

ISSN 1305-5992

Türkiyat Araştırmaları

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Sayı 7 Güz 2007

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları

Kurucusu: Prof.Dr. M. Cihat ÖZÖNDER

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü adına

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Yunus KOÇ

Danışma Kurulu

ATABEY, Öğr.Gör.Dr. İbrahim (Başkent Ü.)
BARAN, Doç.Dr. Aylin Görgün (Hacettepe Ü.)
BAŞTÜRK, Prof.Dr. Mehmet (Atatürk Ü.)
BOZBEYOĞLU, Prof.Dr. Sibel (Hacettepe Ü.)
ÇAĞLAR, Prof.Dr. Ali (Hacettepe Ü.)
ÇAKIN, Prof.Dr. İrfan (Hacettepe Ü.)
ÇOBANOĞLU, Prof.Dr. Ö. (Hacettepe Ü.)
DOĞAN, Prof.Dr. Abide (Hacettepe Ü.)
EFEGİL, Yrd.Doç.Dr. Ertan (Beykent Ü.)
EKER, Doç.Dr. Süer (Başkent Ü.)
ERCİLASUN, Prof.Dr. Bilge (Hacettepe Ü.)
ERGAN, Prof.Dr. Nevin Güngör (Hacettepe Ü.)
EROL, Prof.Dr. Burçin (Hacettepe Ü.)
HORATA, Prof.Dr. Osman (Hacettepe Ü.)
İSBİR, Prof.Dr. Eyüp G. (Gazi Ü.)
KARASOY, Doç.Dr. Yakup (Selçuk Ü.)
KUTLAR OĞUZ, Doç.Dr. F. S. (Hacettepe Ü.)

MEDER, Doç.Dr. Mehmet Fatih (Pamukkale Ü.)
MÜDERRİSOĞLU, Yrd.Doç.Dr. F. (Hacettepe Ü.)
ÖZ, Prof.Dr. Mehmet (Hacettepe Ü.)
ÖZDEMİR, Prof.Dr. M. Çağatay (Gazi Ü.)
ÖZDEN, Doç.Dr. Mehmet (Hacettepe Ü.)
ÖZKAN, Prof.Dr. Nevzat (Erciyes Ü.)
SAĞLAM, Yrd.Doç.Dr. Serdar (Hacettepe Ü.)
SEZER, Yrd.Doç.Dr. Ayten (Hacettepe Ü.)
ŞAMAN, Yrd.Doç.Dr. Nermin (Hacettepe Ü.)
TAŞKIRAN, Prof.Dr. Cemalettin (Kırıkkale Ü.)
TUNA, Prof.Dr. Korkut (İstanbul Ü.)
ÜREKLİ, Prof.Dr. Bayram (Selçuk Ü.)
YALÇIN, Prof.Dr. Semih (Gazi Ü.)
YILDIRIM, Prof.Dr. Dursun (Hacettepe Ü.)
YILDIZ, Doç.Dr. Musa (Gazi Ü.)
YÜKSEL, Doç.Dr. Mehmet (Ankara Ü.)

Editörler: Ülkü ÇELİK ŞAVK, Yunus KOÇ

Yayın Kurulu: Evren ALPASLAN, Mikail CENGİZ, Özkul ÇOBANOĞLU, Erkin EKREM,
Hakan KAYNAR, Yunus KOÇ, Ülkü ÇELİK ŞAVK, Fatma TÜRKYILMAZ

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları ISSN: 1305-5992

Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü himayesinde yılda iki kez yayımlanan **Hakemli, Yerel ve Süreli** bir dergidir.

Türkiyat Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan yazılarda ifade edilen görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazılar, iki alan uzmanının "yayımlanabilir" onayından sonra Yayın Kurulu'nun son kararı ile yayımlanır. Gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

İngilizce Editörü: Evren ALPASLAN

Kapak Tasarımı: Serdar SAĞLAM, Şeref ULUOCAK

İdare Yeri

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 06800 Beytepe ANKARA

Tel: 0312.297 67 71- 297 67 72

Belgeç: 0312. 297 67 71

e-posta: turkiyat@hacettepe.edu.tr

Basımcı: Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi 06100, Sıhhiye-Ankara

Tel: 0 312 310 97 90 E-posta: basimevi@hacettepe.edu.tr

Basım Tarihi : (15.05.2008)

Bu Sayının Hakemleri

Prof.Dr. Nalan BÜYÜKKANTARCIOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof.Dr. Abide DOĞAN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof.Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN (Gazi Üniversitesi)
Prof.Dr. Bilge ERCİLASUN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof.Dr. Özkan İZGİ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof.Dr. Mehmet ÖZ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof.Dr. Ülkü ÇELİK ŞAVK (Hacettepe Üniversitesi)
Doç.Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Gazi Üniversitesi)
Doç.Dr. Aslıhan ÖĞÜN BOYACIOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Doç.Dr. Yunus KOÇ (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma S. KUTLAR OĞUZ (Hacettepe Üniversitesi)
Doç.Dr. Mehmet ÖZDEN (Hacettepe Üniversitesi)
Doç.Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Yrd.Doç.Dr. Süer EKER (Başkent Üniversitesi)
Öğr.Gör.Dr. Erkin EKREM (Hacettepe Üniversitesi)

Yazarlar

ASLAN, Mustafa, Araş.Gör., Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

DEMİRYÜREK, Meral, Yrd.Doç.Dr., Lefke Avrupa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü KKTC.

DOĞRAMACIOĞLU, Hüseyin, Yrd.Doç.Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

EKREM, Erkin, Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

ÖZÇAMCA, **Salih**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi.

SOY, Bayram, Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

TEMİZYÜREK, Fahri, Yrd.Doç.Dr.,Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü.

ÜNLÜ, Suat, Yrd.Doç.Dr., Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Türkiyat Araştırmaları

Yıl: 4, Sayı: 7, Güz 2007

İÇİNDEKİLER

Erkin Ekrem

Kao-Ch'ang Devleti: Kuruluşu ve Yıkılışı/ The State of Kao-Ch'ang:
Establishment and Collapse.....5

Suat Ünlü

İlk Türkçe Kur'an Tercümelelerinde Geçen "Gün" Kavramı Üzerine/ The
Concept of 'day' in the First Translations of Quran 33

Mustafa Arslan

Gufti'nin Hilye-i Haseneyn ve Aşere-i Mübeşşere'si/ The "Hilye" and
"Aşere-i Mübeşşere" of Gufti 79

Hüseyin Doğramacıoğlu

Aka Gündüz'ün Yayınlanmamış Millî Mücadele Hikâyeleri/ Aka
Gündüz's Unpublished Stories on War of Independence 107

Meral Demiryürek

1897 Türk-Yunan Savaşı'nın *Servet-i Fünun* ve *Kokonoz-Akbaba*
Gazetelerine Yansımaları/ The Reflections of the 1897 Turkish-Greek
War on the *Servet-i*
Fünun, *Kokonoz* and *Akbaba* Newspapers 123

Bayram Soy

Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti/
Lord Palmerston's Policy of the Ottoman Territorial Integrity 141

Fahri Temizyürek

Çocukta Dil Gelişim Süreci/ The Duration of Child's Language
Improvement..... 169

Salih Özçamca

Türklerin Göçebeliği Hakkında Birkaç Not/ Some Notes on the Nomadic
Turkish Tribes..... 177

Yazım Kuralları 185

KAO-CH'ANG DEVLETİ: KURULUŞU VE YIKILIŞI

Erkin EKREM

Özet

Kao-ch'ang Devleti (502-640) İpek yolu üzerinde stratejik bir konumda olduğu için kadimden beri bölgenin önemli güçlerinin mücadelelerine sahne olmuştur. Orta Asya Türk tarihinde Hunlar, Kao-ch'eler, T'ieh-leler, Gök Türkler, Tibetler ve Uygurlar, doğu-batı eksenli ticaretin yoğunlaştığı ve bu şekilde çeşitli uygarlıkların bulunduğu söz konusu bölgeyi kontrol altına almak için Çin'deki hanedanlarla sürekli mücadele etmişlerdir. 840 yılında Orhun Uygur devleti yıkıldıktan sonra bölgeye yerleşen Uygurlar, burada var olan kültür ve medeniyetin üzerine, özgün Türk medeniyetini yaratmıştır. Dolayısıyla bölgenin Türkleşmeden önceki tarihinin incelenmesi, Türk kültür tarihinin aydınlanmasına büyük bir katkı yapacaktır.

Anahtar kelimeler: Kao-ch'ang, Turfan, T'ang Sülalesi.

The State of Kao-Ch'ang: Establishment and Collapse

Abstract

Kao-ch'ang State (502-640), because of its strategic location on the Silk Road, had been a place where the leading groups fought each other since the ancient times. In the Central Asian Turkish History, Huns, Kao-ch'es, T'ieh-les, Gokturks, Tibetians and Uygurs continuously fought against the Dynasties in China for controlling the region that has trading intensity on the east-west axis and consequently of being a place where various civilizations meet. In 840, after the fall of Orhun Uygur State, the Uygurs who have settled the region built an original Turkish civilization on the existing culture and civilization in the area. On account of this fact, the researches conducted on the history of this place before the Turkish settlement will significantly shed light on the Turkish Cultural History.

Key words: Kao-ch'ang, Turfan, T'ang Family.

Turfan Vadisi'nin Coğrafi Özellikleri

Turfan Vadisi (K 43°00'; D 89°12') birçok siyasi egemenliğin ve devletin doğuşuna tanıklık etmiştir. Turfan Vadisi'nin doğu-batı uzunluğu 245 km, güney-kuzey genişliği 75 km olup alanı 10300 kilometre karedir. Bunun 4050 kilometre karesi deniz seviyesinden alçakta konumlanırken, 2000 metre karesi ise deniz seviyesinden 100 metre alçaktadır. Bölgenin en alçak noktası Aydın Gölü deniz seviyesinden tam 154 metre alçakta olup Ürdün'ün Lut Gölü'nden (-392 metre) sonra dünyanın ikinci alçak bölgesidir. Turfan Vadisi'nin dört tarafı dağlarla kuşatılmış vaziyettedir.¹ Tarihî metinlerde en çok zikredilen dağlar ise kuzeyindeki Ch'i-shih Shan 赤石山 (Kızıldağ) ve onun 35 km kuzeyindeki T'an-han Shan 貪汗山 (*Tamhan, Boğda Dağı)² olup bölgenin doğusunda Turfan ile Kumul Vadisi'ni ayıran Karlık Dağı, güneydoğusunda bulunan Kumdağı, güneyinde Qol Dağı ve onun güneyindeki Kuruk Dağı (Kurak Dağı), güneybatısında Subaşı Dağı ve batısındaki Kara-Wucheng 喀拉乌城山 Dağları'dır. Dağların etekleri çakıl taşlı çöl alanlarıyla çevrilidir. Vadinin merkezî bölgeleri ise yeşillik vahalarla kaplıdır.

Çin kaynaklarına göre, Turfan bölgesinde çöl 石磧 çoktur.³ Seyyah Hsüan-tsang 627 yılının sekizinci ayında Hindistan'a doğru yola çıkarken Yiwu 伊吾 (Kumul)'ya ulaşmıştı ve Kao-ch'ang kralı Ch'ü Wen-t'ai'nin 魏文泰 ısrarlı davetiyle buradan batıya doğru Kao-ch'ang'a 高昌 (Koço) doğru yola çıkmıştı. Hsüan-tsang altı günlük çöl yolculuğundan sonra Kao-ch'ang'ın doğu sınırında bulunan Pai-li kentine 白力城 (Piçan) ulaşmıştır.⁴ T'ang Sülalesi dönemindeki kaynaklara göre, Hsi-chou 西州 (Kao-ch'ang) vilayetine bağlı olan ve başşehrinin 30 li (yaklaşık 15 km) doğusunda bulunan Liu-chung nahiyesinin 柳中縣 90 li güneydoğusunda Ta-sha-hai 大沙海 adlı büyük bir çöl vardır.⁵ Yine aynı kaynağa göre, Hsi-chou vilayetine güney yönünden 1200'li

¹ 《魏書》卷 101, 高昌傳, 1974:2243; 《北史》卷 97, 高昌傳, 1974:3212; 《隋書》, 卷, 高昌傳, 1973: 1846; 《通典》, 卷 191 車師高昌傳, 1935:1029C.

² 《魏書》卷 101 高昌傳, 1974: 2243; 《北史》卷 97 高昌傳, 1974: 3212; 《隋書》卷 83 高昌傳, 1973: 1847; 《通典》, 卷 191 車師高昌傳, 1935:1029C.

³ 《魏書》卷 101 高昌傳, 1974: 2243; 《北史》卷 97 高昌傳, 1974:3212; 《隋書》卷 83 高昌傳, 1973: 1847; 《通典》, 卷 191 車師高昌傳, 1935:1029C.

⁴ 沙門慧立譯彥棕箋, 《大唐大慈恩寺三藏法師傳》卷一, *Tripitaka*, Cilt 50, sayfa 224c.

⁵ Li Chi-fu 李吉甫, 《元和郡縣圖志》卷 40, 北京: 中華書局. 1995:1033.

uzaklıkta bulunan Lou-lan 樓蘭 ülkesine varılır ve çöllük olduğu için yolculuk zordur.⁶ *Yeni T'ang Sülalesi Tarihi*'ne göre, Hsi-chou vilayetinin batısına doğru Yen-ch'i 焉耆 ülkesine giderken Lei-shan Ch'i 礪石磧 ve Yin-shan Ch'i 銀山磧 adlı iki çölden geçilmesi gerekmektedir.⁷ Anlaşıldığı gibi, Turfan Vadisi'nin kuzeyi dışında diğer yönleri hep çöllerle doludur.

Çin kaynaklarında bölgenin havasının sıcak olduğu zikredilmektedir.⁸ Dağlar tarafından kuşatılmış ve çevresi çöl ile sarılmış bir vadinin sıcak olması doğaldır. Bugünkü ölçülere göre, en soğuk ay olan ocak 14,5°C civarında olup bölgenin en sıcak dönemi ise 49,6°C'dir. 40°C üzerinde sıcaklığın ölçüldüğü günlerin sayısı 66-85 ve 35°C üzeri ise 116-173 gün civarındadır. Haziran, temmuz ve ağustos aylarında sıcaklık hep 30°C'nin üzerindedir.⁹ Gündüz süresi daha uzun, yağmur az, suyun buharlaşma oranı fazladır. Kışın Moğol steplerinden gelen soğuk rüzgâr ve yaz aylarında Güney Asya'dan gelen sıcak rüzgârlar nedeniyle rüzgârlı bir bölgedir. Bölgenin kurak ve rüzgârlı olması ikliminin en müşahhas özelliğidir.¹⁰ Dolayısıyla suya en çok ihtiyaç duyulan bölgelerden birisidir. Yaz aylarında bölge ahalisi Tanrı Dağı'ndaki karın erimesiyle ve karız sistemi ile belli bir ölçüde su ihtiyacını gidermektedir.¹¹ Bunun dışında bölgede nehirler de bulunmaktadır, örneğin bölgenin ilk siyasi merkezi olan Chiao-he 交河 (Yar, bugünkü Turfan şehrinin 20 km batısındadır.) şehri iki nehrin kesiştiği bir alanda kurulmuştur.¹² Sulama sistemi diğer bölgelere göre daha gelişmiştir.¹³ Bütün bu olumsuzluklara rağmen bölgenin tarım, hayvancılık ve ticaret faaliyetleri yoğun ve bununla orantılı olarak refah düzeyi diğer bölgelere göre nispeten yüksek olduğu gibi nüfusu da nispeten kalabalıktı.¹⁴

Coğrafi özelliklerine göre Turfan Vadisi kapalı bir vadidir. Ancak dağ geçitleriyle dört yöne açık olup İpek Yolu'nun en önemli güzergâhı ve çöllerin arasındaki toplanma-dağılma vahası idi. Dış dünyadan uzak olmasına rağmen doğuda Çin, güneyde Hint ve batıda Yunan-İran medeniyetlerinin bulunduğu bir

⁶ Li Chi-fu 李吉甫, 《元和郡縣圖志》卷 40, 1995:1031.

⁷ 《新唐書》卷 40 高昌傳, 1975:1046.

⁸ 《魏書》卷 101 高昌傳, 1974:2243.

⁹ 王素, 《高昌史稿-交通編》, 2000:15; 宋曉梅, 2003:12.

¹⁰ 王素, 《高昌史稿-交通編》, 2000:14-15; 宋曉梅, 2003:12-13.

¹¹ 王素, 《高昌史稿-交通編》, 2000:17-25.

¹² 《漢書》, 卷 96B 西域傳, 1962:3921.

¹³ 王素, 《高昌史稿-交通編》, 2000:14-15.

¹⁴ 宋曉梅, 2003:15-21.

bölge olduğu için tarihin değişik dönemlerinde kendine has bir medeniyet yaratmıştır. Göçmenler ülkesi olduğu için her türlü din, kültür ve ırkı barındıran bu bölge,¹⁵ aynı zamanda İslamiyet öncesi Türk kültürü ve medeniyetinin de temsilcisi olmuştur. Tarihte Çin'i batıya bağlayan ve bu özelliğiyle aynı zamanda ayıran Turfan Vadisi tarihteki Çinli uzmanların nezdinde Çin'in batı bölgesinin güvenliğini oluşturan ilk kapısıdır 西域之門戶.¹⁶ Bu nedenle tarihin değişik dönemlerinde Çin'de kurulan hanedanlar her fırsatta bu bölgeyi kendi etkisi altına almaya ve kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Aynı şekilde Çin'de kurulan hanedanların rakipleri de öncelikle söz konusu bölgeyi ele geçirmeyi hedeflemiştir. Bölgede kurulan siyasi egemenlikler her zaman büyük güçlerin mücadelesine sahne olmuş ve bölge güçleri her zaman büyük güçlerin arasında sıkışarak bu güçlere yönelik daha etkin ve daha esnek politika izlemiştir. Yani Turfan Vadisi'nin hem Doğu Türkistan bölgesi hem de Çin için stratejik ehemmiyeti vardır.

Kao-ch'ang Devleti'nden Önce Bölgedeki Hâkimiyetler

Çin kaynaklarına göre, Turfan Vadisi'nde kurulan ilk hâkimiyet Ku-shih 姑師 Devleti'dir.¹⁷ Arkeolojik araştırmalar bölgede kurulan hâkimiyetin Batı Chou Sülalesinin 西周 (MÖ 1027-771) son dönemine denk geldiğini göstermektedir.¹⁸ Ku-shih Devleti'nde kentler bulunmakta ve güneyi Yan-tse'ye 鹽澤 (Lop Nor) kadar uzanmaktadır. Han Sülalesine (MÖ 206-MS 8) ait kayıtlarda, Ku-shih Devleti küçük bir ülke olarak tasvir edilmekte ve Han Sülalesinin batıya giden yolunun tam üzerinde bulunduğu yazılmaktadır.¹⁹ Han Sülalesi, Hunların baskısını ortadan kaldırmak için Hunları besleyen Hsi-yü bölgesindeki (Batı Bölgesi, yani Doğu Türkistan) şehir devletlerine yönelik "Hunların sağ kolunu kesme" stratejisini uygulamıştır. Ayrıca bu şehir devletleri Han Sülalesinin Hsi-yü bölgesine (Batı bölgeleri) giden elçi ve yolcuları da alıkoymaktaydı. Bu ve benzeri nedenlerle MÖ 108 yılında generali Chao P'o-nu 趙破奴 700 kişilik bir güçle Hsi-yü bölgesine giden yolun tam üzerindeki Luo-

¹⁵ Arkeolojik ve antropolojik araştırmalara göre, Turfan Vadisi'nde Hint-Cermen ve Mongolit ırk insanlar bulunmaktadır. En çok Hint-Cermen ırk insanları bölgede bulunmuştu (王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:3-47).

¹⁶ 《隋書》卷 67 裴矩傳, 1973:1579-1580.

¹⁷ 《史記》, 卷 123 大宛列傳, 1975: 3160.

¹⁸ 王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:6.

¹⁹ 《史記》, 卷 123 大宛列傳, 1975:3160, 3171.

lan 樓蘭 ve Ku-shih devletlerini mağlup etmişti.²⁰ Ku-shih Devleti'ni mağlup etmesine rağmen ülkeyi tamamen yok edememişti. Ancak Ku-shih Devleti, “Ch'e-shih Önceki” 車師前王 ile Ch'e-shih Sonraki” 車師後王 iki krallığa ve dağın kuzeyinde ise altı devlete 山北六國 bölünmüştü.²¹ Ku-shih Devleti'nden ayrılan “Ch'e-shih Sonraki Devleti” 車師後國 ile diğer altı devletin²² hepsi Turfan Vadisi'nin kuzeyinde bulunan Tanrı Dağı'nın ötesinde kalıyordu.²³ Dolayısıyla Ku-shih Devleti parçalanmadan önce, ülkenin kuzeyi Yi-wu'dan (Ertürk) Urumçi'ye kadar, güneyi ise Lop Nor Gölü'ne kadar uzanmaktaydı.

Turfan Vadisi'nde bulunan Ch'e-shih Önceki Devleti'nin 車師前國 başkenti Chiao-he 交河城 (Yar) idi.²⁴ Çin kaynaklarında çoğu zaman bu ülke Ch'e-shih 車師 Devleti olarak adlandırılmaktadır. Ch'e-shih 車師 Devleti kuzeyden Hunlara yakın olduğu için Hun egemenliği altında kalmıştı.²⁵ Ancak Ch'e-shih 車師 Devleti'nin, döneminin en büyük iki gücü olan Hunlar ve Han Sülalesi için stratejik önemi vardı ve MÖ 99-60 yılları arasında bölgenin kontrolünü elde tutmak için Hunlar, Han Sülalesi ile beş kez savaşmıştı. MÖ 99 yılında Han Sülalesi Ch'e-shih Devleti'ne karşı ilk işgal seferini başlatmıştı, ancak Hunların Sağ Bölge Beyi'nin on bin atlı ordusunun karşı koymasıyla Han Sülalesi ordusu geri çekilmişti.²⁶ MÖ 89 yılında Han Sülalesi, Hunlara karşı düzenlediği bir savaş esnasında, Ch'e-shih Devleti'nin Hunlara destek vermesini önlemek için Ch'e-shih Devleti'ne de saldırmış ve bu şekilde hükümdarını kendi tarafına almıştı.²⁷ Bir süre sonra Ch'e-shih Devleti yine Hunlara bağlanmıştı. Han Sülalesi İmparatoru Chao-ti 昭帝 döneminde (MÖ 86-73), Hunlar yeniden Ch'e-shih Devleti'ne hâkim olmuş ve bu devlette 4000 atlı ordu bulundurmıştı. Han Sülalesi İmparatoru Hsüan-ti 宣帝 tahta geçmesinden (MÖ 73) hemen sonra beş generalin önderliğindeki bir orduyu Hunlara karşı sevk etmiş²⁸ ve MÖ 71 yılında Ch'e-shih Devleti'ndeki Hun

²⁰ 《史記》, 卷 123 大宛列傳, 1975:3171.

²¹ 《漢書》, 卷 96A 西域傳, 1962:3873.

²² 《漢書》, 卷 96B 西域傳, 1962:3918-3922.

²³ 王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:28.

²⁴ 《漢書》, 卷 96B 西域傳, 1962:3921.

²⁵ 《漢書》, 卷 96B 西域傳, 1962:3923, 3930.

²⁶ 《漢書》, 卷 96B 西域傳, 1962:3922.

²⁷ 《漢書》, 卷 96B 西域傳, 1962:3922.

²⁸ 《漢書》, 卷 96B 西域傳, 1962:3922.

egemenliğine son vermişti²⁹. Bu olaydan sonra Hunlar, Ch'e-shih hükümdarının Han Sülalesi ile yakın ilişki kurduğunu öğrenince bu durumdan rahatsızlık duymuş ve bunun üzerine Ch'e-shih hükümdarı kızını Hun hükümdarına vererek Hunlara bağlı olduğunu göstermişti. Hunlar Ch'e-shih hükümdarından, Han Sülalesinin Wu-sunlarla 烏孫 olan ilişkilerini engellemek için aralarındaki yolu kesmesini istemişti.³⁰ Wu-sunlar, Han Sülalesinin Hunlara karşı “sağ kolunu kesme” stratejisinin müttefik ülkesi idi ve Ch'e-shih Devleti'nin kuzeybatısında bulunmaktaydılar. MÖ 68 yılında Han Sülalesi ordusu, Hsi-yü bölgesindeki bazı şehir devletleriyle birlikte Ch'e-shih Devleti'ne saldırmıştı ve başkenti Chiao-he şehrini zapt etmişti. Ch'e-shih hükümdarı Hunlar'dan yardım talep etmiş ve cevap gelmeyince Han Sülalesine teslim olmuştu. Ch'e-shih hükümdarı, Hunların kendisini cezalandırması endişesiyle Wu-sunlara kaçmıştı. Han Sülalesi ordusu 300 kişi ile Ch'e-shih Devleti'nde yerleşmişti.³¹ MÖ 64 yılında Hunlar ve Han Sülalesi arasındaki Ch'e-shih mücadelesi yeniden başlamış ve Han Sülalesi, Ch'e-shih halkını Ch'ü-li 渠犁 (Çedir ile Çerçi arasında) bölgesine göçürerek bölgeyi Hunlara bırakmıştı.³² Ancak MÖ 60 yılında Hunların Sağ Bölge Beyi Jih-chu Wang 日逐王 Han Sülalesine teslim olunca, Hunların Batı Bölgesindeki genel valilik T'ung-p'u Tu-wei 僮仆都尉'de kalmıştı. Han Sülalesi bu bölgede kendi genel valiliği olan Hsi-yü Tu-hu-fu'yu 西域都護府 tesis etmişti.³³ Bu sıralarda Ch'e-shih Devleti'nde 700 aile, 6050 nüfusu ve 1865 askeri vardı.³⁴ Hunlar artık ilk düşüş dönemini yaşamaya başlamış ve Batı bölgesindeki etkisi de sona ermişti. Böylece Çin ilk defa Orta Asya'ya girmişti.³⁵

MÖ 48-32 yıllarında Han Sülalesi, Ch'e-shih Devleti'nin başkenti 車師前王庭 Chiao-he şehrinde (Yar) tarımla uğraşan bir garnizon olan Wu-chi Hsiao-wei'yi 戊己校尉 kurmuştur.³⁶ Ch'e-shih Devleti de Han Sülalesine bağlı olarak hâkimiyetini sürdürmeye devam etmiştir. Buna rağmen, Ch'e-shih

²⁹ 《漢書》，卷 96B 西域傳, 1962:3905.

³⁰ 《漢書》，卷 96B 西域傳, 1962:3922.

³¹ 《漢書》，卷 96B 西域傳, 1962:3922-3923.

³² 《漢書》，卷 96B 西域傳, 1962:3923-3924.

³³ 《漢書》，卷 96A 西域傳, 1962:3874; 《漢書》，卷 8, 1962:262.

³⁴ 《漢書》，卷 96B 西域傳, 1962: 3921.

³⁵ 《漢書》，卷 96A 西域傳, 1962:3874.

³⁶ 《漢書》，卷 96B 西域傳, 1962: 3874.

Devleti ile Han Sülalesinin bölgedeki yönetimi arasındaki çatışmalar da sıkça meydana gelmekte ve ağır vergi ile siyasi baskıları nedeniyle isyanlar kaçınılmaz hâle gelmekteydi. MS 2 yılında Ch'e-shih Devleti lideri Ku-kou 故句, Han Sülalesinin baskısından Hunlara kaçmıştı, ancak Han Sülalesi onu öldürmemek şartıyla Hunlardan geri almış, ancak sonra idam etmişti. MS 10 yılında Ch'e-shih Devleti lideri Hsü-chih-li 須置離, Han Sülalesinin baskısından Hunlara kaçmıştı, ancak bu sefer Hunlar onu Han Sülalesine teslim etmemişti.³⁷ Benzer durum Batı bölgesinin diğer devletlerinde de yaşanmaktaydı. Bu sırada Hunlar tekrar yükselerek bölgedeki otoritesini yeniden sağlamış ve bu konjonktürel değişime karşı Han Sülalesi Orta Asya'dan geri çekilmeye başlamıştı. Han Sülalesi hâkimiyetini ele geçiren Wang Mang 王莽 döneminde (9-25), Han Sülalesinin Orta Asya hâkimiyeti tamamen sona ermişti.³⁸

73 yılında Doğu Han Sülalesi (25-220) tekrar Orta Asya'ya girmeye karar vermiş ve Doğu Türkistan'ın doğusunda bulunan Yi-wu Lu'yu 伊吾廬 (Ertürk) ele geçirerek 65 yıl sonra bölgede tekrar otoritesini inşa etmeye başlamıştı.³⁹ Hunlar 48 yılından itibaren kuzey ve güney Hunlar olarak ikiye bölünmüş ve Orta Asya'daki siyasi etkileri giderek zayıflamıştı. 76 yılında Han Sülalesinin Chiu-ch'üan 酒泉 bölge valisi Tuan-p'eng 段彭, Yi-wu Lu'nun batısındaki Ch'e-shih Devleti'ni mağlup etmişti. 89 yılında Han Sülalesi generali Tou Hsien 竇憲, Hunları da mağlup etmişti; 90 yılında Han Sülalesi ordusu Yi-wu'ya 伊吾 (Ertürk) girmiş ve 91 yılında General Pan-ch'ao 班超, Orta Asya'ya (Doğu Türkistan) sefer düzenlemişti. Pan-ch'ao, Ch'e-shih Devleti'nin Kao-ch'ang Pi 高昌壁 (Kao-ch'ang Duvarı)⁴⁰ adlı bölgesinde bir askerî garnizon tesis etmişti. 94 yılında Pan-ch'ao, Yen-ch'i 焉耆 (Karaşehir) Devleti'ni zapt etmiş ve Batı bölgesindeki elliden fazla devleti Doğu Han Sülalesine bağlamıştı.⁴¹

³⁷ 《漢書》，卷 96B 西域傳, 1962: 3924-3926.

³⁸ 《漢書》，卷 96B 西域傳, 1962: 3926-3927.

³⁹ 《後漢書》，卷 88 西域傳, 1965:2909.

⁴⁰ Bütün Çin kaynaklarında Kao-ch'ang adının “yüksek” (Kao) ve “müreffeh” (Ch'ang) bir bölge olduğu için verilen ad olduğu yazılmaktadır. Hâlbuki söz konusu bölge yüksek değil, aksine çok alçaktır. Dolayısıyla Kao-ch'ang adının bu şekilde açıklanması yanlıştır. Bakınız 王素, 《高昌史稿-交通編》, 2000:11.

⁴¹ 《後漢書》，卷 88 西域傳, 1965:2910.

Kao-ch'ang Pi 高昌壁 (Kao-ch'ang Duvarı) adı ilk defa MS 2-3 yılında kaynaklarda görünmeye başlamıştır.⁴² Bu adın bölgeye ne zaman verildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte etimolojik kökeni de meçhuldür. Wang Su'nun araştırmasına göre, bu isim MÖ 48 yılından sonra verilmiştir. Wang Su'ya göre Kao-ch'ang Pi 高昌壁, Han sülalesinin Kao-ch'ang bölgesinde tesis ettiği askerî garnizonun bir bölüğü olarak Dun-huang bölgesinin Kao-ch'ang kasabasından getirilen askerlerin burada konuşlandırılması nedeniyle bölgeye bu ad verilmişti. Kao-ch'ang Duvarı, bugünkü Turfan şehrinin 40 km güneydoğusunda ve tarihte Kao-ch'ang adı verilen yerdedir.⁴³ Birçok Çin kaynağı Kao-ch'ang (yüksek, zengin ve refah) adının bölgenin yüksek ve geniş, bölge insanların kalabalık ve müreffeh olmasından geldiğini iddia eder.⁴⁴ Ancak Turfan Vadisi dünyanın en alçak yeri olup yukarıda işaret edildiği gibi nüfusu da kalabalık olmayan küçük bir devlettir. Bu nedenle Çin kaynaklarında verilen Kao-ch'ang adının açıklaması şüphelidir.

107 yılında Batı bölgesindeki devletlerin ayaklanmasının sonucunda Doğu Han Sülalesi Orta Asya'dan çekilmişti. Batı Bölgesi Kuzey Hunların hâkimiyetine girmişti.⁴⁵ Ancak Hunlar ile Doğu Han Sülalesi arasındaki Orta Asya mücadelesi devam etmiş ve Chien-wu saltanat devrinden (25-56) Yen-kuang devrine (122-125) kadar Doğu Han Sülalesi üç defa bölge hâkimiyetini kaybetmiş ve üç defa kazanmıştı.⁴⁶ 123 yılında Hunların Orta Asya bölgesi ile olan ilişkilerini kesmek için Doğu Han Sülalesi yine bölgeye girmeye çalışmış ve general Pan Yung 班勇 500 askerle Ch'e-shih Devleti'nin Liu-chung 柳中 (Lukçin) şehrinde bir askerî garnizon tesis etmiştir.⁴⁷ Tesis edilen garnizonun merkezi artık Ch'e-shih Devleti'nin başkenti Chiao-he değil, tarihteki Kao-ch'ang şehrine güneydoğu yönünden 10 km uzaklıktaki Liu-chung (Lukçin) şehrine kaydırılmış ve garnizonun bir bölüğü ise Kao-ch'ang Duvarı'nda konuşlandırılmıştı.⁴⁸ 123-151 yılları arasında bölge üzerinde Hun-Çin mücadeleleri devam etmiş ve bu tarihlerden sonra Doğu Han Sülalesi de bölgeyi tam anlamıyla kendi hâkimiyeti altına alamamıştı. Doğu Han Sülalesi, 129-168 yılları arasında Orta Asya (Doğu Türkistan) bölgesindeki devletlerin kendi

⁴² 《漢書》，卷 96B 西域傳，1962: 3924. Paul Pelliot, Kao-ch'ang Pi'nin 高昌壁 bugünkü Qara-khodjo (Karahoca) olduğunu tespit etmiştir (Pelliot, 1912:579).

⁴³ 王素，《高昌史稿-統治編》，1998:70-75.

⁴⁴ 《北史》卷 97 西域傳，1974:3212.

⁴⁵ 《後漢書》，卷 88 西域傳，1965:2921.

⁴⁶ 《後漢書》，卷 88 西域傳，1965:2921.

⁴⁷ 《後漢書》，卷 88 西域傳，1965:2921.

⁴⁸ 王素，《高昌史稿-統治編》，1998:89.

aralarındaki çatışmaları ve Doğu Han Sülalesine karşı isyanları önleyemez hâle gelmişti.⁴⁹

Doğu Han Sülalesi askerî kuvvetlerinin ne zaman Ch'e-shih Devleti'nden geri çekildiği hakkında bilgi bulunmamakta. Ancak 222 yılında Wei Sülalesinin (220-265) Ch'e-shih Devleti'nin Kao-ch'ang'da garnizonun bulunduğu kaydedilmektedir.⁵⁰ Fakat bu dönemde Çin'de kurulan hanedanlar Orta Asya'nın (Doğu Türkistan) üç veya dört devletini kendisine bağlayabilmişti.⁵¹ Wei Sülalesinin ne zamana kadar bölgede garnizonu bulunduğu bilinmemektedir. 280 yılında Ch'e-shih Devleti Chin Sülalesine (265-317) "emanet koymak" 入侍 üzere prensini Çin'e göndermişti.⁵² Bu kayda göre Ch'e-shih Devleti bağımsız olmalıdır. Ancak Çin'in kuzeybatı bölgesinde kurulan Önceki Liang 前凉 (301-376) Devleti burada garnizon tesis etmişti. Wang Su'nun araştırmasına göre, 327 yılında Ch'e-shih Devleti'nde konuşlandırılan askerî garnizonun başkanı Chao Chen'in 趙貞, Önceki Liang Devleti'ne karşı başkaldırısı sonuçsuz kalmış ve Önceki Liang 前凉 Devleti artık Ch'e-shih Devleti'nin Kao-ch'ang bölgesinde Kao-ch'ang valiliğini tesis etmişti.⁵³ 335 yılında (?) Ch'e-shih hükümdarı Önceki Liang 前凉 (301-376) Devleti'ne hediye göndermişti.⁵⁴ Demek ki, Kao-ch'ang valiliği kurulmasına rağmen Ch'e-shih Devleti hâlâ ayakta. Önceki Liang Devleti, Önceki Ch'in 前秦 (376-386) Devleti tarafından yıkılınca, Ch'e-shih hükümdarı Mi-t'ian (ch'an) 彌寶 377 ve 381 yılında iki kez bizzat Önceki Ch'in Devleti'ni ziyaret etmişti.⁵⁵ Bu ziyaret sırasında Ch'e-shih hükümdarı Mi-t'ian, Önceki Ch'in Devleti'nin Batı bölgesini işgal etmesine yardımcı olacağını beyan etmişti. Bunun üzerine General Lü Kuang'ı 呂廣 göndermişti.⁵⁶ General Lü Kuang, 385 yılına kadar Yi-wu'dan (Ertürk) batıya doğru yönelerek Kuça'ya ulaşmış ve Batı bölgesinin bir kısmını Önceki Ch'in Devleti'ne bağlamıştı.⁵⁷ Önceki Ch'in

⁴⁹ 《後漢書》，卷 88 西域傳，1959:2929-2932.

⁵⁰ 《三國志》，卷 2，1965:79; 《三國志》，卷 30 魏略西戎傳，1965:859; 《三國志》，卷 18，1965:551.

⁵¹ 《通典》，卷 191 邊防七，1935:1028C.

⁵² 《晉書》卷 3，1974:72.

⁵³ 王素，《高昌史稿-統治編》，1998:132.

⁵⁴ 《晉書》卷 86，1974:2237; 王素，《高昌史稿-交通編》，1998:250.

⁵⁵ 《晉書》卷 113，1974:2904; 《晉書》卷 114，1974:2911; 王素，《高昌史稿-交通編》，1998:250.

⁵⁶ 《晉書》卷 114，1974:2911.

⁵⁷ 《晉書》卷 122，1974:3054-3056.

hükümdarı savaşta ölünce General Lü Kuang, Sonraki Liang 後涼 Devleti'ni (386-403) kurmuştu. Lü Kuang'ın Batı bölgesine yönelik bütün faaliyetleri “Yabancıların yabancılara karşı saldırısıdır, Çin ile bir alakası yoktur.” şeklinde değerlendirilmiştir.⁵⁸ Yani General Lü Kuang'ın Batı bölgesini işgal etmesi Çin'de kurulan hanedanların bir dış siyaseti değildir.

Bu dönemde Kao-ch'ang valiliği muhtemelen Sonraki Liang'a bağlıydı.⁵⁹ 399-401 yılları arasında Kao-ch'ang valiliği, Sonraki Liang'ın isyancı generali Tuan Ye 段業 tarafından kurulmuş olan Kuzey Liang 北涼 Devleti (397-401) tarafından yönetilmiştir.⁶⁰ 401-420 yılları arasında söz konusu valilik, Tuan Ye'ye karşı isyan bayrağını çeken ve Batı Liang 西涼 (401-421) Devleti'ni kuran Li Sung 李嵩 tarafından yönetilmiştir.⁶¹ 401 yılında Lü Kuang ile Tuan Ye emrinde olan Hun kökenli general Chü-ch'ü Meng-hsün 沮渠蒙遜 Tuan Ye'yi öldürerek aynı isimde Kuzey Liang 北涼 Devleti'ni (401-439) kurmuştu. 420 yılında Kuzey Liang Devleti, Batı Liang Devleti'ni yok etmiş ve 420-435 yılları arasında Kao-ch'ang valiliği Chü-ch'ü Meng-hsün'ün Kuzey Liang Devleti yönetimine girmiştir.⁶² 435-442 yılları arasında Kuzey Liang Devleti'nin Kao-ch'ang valisi Han Hsuang 鬪爽, Kuzey Liang Devleti'nden bağımsızlığını elde ederek Kao-ch'ang bölgesini yönetmişti.⁶³ 439 yılında, Kuzey Liang Devleti hükümdarı Chü-ch'ü Mu-chien 沮渠牧犍, Kuzey Wei Sülalesinin (386-534) saldırısı karşısında teslim olmuşsa da Wei Sülalesi tarafından Tun-huang valisi olarak tayin edilen kardeşi Chü-ch'ü Wu-hui 沮渠無諱, mevcut Kuzey Liang Devleti'ni devam ettirmek niyetindeydi. 442 yılında Kuzey Wei Sülalesi, Chü-ch'ü Wu-hui'ye karşı sefer düzenlemiş ve Chü-ch'ü Wu-hui batıya doğru Shan-shan 鄯善 (Piçan) Devleti'ne kaçmıştı. Ardından Chü-ch'ü Wu-hui, Kao-ch'ang valisi Han Hsuang'a saldırmış ve Kao-ch'ang şehrini yıkarak bölgeyi zapt etmişti, Han Hsuang da Juan-juanlara kaçmıştı.

⁵⁸ 《梁書》卷 54 諸夷傳, 1973:72.

⁵⁹ 王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:160-161.

⁶⁰ 王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:155-156.

⁶¹ 王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:171-176.

⁶² 王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:202-208.

⁶³ 王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:209-235.

Bazı Çin kaynakları Kuzey Liang Devleti'nin Kao-ch'ang valisi Han Hsuang'ın 435-442 yılları arasındaki hâkimiyetini "Kao-ch'ang Devleti" olarak tanımlamaktadır.⁶⁴ Chü-ch'ü Wu-hui, Kao-ch'ang'a sahip olunca burada Kuzey Liang 北凉 Devleti'ni yaşatmaya çalışmıştır. Turfan bölgesinde bulunan arkeolojik buluntulara göre, söz konusu devlete 445 yılında 凉 Liang Devleti ve 455 yılında ise Büyük Liang 大凉 Devleti denilmiştir.⁶⁵ Aslında, Hun asıllı Chü-ch'ü Wu-hui'nin sürgünde hâkimiyeti sadece bölgenin doğu kısmındadır; bölgenin batısı ise Ch'e-shih Devleti'nin beylerinden Ch'e Yi-luo'nun 車伊洛 (車夷落) kontrolündedir. Kuzey Wei Sülalesi Chü-ch'ü Wu-hui'ye karşı Ch'e Yi-luo'yu destekliyordu. Yani Ch'e Yi-luo'nun 車伊洛 (車夷落) Ch'e-shih Devleti ile Kao-ch'ang şehri merkezli olan Chü-ch'ü Wu-hui'nin Büyük Liang Devleti ile sınırdışı.⁶⁶ Bu iki siyasi güç sürekli çatışma hâlinde olup Ch'e-shih Devleti Kuzey Wei Sülalesinin desteğini alırken, Büyük Liang Devleti Juan-juanların yardımını almaktaydı. Bu çatışmalar aslında Çin'deki Kuzey Wei Sülalesi ile onun kuzey komşusu Juan-juanların arasındaki bölgesel güç mücadelesinin bir yansımasıydı. 444 yılında Chü-ch'ü Wu-hui ölmüş ve yerine kardeşi Chü-ch'ü An-chou 沮渠安周 geçmişti. 450 yılında Chü-ch'ü An-chou bu bölgenin batısında bulunan Ch'e-shih Devleti'ni nihayet ortadan kaldırmıştır. Ch'e-shih Devleti hükümdarı Ch'e Yi-luo ve ailesi ile birlikte Yen-ch'i (Karaşehir) Devleti'ne sığınmıştı.⁶⁷ Turfan bölgesinin bütünü artık Chü-ch'ü An-chou'nun hâkimiyetine girmişti. Ancak kendisini Liang 凉 veya Büyük Liang 大凉 Devleti olarak tanımladığı için Kao-ch'ang bölgesinde kurulmuş söz konusu hâkimiyet, yeni bir devletten ziyade Çin'in kuzeybatı bölgesi yani He-hsi bölgesindeki eski devletin sürgündeki devamı olarak okunmalıdır.⁶⁸ Söz konusu hâkimiyet, çeşitli devletlere bağlı bir vilayet statüsünden artık bir devlet yapısına dönüşmeye başlamıştır.⁶⁹ 460 yılında Chü-ch'ü An-chou, Juan-juanlar tarafından öldürülmüş ve Juan-juanlar, Han Po-chou'yu 闕伯周 "Kao-ch'ang Kralı" 高昌王 olarak tayin etmişti. Dolayısıyla ilk defa bu dönemde, eski Ch'e-

⁶⁴ 《梁書》卷 54 諸夷傳, 1973:811.

⁶⁵ 王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:239.

⁶⁶ 王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:247.

⁶⁷ 《魏書》卷 102 西域傳, 1974:2264-2265; 《北史》, 卷 97 西域傳, 1974:3211-3212; 《周書》, 卷 50 高昌傳, 1971:914.

⁶⁸ 王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:256-257.

⁶⁹ 王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:254,262.

shih Devleti'nden sonra, Kao-ch'ang vilayeti bir krallık olarak ortaya çıkmıştır.⁷⁰

Kao-ch'ang Devleti (502-640)

Kao-ch'ang Kralı Han Po-chou'nun 關伯周 435-442 yılları arasında Kuzey Liang Devleti'nden bağımsız olarak Kao-ch'ang bölgesini yöneten Han Hsuang 關爽 ile etnik köken itibarıyla bir ilişkisi olduğu tahmin edilmektedir.⁷¹ 442 yılında Hun asıllı Chü-ch'ü Wu-hui'nin saldırısına sonucunda hâkimiyetini kaybeden Vali Han Hsuang, Juan-juanlara sığınmıştı; 460 yılında ise Juan-juanların aynı soyada sahip Han Po-chou'yu 關伯周 Kao-ch'ang Kralı olarak ataması, Juan-juanların Kao-ch'ang bölgesinde nüfuz sağlama çabası olarak algılanabilir. Kao-ch'ang Kralı Han Po-chou, Tai-he saltanat devrinin (477-499) başında ölmüş ve yerine oğlu Han Yi-ch'eng 關義成 geçmişti. Ancak Han Yi-ch'eng 關義成 bir yıl sonra üvey ağabeyi Han Shou-kui 關首歸 tarafından öldürülmüş ve Han Shou-kui kendini Kao-ch'ang Kralı olarak ilan etmişti.⁷² 488 yılında, Juan-juan hâkimiyetine bağlı Kao-ch'e 高車⁷³ (Yüksek Arabalılar) kavmi lideri A-fu Chih-luo 阿伏至羅 (dönemin bazı kaynaklarında K'e-chih-luo 可至羅 veya A-chih-luo 阿至羅 olarak geçmektedir), Juan-juanlar'dan ayrılarak Kao-ch'ang'a ulaştığında Kao-ch'ang Kralı Han Shou-kui ve kardeşini öldürmüştü.⁷⁴ Kao-ch'ang'ın kuzeybatı bölgesinde Juan-juanlar'dan bağımsız bir hâkimiyet tesis eden Kao-ch'e kavmi lideri A-fu Chih-luo⁷⁵, Kao-ch'ang'a

⁷⁰ 《魏書》，卷 101, 高昌傳, 1974:2243;

⁷¹ 王素, 《高昌史稿-統治編》，1998:266.

⁷² 《魏書》卷 101 西域傳, 1974:2243; 《北史》，卷 97 西域傳, 1974:3213; 《周書》，卷 50 高昌傳, 1971:914.

⁷³ Çin kaynaklarında bazen Kao-ch'e 高車 kavmi (Yüksek Arabalılar) Ting-ling Hu 丁零胡 de denilmektedir (《南齊書》卷 59, 1972:1025). Ting-linglerin Juan-juanları mağlup etmesi ile ilgili bilgiler diğer kaynaklarında da bulunmaktadır (《梁書》卷 54 諸夷傳, 1973:817). Kao-ch'e kavmi ile Ting-ling'ler arasındaki ilişkileri için bakınız 段連勤, 《丁零、高車與鐵勒》，2006:10-21.

⁷⁴ Kao-ch'ang Kralının ne zaman öldürüldüğü hakkında çok farklı görüşler bulunmaktadır ve burada Wang Su'nun tespiti esas alınmıştır. 王素, 《高昌史稿-統治編》，1998:269-275. Kao-ch'e 高車 (Yüksek Arabalılar) kavminin Kao-ch'ang bölgesindeki hâkimiyeti hakkında bakınız 段連勤, 《丁零、高車與鐵勒》，2006:178-199.

⁷⁵ 王素, 《高昌史稿-交通編》，1998:384.

yeni yönetici atamak üzere Tun-huang bölgesinden olan Chang Meng-ming'i 張孟明 Kao-ch'ang Kralı yapmıştı.⁷⁶ Artık Çin'deki Kuzey Wei Sülalesi ile Moğol steplerindeki Juan-juanların batıya giden yolu Kao-ch'e hâkimiyetine girmişti. Ancak Kao-ch'e hâkimiyetinde iç kargaşa yaşanmış ve bu sırada Eftalitlerin hücumuna maruz kalınca, 488-508 yılları arasında Kao-ch'ang bölgesi üzerindeki etkisi zayıflamıştı.⁷⁷ 496 yılında Chang Meng-ming, Kao-ch'ang halkı tarafından öldürülmüş ve Ma Ju 馬儒 adında biri halk tarafından kral seçilmişti. 497 yılında Ma Ju, Kuzey Wei Sülalesine bağlılığını bildirerek Çin bölgesine göç etme isteğinde bulunmuştu. Ma Ju'nun, Çin bölgesine taşınma amacının altında büyük bir ihtimale Kao-ch'e hâkimiyetinin kendisini cezalandırma endişesi yatmaktadır.⁷⁸ Ancak bu girişime Kao-ch'ang yerlileri karşı çıkmış ve 501 yılında Ma Ju da öldürülmüştü. Kao-ch'ang halkı bunun üzerinde bölgenin askerî komutanı Ch'u-chia'yi 麴嘉 ülkenin başına getirmişti.⁷⁹

Ch'u-chia 麴嘉 ailesinin kökeni hakkında farklı görüşler bulunduğu gibi⁸⁰ bu hâkimiyetin ne zaman kurulduğu ile ilgili de kesin bilgiler bulunmamaktadır.⁸¹ Ch'u-chia (501-524/525) hükümlüğü döneminde Kuzey Wei Sülalesi ile yakın ilişki kurmaya çalışmış ve aralarında farklı düzeyde on dört ziyaret gerçekleşmiştir.⁸² Ch'u-chia, 508 yılında yine Çin'in iç bölgelerine göç etme talebinde bulunmuş büyük bir ihtimale bu talebi karşılanmayınca Kuzey Wei Sülalesinden korunmak için Çin'den askerî güç istemişti.⁸³ Ancak

⁷⁶ 《魏書》卷 101 西域傳, 1974:2243; 《北史》卷 97 西域傳, 1974:3213; 《周書》卷 50 高昌傳, 1971:914; 《隋書》卷 83 西域傳, 1973:1846;

⁷⁷ 王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:298.

⁷⁸ 王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:303-305; 王素, 《高昌史稿-交通編》, 1998:386-388.

⁷⁹ 《周書》, 卷 50, 1971:914; 《隋書》, 卷 83, 1973:1846;

⁸⁰ Ch'u-chia 麴嘉 ailesinin Çinli, Hun ve Orta Asya Hu'larından (Soğutlar) olduğuna dair görüşler vardır. Wang Su'ya göre Ch'u-chia 麴嘉 ailesi Kan-su eyaletinin Chin-ch'eng (Lan-chou şehri) bölgesinden Kao-ch'ang'a göç etmiş Çinlilerdendir (王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:308-318).

⁸¹ Wang Su, birçok Çin kaynağına dayanarak bu ülkenin kuruluş tarihini 465, 496, 497, 498, 499 ve 507 olarak tarihlendirmiştir (王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:320). Batılı, Japon ve Çinli araştırmacılar arasında bu konuda ortak bir görüş yoktur (王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:320-326). Wang Su'ya göre, Ch'u-chia 麴嘉, 501 yılında hükümdar seçilmiş ve 502 yılında Ch'eng-p'ing saltanat devri adını kullanmaya başlamasıyla birlikte bu hâkimiyet resmen kurulmuştur (王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:326).

⁸² 王素, 《高昌史稿-交通編》, 1998:390.

⁸³ 《魏書》卷 8, 1974:207; 《魏書》卷 101 西域傳, 1974:2244; 《魏書》卷 103 高車傳, 1974:2311.

Kuzey Wei Sülalesi, Ch'u-chia'nin Kao-ch'ang bölgesinde kalmasını uygun görmüştü. Kao-ch'ang hükümdarı Ch'u-chia, 524 ya da 525 yılında ölünce yerine oğlu Ch'ü Kuang 麴光 geçmişti.⁸⁴ 528 yılında Kuzey Wei Sülalesi, Ch'ü Kuang'ın Kao-ch'ang krallığını tanımış ve kendisine bir dizi unvan verilmişti.⁸⁵ Ancak Ch'ü Kuang'ın Kuzey Wei Sülalesine “haraç” göndermesiyle ilgili hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Wang Su'nun tahminine göre, bu dönem Çin'de iç kargaşalıklar yaşanmaktaydı, dolayısıyla Ch'ü Kuang muhtemelen “haraç” gönderme fırsatı bulamamıştı.⁸⁶ 531 yılında hükümdar Ch'ü Kuang ölünce yerine kardeşi Ch'ü Chien 麴堅 geçmiş ve Kuzey Wei Sülalesi ile olan bağlılık ilişkilerini devam ettirmişti.⁸⁷ 534 yılından itibaren Kuzey Wei Sülalesi, Doğu Wei Sülalesi (534-550) ve Batı Wei Sülalesi (535-556) olmak üzere ikiye bölünmüştü. Hükümdar Ch'ü Chien bütün Wei Sülaleleri ile olan ilişkilerini kesmişti.⁸⁸ Ancak, aksine Çin'in güneyinde kurulan Liang Sülalesi (502-557) ile bir ilişki tesis etmiş ve Ta-t'ung 大同 saltanat devrinin (535-545) ortalarında Liang Sülalesine “haraç” göndermiştir.⁸⁹ Yani bu dönemde Kao-ch'ang Devleti'nde bir politik tercih yapılmış ve Çin'in kuzey bölgesinde yeni kurulan iki Wei Sülalesi değil, Çin'in güney bölgesindeki Liang Sülalesi tercih edilmiştir. Kao-ch'ang Devleti büyük bir ihtimalle kuzeydeki devletlerden kurtulmak için Liang Sülalesini denge unsuru olarak kullanmayı seçmiştir. Hükümdar Ch'ü Chien, 548 yılında öldükten sonra yerine 549 yılında oğlu Ch'ü Hsüan-hsi 麴玄喜 geçmiş ve Batı Wei Sülalesi onun krallığını tanımıştı.⁹⁰ 550 yılında Ch'ü Hsüan-hsi ölmüş ve yerine adına tarihî belgelerde henüz rastlanmayan bir oğlu geçmiştir.⁹¹ 555 yılında Ch'ü Pao-mao 麴寶茂 babasının

⁸⁴ Ch'u-chia'nin ölüm tarihi konusunda 520, 521, 523, 524, 525, 527, 528 gibi farklı görüşler ileri sürülmüştür. Wang Su'nun araştırmalarına göre hükümdar Ch'u-chia, ya 524 ya da 525 tarihinde ölmüştür (王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:338).

⁸⁵ 《魏書》卷 10 孝莊帝紀 1974:258; 《北史》卷 5 孝莊帝紀, 1974:163

⁸⁶ 王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:339; 王素, 《高昌史稿-交通編》, 1998:395.

⁸⁷ 《魏書》卷 101 高昌傳, 1974:2245; 《魏書》卷 11 出帝紀, 1974:288; 《梁書》卷 54 高昌傳 1973:811.

⁸⁸ 王素, 《高昌史稿-交通編》, 1998:397.

⁸⁹ 《梁書》卷 54 高昌傳 1973:811; 《南史》卷 79 高昌傳, 1975:1983.

⁹⁰ 《周書》卷 50 高昌傳, 1971: 915.

⁹¹ Bu hükümdarın adı hiçbir Çin kaynağında geçmemektedir. Kao-ch'ang hükümdarlarının hepsinin tek bir saltanat adı kullanması nedeniyle hükümdar Ch'ü Hsüan-hsi'nin kullandığı Yong-p'ing 永平 (549-550) saltanat adından sonra kaynaklarda He-p'ing 和平 (551-554) saltanat adının kullanılması, araştırmacıların hükümdar Ch'ü Hsüan-hsi'den sonra bir hükümdar daha olduğu kanaatine varmalarına neden olmuştur (王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:341-342). Ancak Kao-ch'ang hükümdarı Ch'ü Chia ile Ch'ü Po-ya 麴伯雅 da tıpkı Ch'ü Hsüan-hsi gibi iki saltanat adı kullanmıştır.

yerine geçmiş ve 559 yılında ve Pao-ting saltanat devrinin (561-565) başında yani 561 yılında Kuzey Chou Sülalesine (557-581) “haraç” göndermiş ve kendisine unvan verilmişti.⁹² Ancak hükümdar Ch'ü Pao-mao, aynı zamanda Gök Türk Kağan'ın kızı ile evlenerek bağlılık ilişkilerini sürdürmüştü.⁹³ 561 yılında Ch'ü Kan-ku 麴乾固, babasının 560 yılında ölmesiyle tahta geçmişti. Çin kaynaklarında Kao-ch'ang hükümdarı Ch'ü Kan-ku'nun adı hiç geçmemekte olup sadece bazı Çince Turfan metinlerinde geçmektedir.⁹⁴ Son iki hükümdar döneminde Kao-ch'ang Devleti'nin Çin'deki devletlerle hiçbir ilişkisi olmamış, aksine Gök Türklerle yoğun temas içine girmişti.⁹⁵

602 yılında Ch'ü Po-ya 麴伯雅 babasının yerine geçerek Kao-ch'ang hükümdarı olmuştu. Ch'ü Po-ya, Gök Türklerle iyi ilişkilerini sürdürürken aynı zamanda Çin'de kurulan Sui Sülalesi ile ilişkisini geliştirmişti. 607 yılının dördüncü ayından önce P'ei-chü'nün 裴矩 tavsiyesiyle Sui Sülalesi İmparatoru Yang-ti 煬帝, Orta Asya ile ilgilenmeye karar vermiştir.⁹⁶ Bunun hemen akabinde, aynı yılın altıncı ayının yirmi ikinci gününde Kao-ch'ang Devleti Sui Sülalesine hediye yollamıştır.⁹⁷ Böylece Ch'ü Kan-ku (561-601) tahta geçişinden yaklaşık yarım asır sonra ilk defa Çin'deki siyasi güce elçi

⁹² 《周書》卷 50 高昌傳, 1971:915; 《北史》卷 97 高昌傳, 1974:3214. Verilen unvanlar için bakınız 王素, 《高昌史稿-交通編》, 1998:405.

⁹³ Çin kaynaklarına göre, Ch'ü Pao-mao'nun torunu olan Ch'ü Po-ya 麴伯雅 (602-613, 620-623) “büyük annesi” ile evlenmişti ki bu kişi Gök Türk Kağanın kızıydı. Ch'ü Po-ya tahta geçince Gök Türkler onu büyük annesiyle evlenmeye zorlamıştı (《北史》卷 97 高昌傳, 1974: 3215; 《隋書》卷 83 高昌傳, 1973: 1847). Wang Su'nun araştırmasına göre, Ch'ü Pao-mao ile evlenen Gök Türk Kağanın kızı, Ch'ü Pao-mao'nun ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ch'ü Kan-ku ile de evlenmişti. Doğal olarak Gök Türk geleneğinin gereği Ch'ü Po-ya da büyük annesi ile evlenmiş olacaktı (王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:360). Gök Türklerin evlilik geleneğine göre, babası ve ağabeyi öldükten sonra oğlu üvey annesi ile, kardeşi ise yengesiyile evlenebilir (《隋書》卷 84 突厥傳, 1973:1864). Bu durumda Kao-ch'ang hükümdarı Ch'ü Po-ya'nın evlendiği büyük annesi, onun üvey büyük annesi olacaktır.

⁹⁴ 王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:343.

⁹⁵ 馬雍, “高昌麴氏王朝始建交考”, 《西域史地文物叢攷》, 北京文物出版社, 1990:146-153. Budist rahibi Tao-p'an 道判, Chou Sülalesinin Pao-ting saltanat 保定 devrinde (561-565) Budizm'in gerçeğini bulmak için batıya doğru yola çıkmıştı ve Kao-ch'ang Devleti'ne ulaşmıştı. Rahibi Tao-p'an, Kao-ch'ang Devleti'nin Gök Türklerle bağlı bir küçük ülke olduğunu ifade etmektedir. Bakınız 《續高僧傳》卷 12 道判傳, Tripitaka, cilt 50, sayfa 517a.

⁹⁶ 《隋書》卷 67 裴矩傳, 1973: 1580; 王素, 《高昌史稿-交通編》, 1998:412.

⁹⁷ 《隋書》卷 3 煬帝紀上, 1973:70.

göndermişti.⁹⁸ Bu ikili ilişkinin tesisinde siyasi ve ekonomik çıkarların yanı sıra güvenlik endişeleri de önemli bir rol oynamaktaydı. Sui Sülalesi açısından nasıl ki kuzeyden gelebilecek Gök Türk tehdidini kaldırmak büyük bir öneme sahipse, Kao-ch'ang Devleti açısından da Gök Türkleri dengelemek ve bağımsız olma gayreti bu ilişkide büyük bir öneme haizdi. 608 ve 609 yılında Kao-ch'ang Devleti Sui Sülalesine tekrar hediye göndermişti. Bu iki devletin ilişkisinde en önemli gelişme ise 609-610 yılında Kao-ch'ang hükümdarı Ch'ü Po-ya ile oğlu Ch'ü Wen-t'ai'nin 魏文泰 birlikte Sui Sülalesini ziyaret etmesidir. 609 yılının altıncı ayında Kao-ch'ang ve Yi-wu (Ertürk) dâhil Orta Asya'nın 27 ülkesinin liderleri ve devlet erkânı Sui Sülalesini ziyaret etmiş ve imparator Yang-ti 煬帝 tarafından görkemli bir törenle karşılanmıştı.⁹⁹ Orta Asya'dan gelen heyet mensupları Çin'de bir dizi eğlence ve festivale iştirak etmişlerdi.¹⁰⁰ Nitekim Sui Sülalesi, söz konusu heyeti etkileyerek Gök Türklerle karşı büyük başarılar elde etmişti. Kao-ch'ang hükümdarı Ch'ü Po-ya 610 yılının ikinci ayında oğlu Ch'ü Wen-t'ai'yi Sui Sülalesine bırakarak (rehine vermek) geri dönmüştü.¹⁰¹ 611 yılının beşinci ayının dördüncü gününden ve 612 yılının on birinci ayının ikinci gününe kadar Kao-ch'ang hükümdarı Ch'ü Po-ya, Batı Gök Türk'ün Ch'u-lou Kağanı'nı 處羅可汗 da yanına alarak Sui Sülalesini tekrar ziyaret etmişti.¹⁰² Çin'e ulaşan Ch'ü Po-ya ile Ch'u-lou Kağan, 612 yılının üçüncü ayından yedinci ayına kadar Sui Sülalesinin Kore'ye 高麗 düzenlediği sefere katılmıştı.¹⁰³ Bu sefer, Sui Sülalesinin mağlubiyetiyle sona ermiş ve Ch'u-lou Kağan da bu savaşta yararlanmıştı. Sui Sülalesi İmparatoru, Ch'ü Po-ya'ya

⁹⁸ Wang Su'ya göre, 561-601 yılları arasında Kao-ch'ang hükümdarı olan Ch'ü Kan-ku, Gök Türklerin kontrolü altında olduğu için Çin hâkimiyeti ile olan ilişkilerini devam ettirememiştir (王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:359.).

⁹⁹ 《隋書》卷 67 裴矩傳, 1973: 1581; 《資治通鑑》卷 181, 1956:5645; 《隋書》卷 15 音樂下, 1973:379.

¹⁰⁰ 《隋書》卷 67 裴矩傳, 1973: 1580; 《資治通鑑》卷 181, 1956:5645.

¹⁰¹ 王素, 《高昌史稿-交通編》, 1998:416.

¹⁰² 610 yılında Sui Sülalesi İmparatoru Yang-ti avlanmak üzere Batı Gök Türk Ch'u-luo Kağan'ı Çin'e davet etmişti. Ancak Batı Gök Türk topluluğu Kağan'ın Çin'e gitmesini istememektedir. Ch'u-luo Kağan, Çin elçisine teşekkürünü bildirerek geri göndermişti. Ancak Sui Sülalesi İmparatoru buna çok kızmıştı. İmparator'un Batı bölgesi danışmanı Pei Chü'nün 裴矩 Ch'u-luo 處羅 Kağan ile She-kui 射匱 Kağan'ın arasını bozma siyaseti neticesinde, She-kui Kağan, Ch'u-luo Kağan'a saldırmış ve Ch'u-luo Kağan yenilerek birkaç bin atlı askerle doğuya doğru kaçmıştır. Ch'u-luo kaçarken yolda yine talana uğramış ve yine kaçarak Kao-ch'ang'ın doğusundaki Shih-luo-man Dağı'na 時羅漫山 sığınmıştır. Kao-ch'ang hükümdarı Ch'ü Po-ya bu gelişmeleri Sui Sülalesi imparatoruna iletmış ve Sui Sülalesi de ondan Ch'u-luo Kağan'ın Çinli annesi Hsiang'ın 向氏 Çin'e gelmesini sağlamasını istemişti. Çin'e gelen Hsiang'dan Sui Sülalesi, oğlu Ch'u-luo Kağan'ı da Çin'e getirmesini istemişti. Böylece Ch'u-luo Kağan Kao-ch'ang hükümdarı Ch'ü Po-ya ile birlikte Sui Sülalesine gelmişti (《隋書》卷 84 西突厥傳, 1973:1877).

¹⁰³ 《隋書》卷 83 高昌傳, 1973:1847; 《資治通鑑》卷 181 大業八年三月, 1956:5658.

başarılı hizmetinden dolayı unvan vermiş ve 612 yılının on birinci ayında imparatorun ailesinden olan Prenses Hua-jong 華容公主 ile evlendirmiştir¹⁰⁴. Sui Sülalesinin yakın ilgisinin nedeni, batıya giden yolun stratejik noktasında bulunan Kao-ch'ang'ı kendi kontrolü altına almak istemesiydi.¹⁰⁵ Ancak hükümdar Ch'ü Po-ya, Batı Gök Türk Devleti ile olan ilişkilerini de sürdürmeye devam etmişti.¹⁰⁶ Takriben bu dönemde Kao-ch'ang hükümdarı Ch'ü Po-ya ile oğlu Ch'ü Wen-t'ai 魏文泰 ülkesine dönmüştü.¹⁰⁷

Ch'ü Po-ya, Çin'deki hayatında Çinlilerin kıyafet ve yaşam tarzlarından etkilenmiş olmalı ki, ülkesine döndükten sonra kıyafet reformu yapmaya çalışmıştı. Sui Sülalesi imparatoru bu haberi duyunca kendisini destekleyici bir ferman yayımlayarak kıyafetin yapılışı ile ilgili örnekleri de göndermişti. Ancak bu kıyafet reformu başarısız olmuştu. Başarısızlığın nedeni ise Ch'ü Po-ya'nın uzun süredir T'ieh-lelere 鐵勒 bağlı olması ve T'ieh-lelerin olumsuz tepkisinden korkmasıdır.¹⁰⁸

614-619 yılları arasında hükümdar Ch'ü Po-ya'nın hiçbir faaliyeti gözükmemektedir. Araştırmacılar bu tarihlerde Kao-ch'ang Devleti'nde bir siyasi darbe olduğunu tespit etmiş ve Ch'ü Po-ya'nın iktidardan uzaklaştırılarak sürgüne gönderildiğini ortaya koymuşlardır.¹⁰⁹ Wu Chen'in 吳震 araştırmasına göre, iktidarı kaybeden Ch'ü Po-ya, ailesiyle Batı Gök Türklere kaçmıştı. 619 yılında Batı Gök Türklerin desteğiyle general Chang Hsiong 張雄, Kao-ch'ang'ı ele geçirmiş ve hükümdar Ch'ü Po-ya'yı yeniden iktidara getirmişti.¹¹⁰ Darbecilerin bastırılması sırasında hükümdar Ch'ü Po-ya'nın oğlu Ch'ü Wen-t'ai'nin 魏文泰 büyük katkısı olmuştu.¹¹¹ Ancak darbecinin kim olduğu

¹⁰⁴ 《隋書》卷4 煬帝紀, 1973:83; 《隋書》卷83 高昌傳, 1973:1847; 《北史》卷97 高昌傳, 1974:3215; Li Chi-fu 李吉甫, 《元和郡縣圖志》, 卷40, 1995:1031.

¹⁰⁵ 王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:369.

¹⁰⁶ Ch'ü Po-ya'nın kızı, Batı Gök Türk Yabgu Kağan'ın (617-628) oğlu olan Tuharistan'dan sorumlu Tradu Şad 咄度設 ile evlenmişti. Bakınız 《大慈恩寺三藏法師傳》卷2, *Tripitka*, cilt 50, sayfa 228a.

¹⁰⁷ 王素, 《高昌史稿-交通編》, 1998:420.

¹⁰⁸ 《隋書》卷83 高昌傳, 1973:1848. Ch'ü Po-ya'nın kıyafet ve yaşam tarzı ile ilgili reformunun başarısız olmasının T'ieh-lelerin baskısına bağlanması pek şüphelidir. Bu durum büyük ihtimalle Gök Türklerin baskısından kaynaklanıyordu. Üstelik ahalinin bu tür köklü değişime hazır olup olmadığı da şüphelidir. Ch'ü Po-ya'nın bu reformu Çin'e özenmesinin ya da Çin'e hoş görünmek istemesinin bir sonucu olabilir.

¹⁰⁹ 王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:347.

¹¹⁰ 吳震, “魏氏高昌國史索引-從張雄夫婦墓誌談起”, 1981:41-43.

¹¹¹ 王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:390-394.

hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bu görüşlere göre darbeciler Kao-ch'ang hükümdar ailesi dışındaki önemli yetkili kişiler, Kao-ch'ang hükümdar ailesinden kimseler ve Hükümdar Ch'ü Po-ya'ya karşı çıkan Çin yanlısı kimselerdir.¹¹² Ch'ü Po-ya tekrar iktidara geldikten sonra, 620 yılının üçüncü ayının onuncu gününde 618 yılında kurulan T'ang Sülalesine ilk defa “haraç” göndermişti.¹¹³ Bu tarihten sonra kaynaklarda Ch'ü Po-ya'nın siyasi faaliyetleri pek gözükmemekte, fakat daha çok henüz hükümdar olmayan Prens Ch'ü Wen-t'ai'nin 魏文泰 devlet işleriyle meşgul olduğu görünmektedir.

Hükümdar Ch'ü Po-ya, 623 yılında ölünce yerine oğlu Ch'ü Wen-t'ai 624 yılında Kao-ch'ang hükümdarı olmuştu. Ch'ü Wen-t'ai, babasının ölüm haberini T'ang Sülalesine bildirmek için 623 yılında elçi göndermiş ve T'ang Sülalesi bu haberi aynı yılın dokuzuncu ayının 22-23. gününde almıştı.¹¹⁴ 624 yılının altıncı ayında Kao-ch'ang Devleti T'ang Sülalesine Fu-lin 拂菻¹¹⁵ köpeğini hediye etmişti.¹¹⁶ 627 yılının üçüncü ayında Ch'ü Wen-t'ai, T'ang Sülalesinin yeni imparatorunun tahta çıkmasını kutlamak için “tilki kürkü” 狐裘 hediye etmişti.¹¹⁷ 629 yılının ikinci ayında Ch'ü Wen-t'ai, T'ang Sülalesine tekrar elçi göndermişti.¹¹⁸ Aynı yılın on birinci ayının dokuzuncu gününde bir elçi daha gönderdi.¹¹⁹ 630 yılının on ikinci ayının yirmi dördüncü gününden 631 yılının birinci ayının on dördüncü gününe kadar Kao-ch'ang hükümdarı Ch'ü Wen-t'ai, eşi ile birlikte T'ang Sülalesini ziyaret etmişti.¹²⁰ 630 yılında T'ang Sülalesi, Gök Türk Devleti'ni yok ettikten sonra Orta Asya'ya yönelme planını oluşturmakta ve bölgeyi işgal etmenin siyasi ortamını hazırlamaktaydı. Kao-ch'ang hükümdar Ch'ü Wen-t'ai'nin T'ang Sülalesini ziyaret ederken birçok Orta Asya ülkesinin liderleri ve devlet erkânı da T'ang Sülalesini ziyaret etmekteydi. T'ang Sülalesi henüz savaştan yeni çıkmış ve ağır külfetlerle karşı karşıya kalmış olmasına rağmen, Orta Asya'dan gelenleri görkemli bir tören düzenleyerek karşılamış ve bu şekilde kendisinin kudretli bir ülke olduğunu

¹¹²王素,《高昌史稿-統治編》,1998:380.

¹¹³《舊唐書》卷1高祖紀,1975:10.

¹¹⁴《資治通鑑》卷190,1956:5972.

¹¹⁵ T'ang Sülalesi döneminde Fu-lin 拂菻, genellikle Bizans Devletini göstermektedir. Çince Fu-lin, Rum, From, ya da Türkçe Pürm adlarından gelmektedir. İlgili araştırmalar için bakınız: Paul Pelliot, “Sur l'original de nom fou-lin”, *Journal Asiatique*, ser. 11, vol 3 (1914), pp. 497-500.

¹¹⁶《舊唐書》卷198高昌傳,1975:5294.

¹¹⁷《舊唐書》卷198高昌傳,1975:5294.

¹¹⁸《冊府元龜》卷970外臣部朝貢第三,1994:11400.

¹¹⁹《舊唐書》卷2太宗上貞觀三年,1975:37.

¹²⁰《舊唐書》卷3太宗下,1975:41;《資治通鑑》卷193,1956:6086.

göstermeye çalışmıştı.¹²¹ 632 yılının yedinci ayında Kao-ch'ang hükümdarı Ch'ü Wen-t'ai ve Batı Gök Türk Yabgu Kağan, 630 yılında T'ang Sülalesinin himayesi altına girmiş olan Yi-wu (Ertürk) ülkesine saldırdı. Bunun üzerine T'ang Sülalesi İmparatoru T'ai-tsung, mektup göndererek Ch'ü Wen-t'ai'yi uyarıyordu. Ch'ü Wen-t'ai ise 633 yılının yedinci ayında askerî komutanı Ch'ü Yong'u 麴雍 T'ang Sülalesine göndererek özür diledi.¹²² 634 yılının sonunda Kao-ch'ang Devleti “haraç” yollamak üzere T'ang Sülalesine elçi göndermişti.¹²³ En son 639 yılında Kao-ch'ang Devleti tekrar T'ang Sülalesine elçi göndermişti.¹²⁴ Ancak T'ang Sülalesi İmparatoru T'ai-tsung, 634-639 yılları arasında “haraç” göndermeyen Kao-ch'ang'ı, vassal bir ülkenin görevlerini yerine getiremediğini iddia ederek ve pek çok Orta Asya ülkesi elçilerinin T'ang Sülalesini ziyaret ettiği sırada sadece Ch'ü Wen-t'ai'nin gelmediğini ifade ederek Kao-ch'ang'a gönderdiği elçisi vasıtasıyla tehdit etmişti. T'ang Sülalesi İmparatoru T'ai-tsung, Kao-ch'ang hükümdarının diğer vassal ülkeler gibi görevlerini yerine getirmediği takdirde gelecek sene (640) saldırıya uğrayacağını¹²⁵ ve bu nedenle Kao-ch'ang hükümdarının bu konuyu iyi düşünmesi gerektiğini belirtmişti.¹²⁶ Yine bu yılda Ch'ü Wen-t'ai, Batı Gök Türklerle birlikte Yen-ch'i 焉耆 Devleti'ne saldırı düzenlemiş ve bu ülkeyi talan etmişti. T'ang Sülalesi İmparatoru T'ai-tsung adam göndererek Ch'ü Wen-t'ai'nin kendi suçunu kabul etmesini istemişti.¹²⁷ Aynı zamanda Ch'ü Wen-t'ai'yi T'ang Sülalesi sarayına çağırmişti. Ancak Ch'ü Wen-t'ai kendisinin hasta olduğunu söyleyerek bu çağırışı reddetmişti.¹²⁸ Kao-ch'ang Devleti ile T'ang Sülalesi arasında karşılıklı yoğun elçiler gidip geliyorsa da,¹²⁹ ikili ilişkiler gergin bir döneme girmişti. Zira T'ang Sülalesi İmparatoru T'ai-tsung, Kao-ch'ang Devleti'ni ortadan kaldırmaya karar vermişti.

¹²¹ 《資治通鑑》卷 193, 1956: 6086.

¹²² 《舊唐書》卷 198 高昌傳, 1975:5294.

¹²³ 《舊唐書》卷太宗下貞觀八年, 1975:44.

¹²⁴ 《舊唐書》卷太宗下貞觀十三年, 1975:51.

¹²⁵ 《舊唐書》卷 198 高昌傳, 1975:5295.

¹²⁶ 《新唐書》卷 221 上高昌傳, 1975:6221.

¹²⁷ 《資治通鑑》卷 195, 1956:6146.

¹²⁸ 《舊唐書》卷 198 高昌傳, 1975:5295.

¹²⁹ 王素, 《高昌史稿-交通編》, 1998:430-431.

Wang Su'nun hazırladığı Kao-ch'ang hükümdarlar şeceresi¹³⁰

Hükümdar Şeceresi	Hükümdar Adı	Hükümdar ile İlişkisi	Saltanat Devrinin Adları	Tahtta Oturma Tarihleri	Taht Yılı
1	Ch'ü Chia 麴嘉		承平 Ch'eng-p'ing 義熙 Yi-hsi	502-509 ? 510-525 ?	24
2	Ch'ü Kuang 麴光	Baba-oğul	甘露 Kan-lu	526-530?	5
2	Ch'ü Chien 麴堅	Kardeş	章和 Chang-he	531-548	18
3	Ch'ü Hsüan-hsi 麴玄喜	Baba-oğul	永平 Yong-p'ing	549-550	2
4	Ch'ü ?? 麴□□	Baba-oğul	和平 He-p'ing	551-554	4
5	Ch'ü Pao-mao 麴寶茂	Baba-oğul	建昌 Chian-ch'ang	555-560	6
6	Ch'ü Kan-ku 麴乾固	Baba-oğul	延昌 Yen-ch'ang	561-601	41
7	Ch'ü Po-ya 麴伯雅	Baba-oğul	延和 Yen-he	602-613	12
	Fetret Devri	? ?	義和 Yi-he	614-619	6
7	Ch'ü Po-ya 麴伯雅		重光 Ch'ung-kuang	620-623	4
8	Ch'ü Wen-t'ai 麴文泰	Baba-oğul	延壽 Yen-shou	624-640	17
9	Ch'ü Chih-sheng 麴智盛	Baba-oğul		640	

Kao-ch'ang Devleti'nin Yıkılışı

Ch'ü Wen-t'ai 麴文泰 iktidarının (624-640) başlangıç döneminde, doğuda Çin tarihinin en kudretli devleti T'ang Sülalesi, batısında en güçlü Yabgu Kağan'ın yönettiği Batı Gök Türk Devleti, kuzeyinde ise son parlak dönemini yaşamakta olan Doğu Gök Türk Devleti bulunmaktaydı. Kao-ch'ang Devleti kendi bölgesinde büyük güç olmasına rağmen,¹³¹ hükümdar Ch'ü Wen-

¹³⁰王素,《高昌史稿-統治編》,1998:358.

¹³¹ Kao-ch'ang Devleti'nin yayıldığı alan Chou Sülalesi (557-581) döneminden önce doğu-batı ekseninde 200 li ve kuzey-güneyi ise 300 li uzunluğundaydı (《北史》卷 97 高昌傳, 1974:3212). Bu dönemden sonra

t'ai, söz konusu üç büyük gücün arasında bir denge politikası izlemeye mecbur kalmıştı. Ancak T'ang Sülalesinin stratejik girişiminin sonucunda Doğu Gök Türkler 630 yılında yıkılmış ve 628 yılında Yabgu Kağan'ın ölümüyle Batı Gök Türkler'de iç siyasi çekişmelerin başlamasıyla bu üç önemli gücün oluşturduğu üçgen dengesinin iki ayağı çökmüştür. Doğu Gök Türk Devleti yıkıldıktan sonra, T'ang Sülalesi Gök Türklerin bütün boylarını T'ang Sülalesinin kontrol ettiği kuzey bölgesinde ayrı ayrı yerlere yerleştirmişti. Bu uygulamadan sonra T'ang Sülalesi Orta Asya'ya girmeye başlamıştır. Nihayet 640 yılında Kao-ch'ang Devletini yok etmiş ve 661 yılında T'ang Sülalesi Orta Asya bölgesine hâkim olmuştur.

Ch'ü Wen-t'ai'nin iktidar sürecinde T'ang Sülalesi ile on defa temasta bulunmuş ve sekiz defa elçi göndermiş, bir defa bizzat kendisi T'ang Sülalesini ziyaret etmiş ve bir defa da genç çocukları eğitim görmeleri için T'ang Sülalesine göndermiştir. Ancak Ch'ü Wen-t'ai'nin T'ang Sülalesi politikası daha çok inişli-çıkışlı bir seyir takip etmiştir. Örneğin yılda bir "haraç" göndermesi gerekirken 631-632'de iki yıl içinde ve 635-638'de dört yıl içinde hiç elçi göndermemiştir.¹³² Bu da ikili ilişkilerinin normal olmadığını göstermektedir.

Shimazaki Akira'ya 嶋崎昌 göre T'ang Sülalesinin Kao-ch'ang Devleti'ni yok etmesinin siyasi arka planı şöyledir: Kao-ch'ang hükümdarı Ch'ü Wen-t'ai ile Batı Gök Türk Yi-p'i Tuo-lu 乙毗咄陸 Kağan (yani Yü-ku Şad 欲谷設) iş birliği içindeydi ve T'ang Sülalesinin desteklediği Batı Gök Türk Hsi-li-shih 唃利失 Kağan ve Yen-ch'i 焉耆 (Karaşehir) ülkesiyle düşmandı. T'ang Sülalesinin Kao-ch'ang'a saldırısını tetikleyen olay ise şöyledir: Kao-ch'ang Devleti'nin Çin'e giden Soğut tüccarlarının yolunu kesmesi, Kao-ch'ang'ın Yi-wu'ya (Ertürk) saldırmaya teşebbüs etmesi ve Yen-ch'i 焉耆 ülkesini talan etmesi T'ang Sülalesinin hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur.¹³³ Wang Huan'a göre Kao-ch'ang Devleti'nin, T'ang Sülalesi için bir dosttan, düşmana dönüşmesi sürecinde, 1. Kao-ch'ang hükümdarı Ch'ü Wen-t'ai'nin doğu-batı ticaret yolunu kontrol altına alması; 2. Kao-ch'ang

doğu-batı ekseninde 300 li ve kuzey-güneyi ise 500 li genişlemişti (《隋書》卷 83 高昌傳, 1973:1846).

T'ang Sülalesi (618-906) döneminde 500 li genişleyerek 800 li uzunluğa uzamıştı (《新唐書》卷 22 上高昌傳, 1975:6220). Diğer T'ang Sülalesi dönemine ait belgelere göre, bu ülkenin doğu-batı uzunluğu 895 li, güney-kuzey genişliği 486 li idi (李吉甫, 《元和郡縣圖志》卷 40, 1995:1031). Dolayısıyla VII. yüzyılda Kao-ch'ang Devleti'nin doğusu Kumul'a, batısı ise Karaşehir'e kadar ulaşmıştır.

¹³²王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:398.

¹³³王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:395.

Devleti'nin, T'ang Sülalesinin saldırısına karşı stratejik savunma avantajına güvenmesi; 3. Ch'ü Wen-t'ai, Batı Gök Türk Yi-p'i Tuo-lu 乙毗咄陸 Kağan ile iş birliği yaparak küstah bir tavır sergilemesi gibi sebepler etkili olmuştur.¹³⁴ Li Fang 李方 da benzer görüşleri öne sürmektedir: 1. Kao-ch'ang hükümdarı Ch'ü Wen-t'ai, Batı Gök Türk Yi-p'i Tuo-lu Kağan ile iş birliği yaparak karşılıklı ilişki içindeydi; 2. Kao-ch'ang hükümdarı Ch'ü Wen-t'ai, kendisinin stratejik savunma üstünlüğüne fazla güvenmekteydi; 3. Ch'ü Wen-t'ai, T'ang Sülalesinin gücünü doğru hesaplayamamaktaydı.¹³⁵ Bu görüşler, T'ang Sülalesi İmparatoru T'ai-tsung'un Kao-ch'ang hükümdarına karşı savaş ilan ettiği fermana dayandırılmaktadır.¹³⁶ Diğer bir önemli sebep ise, Kao-ch'ang hükümdarı Ch'ü Wen-t'ai'nin, ülkesini T'ang Sülalesi ile eşit statüye getirme gayretleridir.¹³⁷ Wang Su da Kao-ch'ang Devleti ile T'ang Sülalesi arasındaki gergin ilişkilerin sebepleri olarak şunları sıralamaktadır: 1. Kao-ch'ang Devleti, T'ang Sülalesinin yurt dışına kaçan Çinlileri iade etmemekte ısrar etmesi. 2. Orta Asya'dan Çin'e giden tüccar ve elçileri alıkoyması. 3. T'ang Sülalesinin himayesi altındaki Yi-wu'ya (Ertürk) yönelik saldırı planları yapması. 4. Yen-ch'i (Karaşehir) Devleti'ni talan etmesi. Kao-ch'ang hükümdarı Ch'ü Wen-t'ai'nin T'ang Sülalesine karşı koymasının bazı önemli nedenleri vardır: 1. Ch'ü Wen-t'ai'nin düşüncesine göre, Kao-ch'ang Devleti bağımsız bir ülkedir ve T'ang Sülalesine bağlı olmadan hâkimiyetini sürdürebilme hakkı vardır; 2. Ch'ü Wen-t'ai'ye göre, T'ang Sülalesi, Sui Sülalesi kadar kudretli olmadığı gibi uzak bölgelere sefer yapabilecek kapasiteye de sahip değildir; 3. T'ang Sülalesi birçok coğrafi engelleri aşarak Kao-ch'ang Devleti'ni zapt edemez; 4. Ch'ü Wen-t'ai, Batı Gök Türklerle olan ittifak ilişkilerine fazlasıyla güvenmektedir. Yani Ch'ü Wen-t'ai Kao-ch'ang Devleti'nin, T'ang Sülalesine karşı koyabileceği kanaatindeydi.¹³⁸

T'ang Sülalesinin Kao-ch'ang Devleti'ne saldırmasının çeşitli nedenleri olmasına rağmen, T'ang Sülalesinin Orta Asya'ya hâkim olma stratejisi ve bu stratejisini engelleyen Kao-ch'ang Devleti'nin ortadan kaldırılması bunların başta geleniydi.

¹³⁴ 王讓, “唐太宗平定高昌的歷史意義”, 《歷史研究》1979年第4期, 67-68頁; 王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:395.

¹³⁵ 李方, “唐滅高昌的意義”, 《文史知識》1995年第1期, 19-20頁; 王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:395.

¹³⁶ “討高昌王麴文泰詔”, 《唐大詔令集》, 1992:643.

¹³⁷ 王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:396, 402-410.

¹³⁸ 王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:411-421; 王讓, 1979:66-67頁.

639 yılının on ikinci ayında T'ang Sülalesi İmparatoru T'ai-tsung, bir fermanla Kao-ch'ang'a karşı savaş açılmasına karar vermiştir.¹³⁹ Baş komutan Hou Chün-chi'nin 侯君集 önderliğinde, üç komutanlıktan oluşan T'ang Sülalesi ordusu muazzam bir güçle Kao-ch'ang'a saldırmıştır.¹⁴⁰ Saldırı başlamadan hemen önce Kao-ch'ang Hükümdarı Ch'ü Wen-t'ai hastalanarak ölmüştür, oğlu Ch'ü Chih-sheng 麴智盛 yerine geçmiştir. T'ang Sülalesi ordusu, başkentine saldırırken Hükümdar Ch'ü Chih-sheng teslim olmuştur. Ardından Çin ordusu ülkenin yirmi iki şehrini de zapt etmiş ve 640 yılının sekizinci ayında Kao-ch'ang Devleti yıkılmıştır.¹⁴¹ Kao-ch'ang Devleti düştüğünde ülkede 8046 aile, 37.738 kişi bulunduğu yazılmaktadır.¹⁴² T'ang Sülalesi, Kao-ch'ang Devleti'nin adını Hsi-chou olarak değiştirip siyasi idare altına almış ve vilayet ile nahiye sistemini uygulamıştır.¹⁴³

751 yılında meydana gelen Talas Savaşı'ndan sonra, T'ang Sülalesinin bölgedeki siyasi ve ekonomik etkisi zayıflamaya başlamıştır. An Lu-shan ve Shih Ssu-ming İsyanı (755-762) sonrası T'ang Sülalesi Orta Asya bölgesindeki

¹³⁹ 《新唐書》卷3太宗紀, 1975:50. Fermanın ilan tarihi Çin kaynaklarında farklı kaydedilmektedir. Bazı kaynaklara göre aynı yılın on ikinci ayının dördüncü günü (壬申) (《資治通鑑》卷195貞觀十二年, 1956:6150), bazı kaynaklara göre ise dokuzuncu gününde (丁丑) (《舊唐書》卷3太宗下, 1975:50) ferman ilan etmiş. On ikinci ayının 4. günü ferman ilan günü ve 9. günü ise ordunun sefere çıkış günü olabilir.

¹⁴⁰ T'ang Sülalesi ordusunun sayısı hakkında 140 bin, 150 bin, 300 bin ve 400 bin gibi rakamlar verilmektedir. 140 bin sayısı az, 400 bin ise oldukça fazladır. Fakat hangi rakamın doğru olduğu bilinmemektedir. Bu konuda bakınız 王素,《高昌史稿-統治編》, 1998:427-428.

¹⁴¹ Kao-ch'ang Devleti'nin yıkılışı tarihi hakkında farklı kayıtlar vardır: *Tzu Chih T'ung Chien* (《資治通鑑》卷195, 1956:6155) ile *Yeni T'ang Sülalesi Tarihi* (《新唐書》卷2太宗紀, 1975:40) adlı eserde aynı yılın sekizinci ayının 8. günü (癸酉) olduğu yazılır iken, *T'ang Hui-yao* aynı yılın sekizinci ayının 10. günü (《唐會要》卷95高昌傳, 1936:1701), *Eski T'ang Sülalesi Tarihi* ise aynı yılın sekizinci ayının 28. günü (癸巳) (《舊唐書》卷3太宗下, 1975:51) olarak kaydetmektedir. Wang Su'ya göre, aynı yılın sekizinci ayının 8. günü doğru olabilir (王素,《高昌史稿-統治編》, 1998:435).

¹⁴² 《唐會要》卷95高昌傳, 1936:1702. Çin kaynaklarında bölge nüfusu hakkında çelişkili bilgiler verilmektedir, bu nedenle bazı araştırmacılar, kaynakların verdiği nüfusa dair rakamların sadece T'ang Sülalesi ordusuna teslim olanların sayısı olduğunu ileri sürerek, asıl nüfusun 40 bin ile 50 bin arasında olması gerektiği kanaatindedir (宋曉梅, 2003:18); Bazı araştırmacılar ise Kao-ch'ang Devleti düşmeden önce 20 bin aile ve 50-60 bin nüfusu olduğunu belirtmektedir. Bu konuda bakınız 杜斗城、郑炳林,“高昌王国的民族与人口结构”, 1992:129. Bazı araştırmacılar, T'ang Sülalesi idaresi altındaki Kao-ch'ang Devleti halkının yaşının eskisine göre 4,79 sene azaldığını belirtmektedir. Bu durumun sebebi ise ekonomik şartların ağırlığı ve savaşın yoğunluğudur. Bakınız 裴成国, <试论 6-8 世纪吐鲁番地区人口平均年龄>, 2005:19-24.

¹⁴³ 《舊唐書》卷198, 1975:5239; 《新唐書》卷221A, 1975:6220; 《通典》卷191邊防七, 1935:1030C-1031A; 《唐會要》卷95高昌傳, 1936:1701-1702; 李吉甫,《元和郡縣圖志》, 卷40, 1995:1031.

kuvvetlerini geri çekmiştir. Bunun neticesinde Kao-ch'ang bölgesi, Tibet, Uygur ve T'ang Sülalesi arasında bir mücadele alanına dönüşmüştür.¹⁴⁴ 840 yılında Orhun Uygur devleti yıkıldıktan sonra bir grup Uygur, Kao-ch'ang bölgesine taşınmaya başlamıştır. 866 yılında Uygur lideri P'u-ku Chün 僕固俊, Tibet'in bölgedeki hâkimiyetine son vererek Hsi-chou 西州 (Kao-ch'ang), Pei-t'ing 北庭 (Beş Balık), Lun-t'ai 輪臺 (Bugur) ve Ch'ing-tian 清模 gibi bölgelere sahip olmuştur.¹⁴⁵ Bu tarihten sonra Kao-ch'ang bölgesi Uygurlaşmaya başlamıştır.

Kao-ch'ang Şehri ile Qoco Şehri Problemi

Kao-ch'ang adı ilk defa tarih kaynaklarında bir küçük kale olarak zikredilmişti. IV. yüzyıldan itibaren de bir kaleden şehire dönüşmeye başlamıştı.¹⁴⁶ 450 yılında Hun kökenli Chü-ch'ü An-chou'nun 沮渠安周 siyasi merkezini Kao-ch'ang şehrinde kurmasıyla Kao-ch'ang adı hem ülkenin hem de başkentin adı olmuştu. Daha sonra, Ch'ü Chia 麴嘉 tarafından kurulan Kao-ch'ang Devleti (502-640) de başkentini Kao-ch'ang şehrinde tesis etmişti. 640 yılında Kao-ch'ang bölgesi T'ang Sülalesinin bir vilayetine dönüşerek Hsi-chou adını almış olmasına rağmen zaman zaman Kao-ch'ang şehri bu vilayetin idari merkezi olmuştu. Uygurların bölgeye yerleşmesi ile Kao-ch'ang şehri Uygur Devleti'nin başkenti olmuştu. Liao Sülalesi dönemine (907-1121) ait kayıtlarda Uygur Devleti Kao-ch'ang Devleti¹⁴⁷ ya da He-chou Uygur 和州回鶻 Devleti isimleriyle kaydedilmektedir.¹⁴⁸ Chin Sülalesi döneminde (1115-1234) yine He-chou Uygur 和州回鶻 Devleti olarak bilinmekteydi.¹⁴⁹ Sung Sülalesi döneminde (960-1279) Kao-ch'ang Devleti'ne Uygur Devleti de denmektedir.¹⁵⁰ Kubilay'ın Yuan Sülalesi döneminde (1271-1368) bölgeye Huo-chou 火州,¹⁵¹ Ha-la Huo-che 哈刺火者,¹⁵² Ha-la Huo-chou 哈刺火州,¹⁵³

¹⁴⁴ 薛宗正, “吐蕃、回鶻、葛逻禄的多边关系考述: 关于唐安史乱后的西域角逐”, 2001:7-20.

¹⁴⁵ 《舊唐書》卷 19, 1975:660; 《新唐書》卷 216B, 1975:6108; 《新唐書》卷 217, 1975:6133; 《資治通鑑》卷 250, 1956:8113.

¹⁴⁶ 王素, 《高昌史稿-統治編》, 1998:101.

¹⁴⁷ 《遼史》, 卷 46, 1974:758; 《遼史》, 卷 70, 1974:1164.

¹⁴⁸ 《遼史》, 卷 27, 1974:326.

¹⁴⁹ 《金史》, 卷 3, 1975:63.

¹⁵⁰ 《宋史》, 卷 490, 1977:14109.

¹⁵¹ 《元史》, 卷 122, 1976:3000.

Ha-la Huo-chou 哈刺霍州,¹⁵⁴ He-la He-chou 合刺禾州¹⁵⁵ ve He-la He-chou 合刺和州¹⁵⁶ gibi çok farklı Çince isimler verilmiştir. Ming Sülalesi döneminde (1368-1661) Huo-chou 火州 ve Ha-la 哈刺 (kara) denmektedir.¹⁵⁷ Mançu döneminde (1636-1911) ise Ha-la Huo-chou adı da geçmektedir.¹⁵⁸

Mançu dönemine ait kayıtlara göre, Karahoca şehri, T'ang Sülalesinin Chiao-he vilayetinin 交河郡 idari merkezi olan Kao-ch'ang nahiyesi 高昌县 idi. Bu şehir terkedilmişti ve halkı başka bir kente taşınmıştı.¹⁵⁹ Yani Kao-ch'ang Devleti'nin başkenti, T'ang Sülalesinin bölgede tesis ettiği Kao-ch'ang nahiyesi olup bugünkü Karahoca şehridir.¹⁶⁰ Paul Pelliot da bu görüş üzerinde durarak 640 yılında T'ang Sülalesi tarafından zapt edilen Kao-ch'ang Devleti'nin başkenti olan ve 981 yılında Wang Yen-te'nin ziyaret ettiği Kao-ch'ang şehrinin, bugünkü Qara-khodjo (Qara-khodja/Karahoca) harabesi olduğunu ileri sürmektedir.¹⁶¹ Paul Pelliot, *Liao Sülâlesi Tarihi*'nde 913 yılında geçen He-chou Uyгур 和州回鶻 Devleti ile *Chin Sülâlesi Tarihi*'nde 1130 yılında geçen He-chou 和州 Devleti'nin aynı olduğunu tespit ederek,¹⁶² He-chou adının aslında Türkçe metinlerde yer alan Qoco (Qoca) adından geldiğini ortaya koymaktadır. Türkçe metinde yer alan Qoco (Qoca) ise Çince Kao-ch'ang adından gelmektedir.¹⁶³ Aslında Yüan Sülalesi dönemindeki edebiyatçı Ou-yang Hsüan 歐陽玄, Kao-ch'ang Uyğur Devleti'nin soylularından Ch'i ailesinin 契氏 seçercesini yazarken bu durumu ortaya koymuştu.¹⁶⁴ Ancak Paul Pelliot, Kao-ch'ang adının daha sonra neden hem khodjo (Qoco/Qoca) hem de Qara-khodjo (Kara Qoco/Qoca) olarak iki farklı şekilde anıldığı hakkında bilgi vermemiştir.

¹⁵² 《元史》，卷, 63, 1976:1569.

¹⁵³ 《元史》，卷, 34, 1976:755.

¹⁵⁴ 《元史》，卷, 128, 1976:3124.

¹⁵⁵ 《元史》，卷, 13, 1976:280.

¹⁵⁶ 《元史》，卷, 14, 1976:292.

¹⁵⁷ 《明史》，卷, 329, 1974:8528.

¹⁵⁸ 《清史稿》，卷, 296, 1977:10373.

¹⁵⁹ 《嘉慶重修一統志》，卷 522, 1986:26117.

¹⁶⁰ 《嘉慶重修一統志》，卷 522, 1986:26127.

¹⁶¹ Pelliot, 1912:579.

¹⁶² Pelliot, 1912:579-580.

¹⁶³ Pelliot, 1912:580-581.

¹⁶⁴ 歐陽玄, "高昌契氏家傳", 《圭齋文集》(四部叢刊) 卷 11, 頁 3 上.

Kaşgarlı Mahmud, Kao-ch'ang şehrinin Koco veya Kocu olarak adlandırıldığına ve aynı zamanda bütün bölgenin adı olduğuna dair bilgiler vermektedir.¹⁶⁵ Burada Qara-Koco gibi bir ifade geçmemektedir. Keza 913 ve 1130 yılına ait Çin kaynaklarında da sadece “He-chou” 和州, yani Khodjo, Khodja, Qoco ve Qoca olarak geçmektedir. Qara-khodjo (Kara Qoco/Qoca) adına Mongolların Yüan Sülalesi döneminde (1271-1368) Ha-la Huo-che 哈刺火者, Ha-la Huo-chou 哈刺火州, Ha-la Huo-chou 哈刺霍州, He-la He-chou 合刺禾州 ve He-la He-chou 合刺和州 olarak rastlanmaktadır. Dolayısıyla Khodjo (Qoco/Qoca) ile Qara-khodjo (Kara Qoco/Qoca) ayrımı Yüan Sülalesi döneminde gerçekleşmiş olmalıdır. *Ming Sülalesi Tarihi*'ne göre, Yüan Sülalesi dönemindeki Hou-chou 火州 ya da Ha-la Hou-chou, 哈刺火州 şehri, 10 küsurlü genişliğinde olup burada bulunan ibadethanelerin sayısı hanelerin sayısından daha fazlaydı. Şehrin doğusunda terkedilmiş bir şehir vardı ve burası Kao-ch'ang Devleti'nin başkentiydi.¹⁶⁶ Bu verilerin ışığında eski Kao-ch'ang şehri ya Qoco veyahut da Kara Qoco şehirlerinden birisi ile aynı yerde olmalıdır. Kao-ch'ang şehri ile Qoco şehrinin aynı yerde bulunduğu kabul edilirse, Kara Qoco şehri harabeye dönüşmüş olan eski Kao-ch'ang şehrinin (Qoco şehri) batısında olmalıdır. Bu bağlamda tarihteki Kao-ch'ang şehri bugünkü Karahoca şehri olmayabilir.

¹⁶⁵ Atalay, III, 1992:219; Gabin, 1988:281.

¹⁶⁶ 《明史》卷 329, 火州傳, 1974:8528.

Kaynakça

Resmi Kaynaklar:

- Chang T'ing-yü 張廷玉, *Ming-shih* 明史 (Ming Sülalesi Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü, 19 cilt. 1976.
- Chao Er-sun 趙爾巽, *Ch'ing Shih-kao* 清史稿 (Ch'ing Sülalesi Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chu, 48 cilt. 1977.
- Ch'en shou 陳壽, *San Kuo Chih* 三國志 (Üç Sülale Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü, 5 cilt. 1959.
- Fang Hsüan-lin 房玄齡, *Chin-Shu* 晉書 (Chin Sülalesi Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü, 10 cilt. 1974.
- Fen Ye 範曄, *Hou Han-shu* 後漢書 (Sonraki Han Sülalesi Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü, 12 cilt. 1965.
- Hsiao Tzu-hsian 蕭子顯, *Nan Ch'i Shu* 南齊書 (Güney Ch'i Sülalesi Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü, 3 cilt. 1972.
- Hsueh Chen-chü 薛居正, *Chiu Wu Tai Shih* 舊五代史 (Eski Beş Sülale Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü, 6 cilt. 1976.
- K'e Shou-min, *Hsin Yüan-Shih* 新元史 (Yeni Yüan Sülalesi Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü. 1976.
- Li Pai-yao 李百藥, *Pei Ch'i Shu* 北齊書 (Kuzey Ch'i Sülalesi Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü, 2 cilt. 1972.
- Li Yan shou 李延壽, *Pei-shih* 北史 (Kuzey Sülaleler Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü, 10 cilt. 1974.
- Li Yan shou 李延壽, *Nan-shih* 南史 (Güney Sülaleler Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü, 1956.
- Lin-Hu Te-fen 令狐德棻, *Chou-shu* 周書 (Chou Sülalesi Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü, 3. Cilt. 1971.
- Lin-Hu Te-fen 令狐德棻, *Liang-shu* 梁書 (Liang Sülalesi Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü, 3 cilt. 1973.
- Liu Hsün 劉昫, *Chiu T'ang-shu* 舊唐書 (Eski T'ang Sülalesi Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü, 16 cilt. 1975.
- Ou-yang Hsiu 歐陽修, *Hsin Wu-tai-shih* 新五代史 (Yeni Beş Sülale Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü, 3 cilt. 1974.
- Ou-yang Hsiu 歐陽修, *Hsin T'ang-shu* 新唐書 (Yeni T'ang Sülalesi Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü, 20 cilt. 1975.
- Pan Ku 班固, *Han-shu* 漢書 (Han Sülalesi Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü, 12 cilt. 1962.
- Shen Yüeh 沈約, *Sung-shu* 宋書 (Sung Sülalesi Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü, 8 cilt. 1974.
- Ssu-ma Ch'ien 司馬遷, *Shih-chi* 史記 Pekin: Chung-hua Shu-chü, 10 cilt. 1975.
- Sung Lian 宋濂, *Yuan-shih* 元史 (Yüan Sülalesi Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü, 15 cilt. 1976.
- Tokto 脫脫, *Liao-shih* 遼史 (Liao Sülalesi Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü, 5 cilt. 1974.
- Tokto 脫脫, *Chin-shih* 金史 (Chin Sülalesi Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü, 8 cilt. 1975.
- Tokto 脫脫, *Sung-shih* 宋史 (Sung Sülalesi Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü, 40 cilt. 1977.
- Wei Cheng 魏徵, *Sui-shu* 隋書 (Sui Sülalesi Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü, 6 cilt. 1973.
- Wei Shou 魏收, *Wei-shu* 魏書 (Wei Sülalesi Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü, 8 cilt. 1974.
- Yao Ssu-lian 姚思廉, *Ch'en-shu* 陳書 (Ch'en Sülalesi Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü, 10 cilt. 1972.

Araştırmalar:

- A. von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.
- Ch'in-ting Hsi-yü T'ung-wen-chih* 欽定西域同文志, 3 Vol., Tokyo: The Toyo Bunko, 1961.
- Chia Ch'ing Ch'ung Hsiu Yi Tung Chih* 嘉慶重修一統志. Pekin: *Chung-hua Shu-chü*. cilt 33, Xinjiang Coğrafyası Bölümü, 1986.

- Hsüeh Tsung-cheng 薛宗正, “吐蕃、回鶻、葛邏祿的多邊關係考述: 關於唐安史亂後的西域角逐”(Tibet, Uygur ve Karluklar Arasındaki Çok Taraflı İlişkiler Hakkındaki İncelemeler: T'ang Sülalesi An Lushan ve Shih Ssu-ming İsyanı Sonrası Orta Asya'da Mücadeleler), 《西域研究》, 2001 年第 3 期, 頁 7-20.
- Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it Türk*, (Çev. Besim Atalay). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, cilt III, 1992.
- Li Chi-fu 李吉甫, *Yüan-He Chün-Hsien T'u-Chih* 元和郡縣圖志 (Yüan-he Devrinin Eyalet-naheyelerinin Coğrafyası). Pekin: Chung-hua Shu-chü 中華書局. 2. baskı, 1995.
- Li Fang 李方, “唐滅高昌的意義”(T'ang Sülalesinin Kao-ch'ang Devletini Yok Etmenin Manası), 《文史知識》, 1995 年第 1 期, 17-23 頁.
- Ma Yung 馬雍, T'u-chueh yü Kao-ch'ang Ch'ü-shih Wang-ch'ao Shi Chien-jiao K'ao 突厥與高昌麴氏王朝始建交考 (Gök Türkler ile Kao-ch'ang Ch'ü Hanedanı Arasında İlk Diploması İlişkileri), 《西域史地文物叢攷》, Pekin: Wen-wu Ch'u-pan-she 文物出版社, 1990:146-153.
- Ou-yang Hsüan 歐陽玄, “高昌侯氏家傳”(Kao-ch'ang Hsieh Ailesinin Şeceresi), 《圭齋文集》(四部叢刊) 卷 11, 頁 3 a- 11 a.
- P'ei Ch'eng-guo 裴成國, “試論 6-8 世紀吐魯番地區人口平均年齡”(6-8. Yüzyılda Turfan Bölgesindeki Nüfusun Yaş Ortalaması), 《新疆師範大學學報》(哲學社會科學版), 第 26 卷第 3 期(2005 年 9 月), 頁 19-24.
- Paul Pelliot, “Kao-tch'ang, Qoço, Houo-tcheou et Qarâ-khoja” *Journal Asiatique*, 10th, Ser., XIX, 1912: 579-580.
- Ssu-ma Kuang 司馬光, *Tzu Chih T'ung Chien* 資治通鑑 (Eski Sülaletlerin Umumi Tarihi). Pekin: Chung-hua Shu-chü, 3 cilt, 1956.
- Sung Hsiao-mei 宋曉梅, *Kao-ch'ang Kuo: Kung-yüan Wu chih Ch'i Shih-chi Ssu-ch'ou Chih-lu Shang te Yi-ke Yi-min Hsiao She-hui* 高昌國-西元五至七世紀絲綢之路上的一個移民小社會 (*Kao-ch'ang Devleti: 5-7. yüzyıl Arasında İpek Yolu Üzerinde Bir Küçük Göçmen Toplumu*), Pekin: Chung-kuo She-hui K'e-hsüeh-yüan Ch'u pan-she 中國社會科學出版社, 2003.
- Sung Ming-ch'iu 宋敏求, *T'ang Ta-chao-ling Chi* 《唐大詔令集》(T'ang Sülalesi Fermanlar), 上海: 學林出版社, 1992.
- Tripitaka*, Junjûrô, Takakusu, *Tai Shô Shinshû Daizôkyô* 大正新脩大藏經. Tokyo: Tai shôissaikyô Kankôkai. 大正一切經刊會. 50-51 cilt, 1922-1932.
- Tu Tou-ch'eng ve Chen Ping-lin 杜門城、鄭炳林, “高昌王國的民族與人口結構”(Kao-ch'ang Hanedanında Etnik Gruplar ve Demografik Yapısı), 載胡之德主編, 《蘭州大學絲綢之路研究論文集》, 蘭州: 蘭州大學出版社, 1992
- Tu You 杜佑, *T'ung T'ien* 通典 (Genel Tarih). Shang hai: Shang-wu Yin-shu-kuan, 3 cilt, 1935.
- Tuan Lian-ch'in 段連勤, *Ting-ling, Kao-ch'e yü T'ieh-le* 丁零、高車與鐵勒, Kui-lin: Kuan-hsi Shih-fan Tahsüeh Ch'u-pan-she 廣西師範大學出版社, 2006.
- Wang Ch'in-jruo 王欽若, *Ts'e-fu Yüan-kui* 冊府元龜 (TFYK). Pekin: Chung-hua Shu-chu, 12 cilt. 1994.
- Wang Huan 王讓, “唐太宗平定高昌的歷史意義”(T'ang Sülalesi İmparatoru T'ai-tung'un Kao-ch'ang Devleti'ni Zapt Etmesinin Tarihi Manası), 《歷史研究》, 1979 年第 4 期, 67-68 頁
- Wang Su 王素, *Kao-ch'ang Shih-kao: Chiao-t'ung Pian* 高昌史稿-交通編 (Kao-ch'ang Tarih Kaynakları: Dış İlişkiler Bölümü). Pekin: Wen-wu Ch'u pan-she, 2000.
- Wang Su 王素, *Kao-ch'ang Shih-kao: Zheng-chih Pian* 高昌史稿-統治編 (Kao-ch'ang Tarih Kaynakları: Siyasi Yönetim Bölümü). Pekin: Wen-wu Ch'u pan-she, 1998.
- Wu Chen 吳震, “麴氏高昌國史索引-從張雄夫婦墓誌談起”(Ch'ü Hanedanlı Kao-ch'ang Devleti'nin Tarih Araştırmaları: Chang-Hsiung Karıkoca Mezar Taşı Üzerine), 《文物》, 1981 年第 1 期, 41-43.

İLK TÜRKÇE KUR'AN TERCÜMELERİNDE GEÇEN “GÜN” KAVRAMI ÜZERİNE

Suat ÜNLÜ

Özet

Zaman insanoğlu var olduğundan bu yana insanın zihnini meşgul ederek farklı tanımlamalara sebep olmuştur. Çünkü her şey zaman üzerinde kurulmuştur. Zaman, süre olarak geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu geniş alanı oluşturan küçük parçacıklar vardır. Bu küçük parçacıklardan birisi de gün'dür. Gün, insanoğlunun hayatını planlamasında en çok meşgul olduğu en çok kullandığı bir zaman parçacıdır. Kur'an da insanların yaşayışlarını düzenlemesi bakımından dar veya geniş anlamda “gün/yevm” kavramına çok geniş bir şekilde yer vermiştir. Kur'an'da birçok olay “yevm” kavramıyla anlatılırken bir de bunların tercüme problemleri ortaya çıkmıştır. Biz bu makalede “gün” kavramı hakkında bilgi verirken aynı zamanda Türk dili tarihinde İlk Türkçe Kur'an Tercümeleleri olarak bilinen bu tercümelelerin bu kavramlara karşılık vermeleri konusundaki yeteneğini de göstereceğiz.

Anahtar kelimeler: Gün, Kıyamet günü; TIEM 73; İlk Türkçe Kur'an tercümeleleri, Rylands KT.

The Concept of 'day' in the First Translations of Quran

Abstract

'Time' is one of the concepts that the human mind has been engaged in since the existence of mankind and consequently there have been lots of attempts to define it. The reason of this continuous engagement of the mind rests on the fact that everything has been built on 'time'. 'Time' occupies a vast space in terms of duration. And this vast space is made up of tiny particles. One of these tiny particles is the 'day' [yevm]. The 'day' [yevm] is unit of time that people mostly engaged in planning and frequently use in their daily lives. In the Quran, in terms of organizing people's life, special emphasis has been given to the concept 'day' [yevm], both in its narrowest and widest sense. In the Quran many events are explained with the concept 'day'[yevm], and this has brought into the problem of its translation. In this article, while we are going to give some information on the concept of 'day'[yevm], at the same time, we are going to try to show the degree of success of the translations that are known to be the first Turkish translations of the Quran in the history of the Turkish Language.

Key words: The 'day', The Judgement Day, TIEM 73, The First Quran Translations, Rylands Quran Translations.

Konu Külliyatı

Bu çalışmamızda Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde gün kavramı ile ilgili kullanımların tespitine çalışılacaktır. Bu kullanımlar Türkoloji literatüründe TIEM 73 KT 1v-235v/2=001/001=020/135 (Kök 2004), TIEM 73 KT(235v/3=451v/9=021/001=114/006 (Ünlü 2004), Rylands KT (Eckmann 1976, ATA 2005), Hekimoğlu KT (Sağol 1993-1999) ve Anonim Tefsir (Borovkov 1963, 2002;Usta 1989) olarak bilinen Karahanlı ve Harezmi sahasından ilk çeviri ve tefsirlerle Batı Türk yazı dili çevresinin erken tarihli TIEM 40 KT (Topaloğlu 1976-1978) ve Manisa KT (Karabacak 1995-1999) olmak üzere şu Türkçe Kur'an çevirilerine dayandırılmıştır:

TIEM 73	Abdullah Kök, <i>Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73 1v-235v/2) İnceleme-Giriş-Metin-Dizin</i> Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2004. Suat Ünlü <i>Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73 235v/2-450r/7) İnceleme-Giriş-Metin-Dizin</i> Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2004.
Rylands KT	Janos Eckmann, <i>Middle Turkic Glosses of The Rylands Interlinear Koran Translation</i> , Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. Aysu Ata, <i>Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi, Giriş-Metin-Notlar Dizin</i> , Ankara, TDK, 2004.
Anonim Tefsir	A.K. Borovkov, <i>Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII. vv.</i> Akademiya Nauk SSSR İstitut Narodov Azii. Moskova, 1963. (Türkçe Çev. Halil İbrahim Usta, Ebülfez Amanoğlu, <i>Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII-XIII. Yüzyıllar)</i> , TDK, Ankara, 2002). Halil İbrahim Usta, <i>XIII. Yüzyıl Doğu Türkçesiyle Yazılmış Anonim Kur'an Tefsirinin Söz ve Şekil Varlığı</i> , Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1989.
Hekimoğlu KT	Gülden Sağol, <i>Old Turkish and Persian Inter-Linear Qur'an Translations II: An Inter-Linear Translation of the Qur'an into Khawarazm Turkish, Introduction, Text, Glossary and Facsimile (Part I: Introduction and Text)</i> ,

- Harvard, (410 pages), 1993; (*Part II: Glossary*) Harvard, 1995, (310 pages); (*Part III Facsimile of the MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section One: 1b-300b*), Harvard, 1996; (*Part III: Facsimile of the MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section Two:301a-587b*), Harvard,1999.
- TIEM 40 Ahmet Topaloğlu, *Muhammed Bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış “Satır-Arası” Kur’an Tercümesi Giriş ve Metin, Sözlük. I-II*, Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1976-1978.
- Manisa KT Esra Karabacak, *An Inter-Linear Translation of The Qur’an Into Old Anatolian Turkish = Eski Anadolu Türkçesi Satır Arası Kur’an Tercümesi: Introduction and Text I, Sources of Oriental Languages and Literatures 22, Turkish Sources XX, Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations. 1994; (Part II: Glossary: Section one, p. 1-384. Section Two, p. 385-786), 1995; (Part III: Facsimilie of the MS Manisa İl Halk Library No. 931, Section one: 1a-224a.1997; (Part III: Facsimilie of the MS Manisa İl Halk Library No. 931, Section two: 224b-451a, 1999.*

Giriş

Dünyanın kendi ekseni çevresinde bir kere dönmesiyle geçen ve yirmi dört saate bölünen zaman süresine astronomi dilinde “gün” denir. Yeryüzünün herhangi bir yerinde güneşin doğuşundan başlayarak batışına kadar geçen zamana her millet kendi ifadesiyle “gündüz” ve güneşin batışından başlayarak yine doğuşuna kadar geçen zamana da “gece” denmektedir. Arapçadaki “yevm” kelimesi Türkçe karşılığıyla “gün” kelimesi bir gece ve bir gündüzü karşılamak için kullanılır (Kalın 2001: 88).

Günün başlangıç noktası, kullanılan takvim sistemine göre değişiklik arz eder. Güneş günü söz konusu olursa gün, gece yarısından başlar. Gece on iki sıfır kabul edilir, diğer on ikiye kadar gün yarı olur, öğlenin on ikisinden diğer on iki (gecenin on ikisi) ye kadar 24 saat tamamlanmış olur.

Yaratılış, kozmik ötesi ve kozmolojik, pratik hayat ve ahiret gibi geniş bir anlama sahip olan bu kelime, gerek tabiatından, gerekse Kur’an’daki farklı bağlamlarda kullanılmasından dolayı çeşitli manalarla, değişik zamanlara ve sürelerle işaret etmektedir (Kalın 2001: 88).

Yevm Kelimesinin Kullanım Alanları:

a. **Gündüz:** Bu anlamda yevm kelimesi, hakiki ve mecazi manalar yüklenilerek kullanılmıştır. Hakiki manası itibarıyla “şer’î veya örfî gün” olarak

değerlendirilen süreye, gecenin zıddı olan gündüze yevm denilmiştir. Bu süre, fecrin veya güneşin doğuşuyla batışı arasındaki süredir. Mekâna bağlı olarak farklılık gösterdiğinden dolayı rölatifdir. Zira gündüzün kapsadığı süre de, başlangıç ve sona erişi de hiçbir yerde aynı zamanda gerçekleşmemektedir. Araplar yevm kelimesinin çoğulunu (Eyyâmu'l-'Arab) “Arab’ın hadiseleri” diye olaylar manasına kullanırken, geceleri zikretmezler. Eyyâm lafzını olaylara tahsis etmeleri, harplerin gündüz olması sebebiyledir (Kalın 2001: 89).

Kur’an, yevm kelimesini (Bakara 184, 185, 203; Mâide, 89; Mu’minûn 113) hakiki manası diye açıklanan ve şer’î gün olarak tanımlanan gündüz’ün karşılığı olarak zikretmektedir. Ancak bazı bilim adamları şer’an gündüz sayılan sürenin, örfi olarak gündüz olmadığı fikrine sahiptirler. Bu ise, gündüz karşılığında kullanılan yevm kelimesinin şer’î ve örfi gün olarak farklı süreyi kapsadığını göstermektedir. (Kalın 2001: 89)

Ar. “أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ” Tü. “sayılmış günler”; Türkçe erken Kur’an çevirilerinde; TİEM 73’te **sanlıg künlär**; Hekimoğlu KT’de **sanlıg günler**; Manisa KT’de **günler ki şayılmışdur**; TİEM 40 KT’de **günler sağışlanmışlar** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: (2) **sanlıg künlär**. yana kim bolsa silärdin iglig yâ tağı bolsa yol yörimäk içindä tüzü sanlıg (3) adın künlär içindä (21v/2=002/184).

Hekimoğlu KT: **sanlıg günler** (9) kim kim bolsa sizdin sökel, yâ (26b/1) sefer üze; san öngin künler üze (26a/8=002/184).

Manisa KT: Niçe **günler ki şayılmışdur** (8) kim sizde ol günlerde hasta olsa yâ seferde olsa yisüñ özge günlerde kaçâ eylesün (19b/7=002/184).

TİEM 40: **Günler sağışlanmışlar**. (4) Pes her kim ola sizlerden sayru, yâ sefer üzere, sanılmışdur ayruk günlerden (13b/4=002/184).

Kur’an: Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır (Diyanet 002/184).

b) **Gece ve Gündüz**: Yevm kelimesinin gece ve gündüzün tamamı için kullanılması ise bu kelimenin anlam çerçevesindeki bir başka zenginliktir. Nitekim miktarı bin yıla tekabül eden yevm (Yunus 3; Secde 5), gece ve gündüzü kapsayan bir kelimedir. Zira seneleri meydana getiren günlerin sadece gündüzler olması imkânsızdır. Hukuki bağlamda kadınların iddetini ve hayız durumlarını belirleyen süreyi ifade eden (Talâk 2) yevm kelimesi de gece ve

gündüzü birlikte kapsar. Bir başlangıca ve bir sona erişe sahip olması yönünden kader, ecel, vakit ve süre kelimeleriyle; uyanış, gelişme, ihtişam, zayıflık, sonra silik ve sönük bir hayatla uyunan bir gece olarak ömür kelimesinin kapsadığı mana ile ilişki içindedir (Kalın 2001: 90).

Ar. “يَوْمٌ” Tü. “gün, bir gün”; Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'te **bir kün**; Hekimoğlu KT'de **kün içinde**; Manisa KT'de **bir günde**; TİEM 40 KT'de **bir günde** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: sonıka bakar işniñ kökdin (9) yärkä yana aġar färıştälär anıñ tapa **bir kün** içrä ärür anıñ täñi miñ yıl anıñdın kim sayur silär(301r/8=032/005).

Hekimoğlu KT: Tedbîr kıılır (6) işni, kökdin yirge; andın song aşar anıñ tapa, (7) **kün içinde** irdi endâzesi miñ yıl, ol nirsedin kim sanar siz (396a/5=032/005).

Manisa KT Tedbîr eyler (6) emrini dünyânuñ gökden sebebler bile, yire indürür eşerlerini. Andan soñra çıkar ‘ilmu’llâh, mevcüd şâbit olur (7) **bir günde ki** ol günüñ mikdarı biñ yıl qadarıncadır siz şayġan dünyâ hâllerinden (295a/5=032/005).

TİEM 40: Hüküm eyler işi gökden ya'nî vahy eylemeg-ile, (9) yirdin yana andan aġar ya'nî firişte yâ iş, andın yana, **bir günde** kim oldı kardı biñ yıl andan kim sayarsız (197a/8=032/005).

Kur'an: Gökten yere kadar bütün işleri Allah yürütür. Sonra bu işler, süresi sizin hesabınızla bin yıl olan bir günde O'na yükselir (032/005).

c) Mutlak Zaman: Gündüz kelimesinin, sadece gece veya sadece gündüz, yahut da gece ve gündüz manalarına hasredilemeyeceği, bu kelime ile “mutlak zaman” kastedilmiş olabileceği şeklindeki yaklaşımdır. Bu anlamda, gece meydana gelen olaylar için dahi, gün kelimesi kullanılmıştır. Geceleyin oğlu olan birisinin sevinci ifade edilirken “falancanın oğlu olduğu gün” şeklindeki bir ifadede geçen “gün” ile “mutlak zaman” kastedilmiştir. Kur'an “yevm” kelimesini bu anlamda çok kullanmaktadır (Kalın 2001: 91).

Ar. “يَوْمَ طَعْنٍ” Tü. “Göç günü”; Türkçe erken Kur'an çevirilerinde; TİEM 73'te köçgü künläri; Hekimoğlu KT'de **köçmekingiz küni**; Manisa KT'de **geçüp gitgen gün**; TİEM 40 KT'de **göçmegünüz günü** sözcükleriyle karşılanmıştır.

TİEM 73: tañrı kııldı silärkä (9) äwlärendin amrulġu kııldı silärkä yılqılar tärilärendin äwläär yünül tutar silär anı [202r/1] **köçgü künläriñizdä** turġu künläriñizdä (02r/1=016/080).

Hekimoğlu KT: Tağı kııldı sizge iwleringizdin (7) qarâr kıłġu yir. Tağı kııldı sizge, tiweler könlerindin iwler, (8) yüngül körer sizi anı **köçmekingiz küninde** tağı muqim bolmağingiz küninde (265a/6=016/080).

- Manisa KT:** Tañrı ta'ālā kıldı sizüñ evlerüñüzde size sākin olacağ yirler, yaratdı kıldı size, (11) davarlar derisinden evler yaratdı hafif görürsüz geçüp gitgen günde (191a) muķim olan günde (190b/10=016/080).
- TİEM 40:** Dakı Tanrı eyledi sizün için, evlerünüzden turak yiri; (11) dakı eyledi sizün için, yilkılar derilerinden evler yanı edimden kara evler, çadırlar yiyni dutarsız anları, göçmegünüz günü, turmağunuz günü (130a/10=016/080).
- Kur'an:** Allah, size evlerinizi huzur ve dinlenme yeri yaptı. Hayvanların derilerinden gerek göç gününüzde, gerek ikāmet gününüzde kolayca taşıyacağınız evler; onların yünlerinden, yapağlarından ve kıllarından bir süreye kadar yararlanacağınız ev eşyası ve geçimlikler meydana getirdi (Diyanet 016/080).

d) Kevn Manası: Kevn oluş, meydana geliş, hareket, yaratılış, gerçekleşen emir, iş, birisinin bir şeyi yapması ve onun da hemen olması gibi manalar ifade etmektedir. Kāinat kelimesi de bu kökten türeyen bir isim olup “meydana gelen, birisi tarafından yokluktan varlığa çıkarılan demektir. Bu nedenle her oluşun, farklı teori ve pratiği gerektireceği, teorisinde ve pratiğinde farklı zamanlar meydana gelecektir. Nitekim Heidegger zamanı, “varoluşun kendisidir” diye açıklamaya çalışmıştır. Dolayısıyla “yevm”, varlığın dışında bir varlığa sahip değildir. Aksine “yevm”, varlığın ortaya çıkma hālidir. Varlık zamanla eşitlenir. Esasta salt varlık, varoluş kalır. Kozmik anlamda zaman kaybolur. Aristocu düşüncedeki potansiyelden fiile geçiş kadar, “dehr Allah'tır” ifadesinin anlattığı manada apriori bir husustur. Zaten ayrışmamış zamanın unsurundan ve ölçümünden bahsedilemez. Ölçümü ve unsuru olmayan zamanın varlığı yoktur. Öyle ise zamanın kökeni potansiyel ve dehr kelimelerinin ifade ettiği güçtür. Zaman da, bu gücün fiili olan gündür (Kalın 2001: 93).

Kur'an'da Geçen Günle İlgili Diğer Kavramlar:

Ar. “يَوْمَ الرِّبَّةِ” Tü. “Hz. Musa ile Firavn'un sihirbazlarının buluşma günü olan zinet (bayram) günü”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde *bāzāk küni* (TİEM 73 231v/9=020/059); *'iyd küni* (Anonim KT 21b/4=020/059); *'id küni* (Rylands KT 52a/1=020/059); *bezek küni ya 'i 'id küni* (Hekimoğlu KT 304a/2=020/059); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *bayram günü* (Manisa KT 220a/3=020/059); *bayram günü* (TİEM 40 149b/8=020/059) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "يَوْمَ الرِّينَةِ" karşılığı kullanılan sözcüklerden **bâzâk küni** (T.); 'iyd küni (Ar.+T.); 'id küni (Ar.+T.); **bezek küni** ya'î 'id küni (T.+Ar.); **bayram günü**; **bayram günü** (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Mûsâ, "Buluşma vaktimiz, **bayram günü** insanların toplandığı kuşluk vaktidir." dedi (Diyanet 020/059).

Ar. "يَوْمَ الْوَلِيدِ"; Tü. "Hz.Yahya'nın doğduğu gün": Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde; **ol kün kim tuğruldu** (TİEM 73 223v/7=019/015); **ol kün kim toğruldu** (Anonim KT 12a/7=019/015); **ol kün kim tuğruldu** (Rylands KT 8b/1=019/015); **ol kün kim toğruldu** (Hekimoğlu KT 294b/3=019/015); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: **doğduğu gün** (Manisa KT213a/3=019/015); **toğduğu gün** (TİEM 40 145a/6=019/015) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "يَوْمَ الْوَلِيدِ" karşılığı kullanılan sözcüklerden **ol kün kim tuğruldu**; **ol kün kim toğruldu**; **ol kün kim tuğruldu**; **ol kün kim toğruldu** (T.); **doğduğu gün**(T.); **toğduğu gün** (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Doğduğu gün, öleceği gün ve diriltileceği gün ona selam olsun! (Diyanet 019/015)

Ar. "يَوْمَ الْمَوْتِ" Tü.": "Hz.Yahya'nın öldüğü gün"; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde **ol kün kim ölür** (TİEM 73 223v/7=019/015); **ol kün kim ölür** (Anonim KT 12a/8=019/015); **ol kün kim ölür** (Rylands KT 8b/2=019/015); **ol kün kim ölür** (Hekimoğlu KT 294b/3=019/015); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: **öldüğü gün** (Manisa KT 213a/3=019/015); **ölesi gün** (TİEM 40 145a/6=019/015) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "يَوْمَ الْمَوْتِ" karşılığı kullanılan sözcüklerden **ol kün kim ölür**; **ol kün kim ölür**; **ol kün kim ölür**; **ol kün kim ölür** (T.); **öldüğü gün**(T.); **ölesi gün** (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Doğduğu gün, öleceği gün ve diriltileceği gün ona selam olsun! (Diyanet 019/015).

Ar. "يَوْمَ يُعْتَبُ" Tü. "Hz.Yahya'nın dirileceği gün"; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde **ol kün kim koparılır tiriğ** (TİEM 73 223v/7=019/015); **ol kün kim koparılır tiriğ** (Anonim KT 12a/8=019/015); **ol kün kim koparılır tiriğ** (Rylands KT 8b/1=019/015); **ol kün kim koparılır tiriğ** (Hekimoğlu KT 294b/3=019/015); **diri olğan gün** (Manisa KT 213a/3=019/015); **diri kopası gün** (TİEM 40 145a/6=019/015) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "يَوْمَ يُعْتَبُ" karşılığı kullanılan sözcüklerden **ol kün kim koparılır tiriğ**; **ol kün kim koparılır tiriğ**; **ol kün kim**

koparlar tirig; ol kün kim koparılır tirig (T.); diri olğan gün (T.); diri kopası gün (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Doğduğu gün, öleceği gün ve diriltileceği gün ona selam olsun! (Diyanet 019/015)

Ar. “يَوْمَ الْوَلِيدِ” Tü. “Hz. İsa'nın doğduğu gün”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde *ol kün tuğruldum* (TİEM 73 225v/8=019/033); *ol kün kim toğruldum* (Anonim KT 13a/5=019/033); *ol kün kim tuğruldum* (Rylands KT 13a/3=019/033); *ol kün kim toğruldum* (Hekimoğlu KT 295b/9=019/033); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *doğduğum gün* (Manisa KT214a/3=019/033); *toğduğum gün* (TİEM 40 145b/9=019/033) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde **Ar.** “يَوْمَ الْوَلِيدِ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *ol kün tuğruldum; ol kün kim toğruldum; ol kün kim tuğruldum; ol kün kim toğruldum (T.); doğduğum gün (T.); toğduğum gün (T.)* sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Doğduğum gün, öleceğim gün ve diriltileceğim gün bana selam (esenlik verilmiştir)” (Diyanet 019/033).

Ar. “يَوْمَ الْمَوْتِ” Tü. “Hz.İsa'nın öldüğü gün”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde *ol kün ölsä män* (TİEM 73 225v/8=019/033); *ol kün kim ölse-men* (Anonim KT 13a/5=019/033); *ol kün kim ölür men* (Rylands KT 13b/1=019/033); *ol kün kim ölür men* (Hekimoğlu KT 295b/9=019/033); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *öldüğüm gün* (Manisa KT 214a/3=019/033); *ölesim gün* (TİEM 40 145b/9=019/033) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde **Ar.** “يَوْمَ الْمَوْتِ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *ol kün ölsä män; ol kün kim ölse-men; ol kün kim ölür men; ol kün kim ölür men (T.); öldüğüm gün(T.); ölesim gün(T.)* sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Doğduğum gün, öleceğim gün ve diriltileceğim gün bana selam (esenlik verilmiştir) (Diyanet 019/033).

Ar. “يَوْمَ أُبْعِثُ” Tü. “Hz.İsa'nın dirileceği gün”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde *ol kün koparılrsa män tirig* (TİEM 73 225v/8=019/033); *ol kün kim kopsa men* (Anonim KT 13a/5=019/033); *ol kün koparılır men tirig* (Rylands KT 13b/1=019/033) *ol kün koparılır men tirig* (Hekimoğlu KT 296a/1=019/033); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *ba's olup diri olduğum gün* (Manisa KT 214a/3=019/033); *diri koparılasm gün* (TİEM 40 145b/9=019/033) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمَ أُبْتُ” karşılığı kullanılan sözcüklerden ol **kün** koparılsa **mân tirig**; ol **kün kim** kopsa- men ; ol **kün koparılır men tirig**; ol **kün kopgarılır men tirig** (T.); **ba'ş olup diri olduğum gün** (Ar.+T.); **diri koparılasm gün** (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Doğduğum gün, öleceğim gün ve diriltileceğim gün bana selam (esenlik verilmiştir) (Diyanet 019/033).

Ar. “أَيَّامٍ نَّحِسَاتٍ” Tü. “Uğursuz günler”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde **naḥs künlär** (TİEM73 349v/9=041/016); **naḥis künlər** (Rylands KT 81b/2=041/016); **naḥs künlər** (Hekimoğlu KT 456b/3=041/016); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: **naḥs günler** (Manisa KT 346a/10=041/016); **naḥs günler** (TİEM 40 227a/11=041/016) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “أَيَّامٍ نَّحِسَاتٍ” karşılığı kullanılan sözcüklerden **naḥs künlär** ; **naḥis künlər**; **naḥs künlər**; **naḥs günler**; **naḥs günler** (Ar.+T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Biz de onlara dünya hayatında zillet azabını tattırmak için o mutsuz kara günlerde üzerlerine dondurucu bir rüzgâr gönderdik. Ahiret azabı elbette daha rezil edicidir. Onlara yardım da edilmez (Diyanet 041/016).

“Uğursuz günler” ifadesi, o günlerde bir uğursuzluk olduğu ve bu yüzden de onlara azab anlamına geldiği anlamına gelmez. Şayet bu günler gerçekten uğursuz olsaydı Ad kavmi dışındaki kavimlere de azabın gelmesi gerekirdi. Doğru anlamı, “Ad kavmine azab indiği günler, onlar için uğursuzdu.” şeklindedir. Bazı kimseler bu ayete dayanarak günlerin uğurlu veya uğursuz olması ile ilgili birtakım sonuçlar çıkarmaya çalışıyorlar ki bu da doğru olmayan bir yaklaşımdır. (Mevdudi cilt 5:185)

Ar. “يَوْمَ الْآزِفَةِ” Tü. “Kıyamet günü”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde **yawuḥ kälmiş kün** (TİEM 73 342r/3=040/018); **āzife küni** (Rylands KT 32a/2=040/018); **ḳıyāmāt küni** (Hekimoğlu KT 448a/2=040/018); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: **ḳıyāmet günü** (Manisa KT 339a/2=040/018); **ḳıyāmat günü** (TİEM 40 223a/1=040/018) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمَ الْآزِفَةِ” karşılığı kullanılan sözcüklerden **yawuḥ kälmiş kün** (T.); **āzife küni** (Ar.+T.); **ḳıyāmāt küni**; **ḳıyāmet günü**; **ḳıyāmat günü**(Ar.+T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Yaklaşmakta olan gün konusunda onları uyar. O gün yürekler gam ve tasa ile dolu, (sanki) gırtlaklara dayanmıştır. Zalimlerin ne sıcak bir dostu ne de sözü dinlenir bir şefaatçisi vardır (Diyanet 040/018).

Kur'an tekrar tekrar insanlara, “Kıyamet uzak değil yakındır ve her an gelebilir.” diye hatırlatmada bulunmaktadır.

Ar. “يَوْمُ الْبَعْثِ” Tü. “Dirilme günü”; Doğu Türkçesi Kur’an tercümelerinde *ķoparķu kūn* (TİEM 73 298v/7=030/056); *ķopķarmak kūni* (Hekimođlu KT 391a/7=030/056); Batı Türkçesi Kur’an tercümelerinde: *ķaŗır neŗır ğūni* (Manisa KT 291a/2=030/056) ; *ķoparılmak ğūni* (TİEM 40 195a/1=030/056) sözcükleriyle karŗılanmıŗtır.

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “يَوْمُ الْبَعْثِ” karŗılıđı kullanılan sözcüklerden *ķoparķu kūn* (T.); *ķopķarmak kūni* (T.); *ķaŗır neŗır ğūni* (Ar.+T.); *ķoparılmak ğūni* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiŗtir.

Kur’an: Kendilerine ilim ve iman verilmiŗ olanlar ise onlara Öyle diyeceklerdir: “Andolsun, siz, Allah’ın yazısına ğöre, yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İŗte bu yeniden dirilme günüdür. Fakat siz bilmiyordunuz” (Diyanet 030/056).

Ar. “يَوْمُ الْجَمْعِ” Tü. “Bir araya getirilme günü”; Dođu Türkçesi Kur’an tercümelerinde *tirmāk kūni* (TİEM 73 411r/5=064/009); *cemī kūni yanī ķıyāmat* (Anonim KT 92b/7=064/009); *cem kūni* (70a/2=064/009); *cem kūni* (Hekimođlu KT 534a/1=064/009); Batı Türkçesi Kur’an tercümelerinde: *ol ğūn cem eyler* (Manisa KT 141a/5=064/009); *dirmek ğūni* (TİEM 40 266a/5=064/009) sözcükleriyle karŗılanmıŗtır.

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “يَوْمُ الْجَمْعِ” karŗılıđı kullanılan sözcüklerden *tirmāk kūni* (T.); *cemī kūni yanī ķıyāmat* (Ar.+T.); *cem kūni*; *cem kūni* (Ar.+T.); *ol ğūn cem eyler* (T.+Ar.); *dirmek ğūni* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiŗtir.

Kur’an: Toplanma vakti için Allah’ın sizi toplayacağı günü düşün. O gün aldaniŗın ortaya çıkacağı gündür. Kim Allah’a inanır ve salih amel iŗlerse, Allah onun kötülüklerini örter ve onu içinden ırmaklar akan, ebedi kalacakları cennetlere sokar. İŗte bu büyük baŗarıdır (Diyanet 064/009).

“Toplanma günü” kıyamet günüdür. “Toplanma” ile ezelden kıyamete kadar tüm insanların diriltilmesi kastedilmektedir. Bu husus Kur’an’da pek çok yerde iŗlenmiŗtir.

Ar. “يَوْمُ الدِّينِ” Tü. “Ceza günü”; Dođu Türkçesi Kur’an tercümelerinde *saķır kūni* (TİEM 73 279r/=026/082); *cezā kūni* (Hekimođlu KT 355a/2=026/082); Batı Türkçesi Kur’an tercümelerinde: *ķıyāmet ğūninde kim cezā ğūnidür* (Manisa KT 260b/2=026/082) *yanud ğūni yanī kıyamāt* (TİEM 40 176a/5=026/082) sözcükleriyle karŗılanmıŗtır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمُ الدِّينِ” karşılığı kullanılan sözcüklerden **saķış küni** (T.); **cezā küni** (Ar.+T.); **ķiyāmet güninde kim cezā günidür** (Ar.+T.); **yanud günü yanī kıyamat** (T.+Ar.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: O, hesap gününde, hatalarımı bağışlayacağını umduğumdur (Diyanet 026/082).

Terim olarak, “ahiretteki hesap günü”dür. “Mutlak adaletin tecelli edeceği; bu dünya hayatında yapılan zerre kadar iyilik ve kötülüğün karşılıksız kalmayacağı, mazlumun ve güçsüzün hakkının zalim ve güçlü kimselerden alınacağı, herkese kazandığının karşılığının tam olarak verileceği gün”ün adıdır. Bu dünya hayatında haksızlık edenler, suç işleyenler bu günde cezalarını adaleth bir şekilde çekeceklerdir. Bu gün mal da mülk de fayda etmeyecektir.

Aynı kavram Fatiha suresinin 3. ayetinde ise farklı kelime gruplarıyla karşılanabilmektedir.

Ar. “يَوْمُ الدِّينِ” Tü. “Ceza ve mükāfat günü”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümlerinde **saķış yanut küni** (TİEM 73 1v/3=001/003); **cezā küni** (Hekimoğlu KT 1b/3=001/003); Batı Türkçesi Kur'an tercümlerinde: **ķiyāmet günü cezā günü hisāb günü** (Manisa KT 1b/3=001/003); **yanut günü ya'ni kıyamat günü** (TİEM 40 1b/3=001/003) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمُ الدِّينِ” karşılığı kullanılan sözcüklerden **saķış yanut küni** (T.); **cezā küni** (Ar.+T.); **ķiyāmet günü cezā günü hisāb günü** (Ar.+T.); **yanut günü ya'ni kıyamat günü** (Ar.+T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) mâliki Allah'a mahsustur (Diyanet 001/003).

Ar. “يَوْمُ الْمَوْعُودِ” Tü. “va'dedilen gün”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümlerinde **vadā kılınmış kün** (TİEM 73 439v/9=085/002); **ol mevūd kıyamet küni** (Anonim KT 128b/14=085/002); **vade kılınmış kün** (Hekimoğlu KT 569b/5=085/002); Batı Türkçesi Kur'an tercümlerinde: **vade olunan günler hāķķı için ki kıyamet günidür** (Manisa KT 439a/5=085/002) **va'da olunmuş gün yanī kıyamat** (TİEM 40 283a/6=085/002) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمُ الْمَوْعُودِ” karşılığı kullanılan sözcüklerden **vadā kılınmış kün** (Ar.+T.); **ol mevūd kıyamet küni** (Ar.+T.); **vade kılınmış kün** (Ar.+T.); **vade olunan günler hāķķı için ki kıyamet günidür** (Ar.+T.); **va'da olunmuş gün yanī kıyamat** (Ar.+T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Va'dedilmiş güne (kıyamete) andolsun (Diyanet 085/002).

Ar. “يَوْمَ الْوَعِيدِ” Tü. “Kendisine karşı uyarılan gün”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde **korkutğu kün** (TİEM 73 382v/5=050/020); **ol vade küni** (Anonim KT 50b/5=050/020); **va'id küni** (Rylands KT 74b/1=050/020); **kaçımağ küni** (Hekimoğlu KT496a/5=050/020); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: **ol gün** (Manisa KT 380a/4=050/020); **korkıtmak günü** (TİEM 40 247b/5=050/020) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمَ الْوَعِيدِ” karşılığı kullanılan sözcüklerden **korkutğu kün** (T.); **ol vade küni** (T.+Ar.); **va'id küni** (Ar.+T.); **kaçımağ küni**; **ol gün**(T.); **korkıtmak günü**(T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: (İnsanlar öldükten sonra tekrar dirilmeleri için) Sûr'a üfürülecek. İşte bu, tehdidin gerçekleşeceği gündür (Diyanet 050/020).

Ar. “مِيعَادُ يَوْمٍ” Tü. “Belirtilmiş bir gün” ;Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde **kün vadäsi** (TİEM 73 313r/9=034/030); **bir kün vadesi** (Rylands KT 47a/3=034/030); **künnüng vadä kılınmış vaqtı** (Hekimoğlu KT 412a/2=034/030); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: **bir günüñ vadesi** (Manisa KT 308a/8=034/030) **va'da günü yani kıyamet günü** (TİEM 40 204b/11=034/030) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “مِيعَادُ يَوْمٍ” karşılığı kullanılan sözcüklerden **kün vadäsi** (T.+Ar.); **bir kün vadesi**(T.+Ar.); **künnüng vadä kılınmış vaqtı**(T.+Ar.); **bir günüñ vadesi**(T.+Ar.); **va'da günü yani kıyamet günü** (Ar.+T) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: De ki: “Sizin için belirlenen bir gün vardır ki, ondan ne bir saat geri kalabilirsiniz, ne de ileri geçebilirsiniz” (Diyanet 034/030).

Ar. “يَوْمَ يُعْتَبُ” Tü. “Yeniden dirilecekleri gün” ;Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde **koparılguları künkä taği** (TİEM 73 334v/2=038/079); **gürdın kopğu kün** (Rylands KT74b/1=038/079); **kopgarıluryur küninge tigrü** (Hekimoğlu KT 437a/5=038/079); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: **kıyâmet gününe degin** (Manisa KT 329a/11=038/081), **ol güne degin** (TİEM 40 217b/7=038/079) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمَ يُعْتَبُ” karşılığı kullanılan sözcüklerden **koparılguları künkä taği** (T.); **gürdın kopğu kün** (F.+T.); **kopgarıluryur küninge tigrü** (T.); **kıyâmet gününe degin** (Ar.+T.); **ol güne degin** (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: İblis, “Ey Rabbim! Öyle ise bana insanların diriltilecekleri güne kadar mühlet ver.” dedi (Diyanet 038/079).

Ar. “يَوْمَ مَعْلُومٍ” Tü. “Belli bir günün belirli vakitleri” ;Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde *bilinmiş kün üdläri* (TİEM 73 268v/7=026/038); *bilinmiş künnüng belgüüg kılnmışı* (Hekimoğlu KT 353a/4=026/038); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *muayyen bilinmiş-idi bayram günine* (Manisa KT 259a/2=026/038); *bilinmiş gün vaktı* (TİEM 40 175a/5=026/038) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمَ مَعْلُومٍ ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *bilinmiş kün üdläri* (T.); *bilinmiş künnüng belgüüg kılnmışı* (T.); *muayyen bilinmiş-idi bayram günine* (Ar.+T.); *bilinmiş gün vaktı*(T.+Ar.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Böylece sihirbazlar, belli bir günün belirlenen bir vaktinde bir araya getirildiler(Diyanet 026/038).

Ar. “يَوْمَ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ” Tü. “Belli bir vaktin gününe kadar” ;Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde *bälgüüg kün* (TİEM 73 334v/3=038/081); *belgüüg kün vaqtıka tegi* (Rylands KT 75a/1=38/81); *bilinmiş vaqtning küni* (Hekimoğlu KT 437a/6=038/081); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *bir güne degin kim ol vaqt bilinmişdür* (Manisa KT 330a/1=038/081); *bilinmiş vakt günü* (TİEM 40 217b/8=038/081) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمَ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *bälgüüg kün* (T.); *belgüüg kün vaqtıka tegi* (T.+Ar.); *bilinmiş vaqtning küni* (T.+Ar.); *bir güne degin kim ol vaqt bilinmişdür*(T.+Ar.); *bilinmiş vakt günü* (T.+Ar.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Sen o bilinen vakte (kıyamet gününe) kadar mühlet verilenlerdensen (Diyanet 038/081).

Ar. “يَوْمَ الْقِيَامَةِ” Tü. “Kıyamet günü” ;Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde *kopmak kün* (TİEM 73 290v/5=029/025); *kıyāmet kün* (Hekimoğlu KT 380b/8=029/025); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *kıyāmet günü* (Manisa KT 282b/3=029/025); *kıyamat günü* (TİEM 40 189b/9=029/025) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمَ الْقِيَامَةِ ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *kopmak kün* (T.); *kıyāmet küni*; *kıyāmet günü*; *kıyamat günü* (Ar.+T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: İbrahim, onlara dedi ki: “Sırf aranızda dünya hayatına mahsus bir sevgi (ve çıkar) uğruna Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet gününde kiminiz kiminizi inkâr

edip tanımayacak; kiminiz kiminize lanet edecektir. Barınağınız cehennem olacaktır. Yardımcılarınız da olmayacaktır.” (Diyanet 029/025).

Ar. “يَوْمَ التَّغَابُنِ” Tü. “Aldanma günü” ;Doğu Türkçesi Kur’an tercümelerinde *karşgu kün ya’ni ziyân küni* (TİEM 73 411r/9=064/009); *aldaşmak küni* (Anonim KT 92b/7=064/009); *tağabün küni* (Rylands KT 70a/2=064/009); *adlaşmak küni* (Hekimoğlu KT 534a/2=064/009); Batı Türkçesi Kur’an tercümelerinde: *gâbînet günü* (Manisa KT 411a/6=064/009); *mağbunluk günü* (TİEM 40 266a/5=064/009)

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “يَوْمَ التَّغَابُنِ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *karşgu kün ya’ni ziyân küni* (T.+Ar.); *aldaşmak küni* (T.); *tağabün küni* (Ar.+T.); *adlaşmak küni* (T.); *mağbunluk günü* (Ar.+T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur’an: Toplanma vakti için Allah’ın sizi toplayacağı günü düşün. O gün aldanışın ortaya çıkacağı gündür. Kim Allah’a inanır ve salih amel işlerse, Allah onun kötülüklerini örter ve onu içinden ırmaklar akan, ebedî kalacakları cennetlere sokar. İşte bu büyük başarıdır (Diyanet 064/009).

“yevmü’t teğabün” ifadesinin anlam sahası çok geniştir ve sadece Urducada değil, hiçbir dilde tam tercümesi yapılamaz. Kur’an’da da kıyamet hakkındaki ifadelerin en kapsamlı olanıdır (Mevdudi:cilt6:347).

Tegabün Ğ-B-N’den türemedir ve Ğaben veya Ğabn şeklinde telaffuz edilir. Ğabn, daha çok ticari sahada kullanılırken; Ğaben, fikri içerikli yerlerde kullanılır. Lugavî bakımdan, birçok anlamı vardır. Gaflet, unutmak, aldatmak, kendi hakkında mahrum bırakmak, müşteriye alışverişte belli etmeden zarara sokmak anlamlarına gelir. Daha çok insanlar arasında meydana gelen bir aldatmacayı ifade eder. Yine bu fiil, başkasını zarara sokmak, birinin hakkını başkasına vermek, birini zarara sokmak başkasına kazandırmak, başkalarına karşı gafil ve zayıf olmak anlamlarına gelir (Mevdudi: cilt 6:347).

Kıyamet ile ilgili bu ayetin üzerinde düşünüldüğünde kıyametin, “teğabün güü” şeklinde nitelendiği görülür. Dolayısıyla bu terkipten, dünyada gece gündüz “teğabün”ün vuku bulunduğu anlaşılmaktadır. Ama bu zahiri ve aldatıcıdır. Hakiki teğabün bu değildir. Asıl ve gerçek teğabün, kıyamet günü vuku bulacaktır. Ancak o gün, kimin kazanıp kimin kaybettiği, kimin hakkının kime geçtiği, kimin hakkından mahrum kalacağı, gerçekten kandırılanın kim, akıllının kim olduğu anlaşılacaktır. Yine kimin hayatındaki sermayeyi yanlış bir işe yatırarak iflas ettiği, kimin yeteneklerini, vaktini, malını kârlı bir işe yatırarak kâr ettiği, kimin ise dünya hayatının gerçeğini anlayıp hüsrana uğramadığı orada belli olacaktır (Mevdudi:cilt6:347).

Ar. “يَوْمَ عَسِرٍ” Tü. “Çetin bir gün”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümlerinde *yawlaḵ rūsvār kūn* (TİEM 73 389r/9=054/008); *küçey kūn* (Anonim KT 62a/5=054/008); *bu küçey kūni* (Hekimoğlu KT 506a/2=054/008); Batı Türkçesi Kur'an tercümlerinde: *kaç göç günü* (Manisa KT 388a/11=054/008); *sarp bir gün* (TİEM 40 252b/1=054/008) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمَ عَسِرٍ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *yawlaḵ rūsvār kūn* (T.+Ar.); *küçey kūn* (T.); *bu küçey kūni*(T.); *kaç göç günü*(T.); *sarp bir gün*(T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Davetçiye doğru koşarlarken kâfirler, “Bu zor bir gün.” derler (Diyanet 054/008).

Ar. “يَوْمَ الْخُرُوجِ” Tü. “Dirilip çıkma günü”: Doğu Türkçesi Kur'an tercümlerinde *çıkmaḵ kūni* (TİEM 73 383v/5=050/042); *kıyāmet kūni* (Anonim KT 52b/4=050/042); *çıkmaḵ kūni* (Rylands KT 81b/1=050/042); *çıkmaḵ kūni* (Hekimoğlu KT 497a/8=050/042); Batı Türkçesi Kur'an tercümlerinde: *türbeden çıkmaḵ günü* (Manisa KT 381a/5=050/042); *çıkmaḵ günü* (TİEM 40 248a/8=050/042)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمَ الْخُرُوجِ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *çıkmaḵ kūni* (T.); *kıyāmet kūni* (Ar.+T.); *çıkmaḵ kūni* (T.); *çıkmaḵ kūni*(T.); *türbeden çıkmaḵ günü* (F.+T.); *çıkmaḵ günü* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: O gün insanlar hakka çağırın o korkunç sesi işiteceklerdir. İşte bu, (kabirlerden) çıkış günüdür. (Diyanet 050/042).

Ar. “يَوْمَ الْخُلُودِ” Tü. “Süreklilik günü”: Doğu Türkçesi Kur'an tercümlerinde *māñülüg kūn* (TİEM 73 382r/6=050/034); *menggü kūni* (Anonim KT 51b/4=050/034); *ḥulūd kūni* (Rylands KT 78a/2=050/034); *cāviḍāneliḵ kūni* (Hekimoğlu KT 496b/7=050/034); Batı Türkçesi Kur'an tercümlerinde: *ol gün ḥulūd günidir* (Manisa KT 380b/6=050/034) *ebed kalmak günü* (TİEM 40 248a/2=050/034) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمَ الْخُلُودِ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *māñülüg kūn* (T.); *menggü kūni* (T.); *ḥulūd kūni* (Ar.+T.); *cāviḍāneliḵ kūni* (F.+T.); *ebed kalmak günü* (Ar.+T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Oraya esenlikle girin. İşte bu, ebedilik günüdür. (Diyanet 050/034).

Ar. “يَوْمَ الْقَضَائِ” Tü. “Ceza günü” : Doğu Türkçesi Kur'an tercümlerinde *açırḡu kūni* (TİEM 73 325v/8=037/021); *açırmaḵ kūni* (21a/1=037/021); *ḥükū kūni* (Hekimoğlu KT 426a/9=037/021); Batı Türkçesi Kur'an tercümlerinde:

każā günü (Manisa KT 320b/5=037/021); **hüküm eylemek günü** (TİEM 40 212a/6=037/021) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "يَوْمَ الْفَصْلِ" karşılığı kullanılan sözcüklerden **ađırđu küni** (T.); **ağırmağ küni**(T.); **hüküm küni**(Ar.+T.); **każā günü**(Ar.+T.); **hüküm eylemek günü**(Ar.+T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Onlara, İşte bu, yalanlamakta olduğunuz hüküm ve ayırım günüdür. denilir (Diyanet 037/021).

Ar. "يَوْمَ الْفَصْلِ" Tü. "Hüküm günü" Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde: **ağırmağ küni** (TİEM 73 431r/5=077/014); **ayırt küni** (Hekimoğlu KT 560a/6=077/014); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: **kağı ulühiyyetlü gün** (Manisa KT 431b/3=077/014); **ayırmağ günü** (TİEM 40 278b/1=077/014) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "يَوْمَ الْفَصْلِ" karşılığı kullanılan sözcüklerden **ağırmağ küni** (T.); **ayırt küni**(T.); **kağı ulühiyyetlü gün** (T.+Ar.); **ayırmağ günü**(T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Hüküm ve ayırım gününü sen ne bileceksin (Diyanet 077/014).

Ar. "يَوْمَ الْأَحْزَابِ" Tü. "Önceki toplulukların günü"; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde **käçmiş boğun küni** (TİEM 73 343r/8=040/030); **ögürler küni** (Rylands KT 41a/2=040/030); **ögürler künləri** (Hekimoğlu KT 449b/2=040/030); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: **ađzäb gibi gün** (Manisa KT 340a/9=040/030); **bölükler günü** (TİEM 40 223b/7=040/030) sözcük gruplarıyla karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "يَوْمَ الْأَحْزَابِ" karşılığı kullanılan sözcüklerden **käçmiş boğun küni** (T.); **ögürler kün** (T.); **ögürler künlər** (T.); **ađzäb gibi gün** (Ar.+T.); **bölükler günü** (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: İnanan adam dedi ki: "Ey kavmim, ben üzerinize önceki toplulukların günü gibi bir günün gelmesinden korkuyorum" (Diyanet 040/030).

Ar. "يَوْمَيْنِ" Tü. "İki gün"; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde **äkki kün** (TİEM 73 348r/6=041/009); **iki kün** (Rylands KT 76a/2=041/009); **iki kün** (Hekimoğlu KT455b/6=041/009); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: **iki gün** (Manisa KT 345b/5=041/009); **iki gün** (TİEM 40 227a/1=041/009)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "يَوْمَيْنِ" karşılığı kullanılan sözcüklerden **äkki kün; iki kün; iki gün** (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: De ki: "Siz mi yeri iki günde (iki evrede) yaratanı inkâr ediyor ve O'na ortaklar koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabbidir" (Diyanet 041/009).

Ar. "أَيَّامٌ مَّعْلُومَاتٌ" Tü. "Belli günler"; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde **bälgülüg künlär** (TİEM 73 244v/5=022/028); **bilinmiş künler yanî zü'l-Hiccenin onı** (Hekimoğlu KT 322a/6=022/028); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: **niçe günlerde ki bilinmişdür ki kurbân eyledükde** (Manisa KT 234a/5=022/028); **bilinmiş günler yanî Zi'lhicce'nün onı** (TİEM 40 159a/5=022/028) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "أَيَّامٌ مَّعْلُومَاتٌ" karşılığı kullanılan sözcüklerden **bälgülüg künlär** (T.); **bilinmiş künler ya'nî zü'l-Hiccenin onı** (T.+Ar.); **niçe günlerde ki bilinmişdür ki kurbân eyledükde**(T.+Ar.); **bilinmiş günler ya'nî Zi'lhicce'nün onı**(T.+Ar.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Gelsinler ki, kendilerine ait birtakım menfaatlere şahit olsunlar ve Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde¹ (onları kurban ederken) Allah'ın adını ansınlar. Artık onlardan siz de yiyin, yoksula fakire de yedin (Diyanet 022/028).

Ar. "سِتَّةَ أَيَّامٍ" Tü. "altı gün"; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde **altı kün** (TİEM 73 265r/4=025/059); **altı kün** (Hekimoğlu KT 349b/5=025/059); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: **altı gün** (Manisa KT 256a/4=025/059); **altı gün** (TİEM 40 173a/8=025/059) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "سِتَّةَ أَيَّامٍ" karşılığı kullanılan sözcüklerden **altı kün; altı kün; altı gün; altı gün** (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Gökleri ve yeryüzünü ve ikisi arasındakileri altı gün içinde (altı evrede) yaratan, sonra da Arş'a kurulan Rahmân'dır. Sen bunu haberdar olana sor! (Diyanet 025/059).

Göklerin ve yerin yaratılışında zikredilen altı günün, bildiğimiz manada gün olması mümkün değildir. Çünkü gün ancak güneşin doğması ve batmasıyla meydana gelir. Gökler, güneş ve ay yaratılmadan önce gün kavramı nasıl düşünülebilir diye sorulan bir soruya; eğer ortada bir gezegen ve güneş bulunmuş olsaydı, bu yaratma müddeti bin günlük bir miktar olurdu, demek olan bir zaman dilimi manasında olduğu şeklinde bir cevap verilebilir. Birçok

¹İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre, bu belli günler Zilhicce'nin ilk on günüdür. Onuncu günü Kurban Bayramı'nın ilk günü olmaktadır (Diyanet 1996: 123).

müfessir ise altı günü, altı vakit veya altı vaktin altı günden daha uzun olması şeklinde yorumlamıştır. Söz konusu altı gün bilimin, altı bileşim veya canlı varlıkların kimyasal yapısını oluşturan hidrojen, oksijen, karbon, azot, fosfor ve kükürt gibi altı çeşit ana madde şeklindeki açıklamaları ile bir ilişki kurulabilir mi sorusunu akla getirmektedir. Bu süreyi bin yıla tekabül eden yevmi ahiret günü olarak anlayanlar da olmuştur (Kalın 2001: 91).

Ar. “أَرْبَعَةٌ أَيَّامٌ” Tü. “dört gün”; Doğu Türkçesi Kur’an tercümelerinde **tört künlär** (TİEM 73 348r/8=041/010); **tört kün** (Rylands KT 77a/2=041/010); **tört kün** (Hekimoğlu KT 455b/8=041/010); Batı Türkçesi Kur’an tercümelerinde: **dört gün** (Manisa KT345b/7=041/010); **dört gün** (TİEM 40 227a/2=041/010) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “أَرْبَعَةٌ أَيَّامٌ ” karşılığı kullanılan sözcüklerden **tört künlär; tört kün; dört gün; dört gün** (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur’an: O, dört gün içinde (dört evrede), yeryüzünde yükselen sabit dağlar yarattı, orada bolluk ve bereket meydana getirdi ve orada rızık arayanların ihtiyaçlarına uygun olarak rızıklar takdir etti (Diyanet 041/010).

Ar. “أَيَّامُ اللَّهِ” Tü. “Allahın (ceza) günleri”²: Doğu Türkçesi Kur’an tercümelerinde **tağrı künläri** (TİEM 73 366v/4=045/014); **Tağrınuñ künläri** (Rylands KT 95a/1=045/014); **Tağrınuñ künläri** (Hekimoğlu KT 476b/7=045/104); Batı Türkçesi Kur’an tercümelerinde: **Tağrı taälänuñ vaqäyi** (Manisa KT 364a/2=045/014); **Tağrı günleri** (TİEM 40 237b/8=045/014)

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “أَيَّامُ اللَّهِ” karşılığı kullanılan sözcüklerden **tağrı künläri; Tağrınuñ künläri; Tağrınuñ künläri** (T.); **Tağrı taälänuñ vaqäyi** (T.+Ar.); **Tağrı günleri** (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur’an: İnananlara söyle, Allah’ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları (şimdilik) bağışlasınlar ki Allah herhangi bir topluma (kendisi) kazandığının karşılığını versin (Diyanet 045/014).

² Eyyamü’l-Arab (eyyam: günler; müfredi yevm). Arab an’anesinde Cahiliye devrinde (ve İslamiyet’in ilk zamanlarında) kabileler arasındaki savaşlara karşılık gelen bir tabirdir. Bu “günlerin” her birinin adı yevm kelimesiyle başka bir kelimeden mürekkeptir. Bu günlerin sayısı pek çoktur; yalnız içlerinde “zū kār günü” gibi, birçoğu bütün kabilelerin iştirak ettiği hakiki bir muharebeyi değil, birkaç aile, hatta birkaç kişi arasındaki ufak-tefek çarpışmalara delalet eder. Bizzat Araplar bile bazen bu noktaya işaret etmişlerdir (Bilgin 1993: 201).

Arapça da “eyyam” kelimesi istilahta, “hatırlanan tarihî olaylar” anlamına gelir. Bu nedenle “eyyamullah”, geçmişteki büyük şahsiyet ve toplumlara emellerine göre verilen ceza ve mükâfatlara değinen insanlık tarihinin önemli olaylarını kaseder (Bilgin 1993: 203).

Eski Arap geleneğinde “gün” ya da “günler” deyimi, çoğu zaman önemli tarihî olayları işaret için kullanılırdı (örn. Eyyamü'l-Arab; İslam öncesi Araplar arasında cereyan eden kabile savaşlarını ifade eden bir deyimdir.) Bununla birlikte Kur'an'ın “gün” sözcüğüne sıkça yüklediği ahirete ilişkin çağrışımlar (örn. “son gün, kıyamet günü, hesap günü” vb.) ve özellikle de “Allah'ın günleri” deyimiyle açıkça dünyevi zamanın sonunda gerçekleşecek olan Allah'ın yargısının ya da yargılamasının kasedildiği göz önünde bulundurulursa, yukarıdaki anlam örgüsü içinde de bu ifadenin aynı anlamı taşıdığı; yani Kıyamet gününde Allah'ın insana ilişkin nihai yargılaması anlamına geldiğini söylemek tek nihai yoldur. Çoğul formun (Allah'ın Günleri) kullanılmış olması, muhtemelen, Kur'an'ın öylesine sıkça kullandığı “Gün” deyiminin aslında insanın zaman kavramıyla ya da zaman tanımlamasıyla pek ilgisi olmasındı; bunun daha çok bilinen “zaman” kavramının içinde bir yer tutmadığı gibi bir anlam da taşımadığı, öteley ötesi bir başka realiteyi işaret ettiğini göstermektedir (Bilgin 1993: 203).

Sonuç olarak “Eyyamullah” kavramı şu anlamlara gelmektedir. a. Önceki milletlerin başından geçen olaylar. b. Allah'ın nimetleri c. Allah'ın musibetleri d. Nimet günleri e. Ceza ve mükâfatlar f. Allah'ın intikam alması g. Allah'ın kıyamet gününde insanları yargılaması (Bilgin 1993: 203).

Ar. “سَمَانِيَّةَ أَيَّامٍ” Tü. “Sekiz gün”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümlerinde *säkiz künlär* (TİEM 73 420v/2=069/007); *sekiz künlär* (Anonim KT 103a/15=069/007); *sekiz künlär* (Hekimoğlu KT544b/5=069/007); Batı Türkçesi Kur'an tercümlerinde: *sekiz gün* (Manisa KT 419b/4=069/007); *sekiz gündüz* (TİEM 40 271a/5=069/007) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “سَمَانِيَّةَ أَيَّامٍ ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *säkiz künlär*; *sekiz künlär* (T.); *sekiz gün* (T.); *sekiz gündüz* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir

TİEM 73 ve Anonim KT'de Ar. “سَمَانِيَّةَ أَيَّامٍ” Tü. “*säkiz künlär*” metnin çevirisine bire bir uyularak yapılmıştır. Türkçenin yapısına aykırı olan bu durum bire bir çevirinin bir yansımasıdır.

Kur'an: Allah, onu kesintisiz olarak yedi gece, sekiz gün onların üzerine musallat etti. Öyle ki (eğer orada olsaydın), o kavmi, içi boş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş hâlde görürdün (Diyanet 069/007).

Ar. “اليوم الآخر” Tü. “ahiret günü”; Doğu Türkçesi Kur’an tercümelerinde *keçinki kün* (TİEM 73 3r/1=002/008); *kıyâmet küni* (Hekimoğlu KT 2b/7=002/008); *kıyâmet günü* (Manisa KT 2b/5=002/008); *soñrağı gün* (TİEM 40 2b/4=002/008) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “اليوم الآخر” karşılığı kullanılan sözcüklerden *keçinki kün* (T.); *kıyâmet küni* (Ar.+T.); *kıyâmet günü*(Ar.+T.); *soñrağı gün* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur’an: İnsanlardan, inanmadıkları hâlde, “Allah’a ve ahiret gününe inandık.” diyenler de vardır (Diyanet 002/008).

Ahiret günü kavramı Bakara suresi 232. ayette de Ahiret gününün İslam inancına göre son safha olmasından dolayı TİEM 73 KT’de ve TİEM 40 KT’de soñ ve soñrağı kelimeleriyle meydana getirilmiştir.

Ar. “يوم الآخر” Tü. “Kıyamet günü”; Doğu Türkçesi Kur’an tercümelerinde *soñ kün* (TİEM 73 28v/7=002/232); *kıyâmet kün* (Hekimoğlu KT 35a/2=002/232); Batı Türkçesi Kur’an tercümelerinde: *kıyâmet günü* (Manisa KT 26a/8=002/232); *soñrağı gün* (TİEM 4017b/7=002/232) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “يوم الآخر” karşılığı kullanılan sözcüklerden *soñ kün* (T.); *kıyâmet kün*; *kıyâmet kün*; *kıyâmet günü* (Ar.+T.); *soñrağı gün* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur’an: Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın. Bununla içinizden Allah’a ve ahiret gününe iman edenlere öğüt verilmektedir. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz (Diyanet 002/232).

Ar. “يوم القيامة” Tü. “Kıyamet günü”; Doğu Türkçesi Kur’an tercümelerinde; *uluğ kün*; (TİEM 73’241r/7=022/001); *uluğ kün* (Anonim KT 40a/2=022/001); *kıyâmet* (Hekimoğlu KT 319a/2=022/001) ; *kıyâmet günü* (Manisa KT 231b/5=022/001); *kıyamet* (TİEM 40 KT’157b/1=022/001) sözcükleriyle karşılanmıştır

Oturmanın zıddı, bir kalkış, kıyamet için azm, muhafaza ve ıslah, vukuf ve sebat içinde adalet, bir şeyin değeri, kıyamet günü mahlukatın tekrar dirilerek kalktığı zaman, Cuma günü, gecenin bir parçası, sınırı belli olmayan vakit gibi anlama gelmektedir. Kıyamet, Kur’an’da 70 yerde yevm kelimesi ile

birlikte terkip hâlinde geçmektedir. Bu durumda, kıyametin kendisinin zaman olmadığı, zamanın mahiyetini bildirdiği görülür (Kalın 2001:147-148).

Kıyamet, Kur'an'da 70 yerde yevm kelimesi ile birlikte (يَوْمَ الْقِيَامَةِ) terkip hâlinde geçmektedir. Bu durumda, kıyametin kendisinin zaman olmadığı, zamanın mahiyetini bildirdiği açıktır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. ”يَوْمَ الْقِيَامَةِ” karşılığı kullanılan sözcüklerden **uluğ kün; uluğ kün (T.); kıyāmet (Ar.); kıyāmet günü (Ar.+T.); kıyāmat (Ar.)** sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Ar. ”يَوْمًا” Tü. “Kıyamet günü” Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde **ol kün** (TİEM 73 6v/1=002/048); **ol kün** (Hekimoğlu KT 7b/1=2/48); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde **bir gün heybeti** (Manisa KT 5b/10=002/048); **bir gün** (TİEM 40 4b/8=002/048) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. ”يَوْمًا” karşılığı kullanılan sözcüklerden **ol kün; ol kün (T.); bir gün heybeti (T.+Ar.); bir gün (T.)** sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez. Hiçbir kimseden herhangi bir şefaahat kabul olunmaz, fidiye alınmaz. Onlara yardım da edilmez (Diyanet 002/048).

Ar. ”الْسَّبْتِ” Tü. “Cumartesi”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde **şānbā kün** (TİEM 73 7r/9=002/065); **şenbelemek içinde** (Hekimoğlu KT 10a/1=002/065); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: **sebt günü** (Manisa KT 7b/4=002/065); **şenbe günü** (TİEM 40 5b/11=002/065) sözcük gruplarıyla karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. ”الْسَّبْتِ” karşılığı kullanılan sözcüklerden **şānbā kün (F.+T.) ; şenbelemek içinde (F.+T); sebt günü (Ar.+T.); şenbe günü (F.+T)** sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Şüphesiz siz, içinizden Cumartesi yasağını çiğneyenleri bilirsiniz. Biz onlara, “Aşağılık maymunlar olun.” demiştik (Diyanet 002/065).

Söz konusu adlandırmada geçen “şenbe= cumartesi'nin Yahudiler için özel bir anlamı vardır. Yahudilikte haftalık cumartesi ibadeti (Şabat: sebt) bulunur. Cuma akşamı güneşin batışıyla başlar, cumartesi akşamı sona erer. Bu ibadet sinagogda yapılır. O gün, ateş yakılmaz, çalışılmaz, taşıt kullanılmaz. Bütün bu dünyalık işler yasaktır. Yahudi inancına göre Tanrı, âlemi altı günde yaratmış, yedinci günde dinlenmiştir. Bunun için Yahudiler, yedinci gün olan cumartesi gününü dinlenmeye ve ibadete ayırmışlardır. Cumartesi onlar için

dinlenme günüdür. Yahudiler cumartesi gününe saygıdan çalışmazlar. O gün bütün aile sofraya oturur baba takdis duasını okur (Kök 2004: 3).

Ar. “أَيَّامًا مَّعْدُودَةً” Tü. “Sayılı birkaç gün”, Doğu Türkçesi Kur’an tercümelerinde *sanlıg künlär*. (TİEM 73 10v/6=002/080); *sanlıg künler* (Hekimoğlu KT 11b/5=002/080); Batı Türkçesi Kur’an tercümelerinde: *niçe günler ki kırk gündür* (Manisa KT 8b/11=002/080); *sağışlanmış günler ya‘nî kırk gün* (TİEM 40 6b/8=002/080) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “أَيَّامًا مَّعْدُودَةً” karşılığı kullanılan sözcüklerden *sanlıg künlär* (T.); *sanlıg künler* (T.); *niçe günler ki kırk gündür* (T.); *sağışlanmış günler ya‘nî kırk gün* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur’an: Bir de dediler ki: “Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.” Sen onlara de ki: “Siz bunun için Allah’tan söz mü aldınız? -Eğer böyle ise, Allah verdiği sözden dönmez. Yoksa siz Allah’a karşı bilemeyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?”(Diyanet 002/080).

Ar. “أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ” Tü. “Sayılı günler”: Doğu Türkçesi Kur’an tercümelerinde *sanlıg künlär* (TİEM 73 21v/3=002/184); *sanlıg künler* Hekimoğlu KT 26b/1=002/184); *niçe günler ki sayılmışdur* (Manisa KT 19b/8=002/184); *günler sağışlanmışlar* (TİEM 40 13b/4=002/184) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *sanlıg künlär*; *sanlıg künler* (T.); *niçe günler ki sayılmışdur* (T.); *günler sağışlanmışlar* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur’an: Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidyeye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır (Diyanet 002/184).

Sözlük anlamı sayılı günler demektir. İslam kültüründe özellikle Ramazan ayı ve Kurban Bayramı’nın teşrik tekbiri alınan günler için söylenir. Bazı müfessirlere göre (eyyam-ı madudu) ifadesinden kasıt, orucun istenildiği zaman değil, yılın belirlenmiş olan günlerinde, yani Ramazan ayında tutulması gerektiridir. Bundan başka Kurban Bayramı arifesinin sabahından dördüncü günün akşamına kadar olan günler için de (ki bu günlerde teşrik tekbirleri

alınır³). Eyyam-ı madudu denilir. Ayrıca Bakara suresinin 80. ayetinde, bu ifadenin Yahudiler tarafından, Hz. Musa'nın Tur'da bulunduğu ve İsrailoğulları'nın buzağıya taptıkları günler kadar bir süre cehennemde bulunacaklarını belirtmek üzere kullanıldığı da bildirilmektedir.

Ar. “أَيَّامٍ أُخَرَ” Tü. “Başka günler, diğer günler”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde *ağın künlär* (TİEM 73 21v/3=002/184); *öngin künler* (Hekimoğlu KT 26b/1=002/184); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *özge günler* (Manisa KT 19b/8=002/184); *ayruk günler* (TİEM 40 13b/4=002/184) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “أَيَّامٍ أُخَرَ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *ağın künlär* (T.); *öngin künler* (T.); *özge günler* (T.); *ayruk günler* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır (Diyanet 002/184).

Ar. “ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ” Tü. “üç gün”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde *üç kün* (TİEM 73 23v/3=002/196); *üç kün* (Hekimoğlu KT 29a/1=002/196); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *üç gün* (Manisa KT 21b/4=002/196); *üç gün* (TİEM 40 14b/8=002/196) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *üç kün*; *üç kün*; *üç gün*; *üç gün* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar. Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve Allah'ın cezasının çetin olduğunu bilin (Diyanet 002/196).

³ Teşrik kelime olarak, çehresi güzel olmak, doğu tarafına yönelmek, güneşte et kurutmak manalarına gelir. Fıkıh ıstılahında; Kurban Bayramı'nın birinci gününden (Zi'lhicce'nin 10. günü) sonraki üç güne verilen addır. Bu günlere teşrik adının verilmesi; Arapların o günlerde, kurbanlarının etlerini kurutmak için güneşe serdiklerinden dolayıdır. Teşrik günlerinin ilkine yani Zi'l-hicce ayının 11. gününe hacılar o günü Mina'da istirahatte geçirdikleri için ; “Karr günü” denilir. Teşrik günlerinin ikinci gününe “En-nefru'l-evvel”, üçüncüsüne de “En-nefru'l ahır” denir. Bu günlere anılan isimlerin verilmesine sebep, hacıların o günlerde Mina'dan topluca çıkıp Mekke'ye doğru yol almalarıdır. Nefr, sözlükte dağılmak, boşanmak manalarına gelir. Teşrik günlerinde oruç tutmak haramdır. Hz. Peygamber bu günlerde ve bayram günlerinde oruç tutmayı men etmiştir (İslam Bilgileri Ansiklopedisi, 1993: 212b).

Ar. “سَبْعَةُ أَيَّامٍ” Tü. “Yedi gün”; Doğu Türkçesi Kur’an tercümelerinde *yeti kün* (TİEM 73 23v/4=002/196); *yiti kün* (Hekimoğlu KT 29a/2=002/196); Batı Türkçesi Kur’an tercümelerinde: *yidi gün* (Manisa KT 21b/5=002/196); *yidi gün* (TİEM 40 14b/8=002/196) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “سَبْعَةُ أَيَّامٍ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *yeti kün*; *yiti kün*; *yidi gün*; *yidi gün* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur’an: . Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar. Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir. Allah’a karşı gelmekten sakının ve Allah’ın cezasının çetin olduğunu bilin (Diyanet 002/196).

Ar. “أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا” Tü. “Dört ay on gün”; Doğu Türkçesi Kur’an tercümelerinde *tört ay on kün* (TİEM 73 29b/8=002/234); *tört ay on kün* (Hekimoğlu KT 35b/4=002/234); Batı Türkçesi Kur’an tercümelerinde: *dört ay on gün* (Manisa KT 26b/7=002/234); *dört aylar dakı ya’ni on gün* (TİEM 40 18a/2=002/234) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا” karşılığı kullanılan sözcüklerden *tört ay on kün* ; *tört ay on kün*; *dört ay on gün*; *dört aylar dakı ya’ni on gün* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur’an: İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler. Sürelerini bitirince artık kendileri için meşru olanı yapmalarında size bir günah yoktur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır (Diyanet 002/234).

Ar. “يَوْمًا” Tü. “Bir gün”: Doğu Türkçesi Kur’an tercümelerinde: *bir kün* (TİEM 73 32r/9=002/259); *bir kün* (Hekimoğlu KT 40b/9=002/259); Batı Türkçesi Kur’an tercümelerinde: *bir gün* (Manisa KT 30a/11=002/259) *bir gün* (TİEM 40 20a/10 =002/259) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “يَوْمًا” karşılığı kullanılan sözcüklerden *bir kün*; *bir gün* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur’an: Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, “Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?” demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüz yıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: “Ne kadar (ölü) kaldın?” O, “Bir gün veya bir günden daha az kaldım” diye cevap verdi (Diyanet 002/259).

Ar. "يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ" Tü. "Bir gün ya da bir günün birazı kadar"; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde *bir künnüñ bir ançası* (TİEM 73 32r/9=002/259; *künning yarısı* (Hekimoğlu KT 40b/9=002/259); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *buçuğ gün* (Manisa KT30b/1=002/259); *bir gün yâ bir günün bir nicesi* (TİEM 4020a/10=002/259) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ" karşılığı kullanılan sözcüklerden *bir künnüñ bir ançası* (T.); *künning yarısı*(T.); *buçuğ gün*(T.); *bir gün yâ bir günün bir nicesi* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Yahut altı üstüne gelmiş (ıpissız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, "Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?" demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüz yıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: "Ne kadar (ölü) kaldın?" O, "Bir gün veya bir günden daha az kaldım." diye cevap verdi (Diyanet 002/259).

Ar. "وَجْهَ النَّهَارِ" Tü. "Gün önü"; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde *künnüñ äväli* (TİEM 73 45r/2=003/072); *künning evveli* (Hekimoğlu KT 56b/5=003/072); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *gün evveli* (Manisa KT 41a/6=003/072); *gündüzün ilkinde* (TİEM 40 27a/5=003/072) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "وَجْهَ النَّهَارِ" karşılığı kullanılan sözcüklerden *künnüñ äväli* (T.+Ar.); *künning evveli* (T.+Ar.); *gün evveli* (T.+Ar.); *gündüzün ilkinde* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Kitap ehlinden bir grup, "Mü'minlere indirilene günün başlangıcında inanın, sonunda da inkâr edin, belki onlar (size bakarak) dönerler." dedi (Diyanet 003/072).

Ar. "آخِرُهُ" Tü. "Gün sonu" ; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde *künnüñ soñı* (TİEM 73 45r/2=003/072;); *künning songı* (Hekimoğlu KT 56b/5=003/072); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *gün ahiri* (Manisa KT 41a/7=003/072); *gündüzün soñı* (TİEM 40 27a/5=003/072) sözcük gruplarıyla karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "آخِرُهُ" karşılığı kullanılan sözcüklerden *künnüñ soñı* (T.); *künning songı* (T.); *gün ahiri* (T.+Ar.); *gündüzün soñı* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Kitap ehlinden bir grup, "Mü'minlere indirilene günün başlangıcında inanın, sonunda da inkâr edin, belki onlar (size bakarak) dönerler." dedi (Diyanet 003/072).

Ar. “يَوْمَ عَصِيبٍ” Tü. “Çetin bir gün”; Doğu Türkçesi Kur’an tercümelerinde *bu kün turur katıg* (TİEM 73 169v/3=011/077); *katıg kün* (Hekimoğlu KT 221b/2=011/077); Batı Türkçesi Kur’an tercümelerinde: *katı düşvâr gün* (Manisa KT 159a/5=011/077); *katı gün* (TİEM 40 108a/5=011/077) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “يَوْمَ عَصِيبٍ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *bu kün turur katıg* (T.); *katıg kün* (T.); *katı düşvâr gün* (F.+T.); *katı gün*(T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur’an: Elçilerimiz Lût’a gelince onların yüzünden üzüldü, göğsü daraldı ve “Bu çok zor bir gün.” dedi (Diyanet 011/077).

Kıssayla ilgili olarak Kur’an’ın çeşitli bölümlerinde zikredilmiş olan ayrıntılar, meleklerin Hz. Lût’a yakışıklı gençler biçiminde geldiklerini ve Hz. Lût’un onların melekler olduklarını fark etmediğini açık bir şekilde göstermektedir. Kavminin nasıl arsız, nasıl mücrim olduğunu bildiğinden dolayı endişeye kapılmasının, sıkıntı duymasının nedeni budur (Mevdudi cilt 2: 413).

Ar. “يَوْمَ حَصَادٍ” Tü. “Hasat günü”; Doğu Türkçesi Kur’an tercümelerinde *biçâri kün* (TİEM 73 108b/9=006/141); *biçmek küni* (Hekimoğlu KT 141b/8=006/141); Batı Türkçesi Kur’an tercümelerinde: *biçdügi gün* (Manisa KT 01b/10=006/141); *biçmegi günü* (TİEM 40 68a/4=006/141) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “يَوْمَ حَصَادٍ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *biçâri kün* (T.); *biçmek küni* (T.); *biçdügi gün*(T.); *biçmegi günü* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur’an: O, çardaklı-çardaksız olarak bahçeleri, ürünleri, çeşit çeşit hurmalıkları ve ekinleri, zeytini ve narı (her biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı biçimde yaratandır. Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin. Hasat günü de hakkını (öşürünü) verin, fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez (Diyanet 006/041).

Ar. “عَذَابَ يَوْمِ أَلِيمٍ” Tü. “Acı bir günün azabı”; Doğu Türkçesi Kur’an tercümelerinde: *ağrıtlıgı kün küni* (TİEM 73 164r/7=011/026); *iglig künnüng kımi* (Hekimoğlu KT 216a/2=011/026); Batı Türkçesi Kur’an tercümelerinde: *ulu kün azâbı* (Manisa KT 155a/2=011/026); *azabını ağrıdıcı günün* (TİEM 40105a/5=011/0026)v sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “عَذَابَ يَوْمِ أَلِيمٍ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *ağrıtlıgı kün küni* (T.); *iglig künnüng kımi* (T.); *ulu kün azâbı* (T.+Ar.); *azabını ağrıdıcı günün* (Ar.+T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Allah'tan başkasına ibadet ve kulluk etmeyin. Doğrusu ben sizin adınıza elem dolu bir günün azabından korkuyorum (Diyanet 011/026).

Ar. “خَزْيٌ يَوْمَئِذٍ” Tü. “O günün zilleti”: Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde *kızgıt küni* (TİEM 73 169v/8=011/066); *ol künnüŋ ħorluķı* (Hekimoğlu KT 220b/3=011/066); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *ol gün* (Manisa KT 158a/11=011/066); *ol günün ħorluđı* (TİEM 40 107b/6=011/066) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde **Ar. “خَزْيٌ يَوْمَئِذٍ”** karşılığı kullanılan sözcüklerden *kızgıt küni* (T.); *ol künnüŋ ħorluķı* (T.+F.); *ol gün* (T.); *ol günün ħorluđı* (T.+F.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: (Helak) emrimiz geldiğinde Salih'i ve beraberindeki iman etmiş olanları tarafımızdan bir rahmetle helaktan ve o günün rezilliğinden kurtardık. Şüphesiz Rabbin mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir (Diyanet 011/026).

Ar. “يَوْمَ عَاصِفٍ” Tü. “Fırtınalı bir gün”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde *yel tüpilig kün* (TİEM 73 189v/2=014/018); *ķatıđ kün* (Hekimoğlu KT 248b/4=014/018); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *bir gün* (Manisa KT 178a/8=014/018); *bir gün* (TİEM 40 121b/4=014/018) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde **Ar. “يَوْمَ عَاصِفٍ”** karşılığı kullanılan sözcüklerden *yel tüpilig kün* (T.); *ķatıđ kün* (T.); *bir gün*; *bir gün* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Rablerini inkâr edenlerin durumu şudur: Onların işleri, fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer. (Dünyada) kazandıkları hiçbir şeyin (ahirette) yararını görmezler. İşte bu, derin sapıklıktır (Diyanet 014/018).

Yani, İlahi davete karşı sadakatsiz, inançsız ve isyankâr olanlar ve peygamberlerin davet ettikleri yola uymayı kabul etmeyenler, sonunda hayatları boyunca kazandıklarının ve yaptıkları işlerin bir yığın kül kadar değersiz olduğunu görecektir. Uzun yıllar boyunca biriken büyük bir kül tepciği nasıl fırtınalı bir günde rüzgâr tarafından darmadağın ediliyorsa, aynı şekilde onların bütün büyük işlerinin o fırtınalı kıyamet gününde bir yığın külden başka bir şey olmadığı görülecektir. Onların dünya hayatında övündükleri yararlı ve ıslah edici hareketleri, o gün bir yığın kül kadar değersiz olacak ve kıyamet gününün fırtınası tarafından etrafa saçılacaktır (Mevdudi Cilt 2:544).

Ar. “يَوْمَ ظَعْنٍ” Tü. “Göç günü” *köçgü künläri* (TİEM 73 202r/1=016/080); *köçgü küni* (Rylands KT 73a/1=016/080); *köçmek küni* (Hekimoğlu KT

265a/8=016/080); Batı Türkçesi Kur'an tercümelelerinde: *geçüp gitgen gün* (Manisa KT 190b/11=016/80); *göçmegünüz günü* (TİEM 40 130a/11=016/80) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمَ ظَعْنٍ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *köçgü künləri* (T.); *köçgü küni* (T.); *köçmek küni* (T.); *geçüp gitgen gün* (T.); *göçmegünüz günü* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Allah, size evlerinizi huzur ve dinlenme yeri yaptı. Hayvanların derilerinden gerek *göç gününüzde*, gerek ikâmet gününüzde kolayca taşıyacağınız evler; onların yünlerinden, yapağlarından ve kıllarından bir süreye kadar yararlanacağınız ev eşyası ve geçimlikler meydana getirdi (Diyanet 016/080).

Ar. “يَوْمَ إِقَامَةٍ” Tü. “ikâmet günü”: *turgu künləri* (TİEM 73 202r/1=016/080); *turguluk kün* (Rylands KT 73a/2=016/080); *muķim bolmaķingiz küni* (Hekimoğlu KT 265a/8=16/80); Batı Türkçesi Kur'an tercümelelerinde: *muķim olan gün* (Manisa KT 191a/1=016/080); *turmağunuz günü* (TİEM 40130a/11=016/080) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمَ إِقَامَةٍ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *turgu künləri* (T.); *turguluk kün* (T.); *muķim bolmaķingiz küni* (Ar.+T.); *muķim olan gün* (Ar.+T.); *turmağunuz günü* sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Allah, size evlerinizi huzur ve dinlenme yeri yaptı. Hayvanların derilerinden gerek göç gününüzde, gerek ikâmet gününüzde kolayca taşıyacağınız evler; onların yünlerinden, yapağlarından ve kıllarından bir süreye kadar yararlanacağınız ev eşyası ve geçimlikler meydana getirdi (Diyanet 016/080).

Ar. “يَوْمَ أَلِيمٍ” Tü. “Acı bir gün”; Dođu Türkçesi Kur'an tercümelelerinde: *ađrıťlı kün* (TİEM 73 164r/7=011/026); *iglig kün* (Hekimođlu KT 216a/2=011/026); Batı Türkçesi Kur'an tercümelelerinde: *ulu kün* (Manisa KT 155a/2=011/026); *ağrıdcı gün* (TİEM 40105a/5=011/0026) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمَ أَلِيمٍ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *ađrıťlı kün* (T.); *iglig kün* (T.); *ulu kün* (T.+Ar.); *ağrıdcı gün* (Ar.+T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Allah'tan başkasına ibadet ve kulluk etmeyin. Doğrusu ben sizin adınıza elem dolu bir günün azabından korkuyorum (Diyanet 011/026).

Ar. “يَوْمِ الظُّلَّةِ” Tü. “Gölge günü”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümlerinde: *kölâtgâli kün* (TİEM 73 274v/1=026/189); *uluğ kün* (Hekimoğlu KT 359a/3=026/189); Batı Türkçesi Kur'an tercümlerinde: *ulu gün* (Manisa KT 264a/1=026/189); *gölge eyleyen bulud günün* (TİEM 40 177b/9=026/189) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمِ الظُّلَّةِ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *kölâtgâli kün* (T.); *uluğ kün* (T.); *ulu gün* (T.); *gölge eyleyen bulud günü* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Onlar Şu'ayb'ı yalanladılar. Derken gölge gününün azabı onları yakaladı. Şüphesiz o, büyük bir günün azabı idi⁴ (Diyanet 026/189).

Ar. “يَوْمِ الْحَسْرَةِ” Tü. “Hasret günü”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümlerinde: *öküngü kün* (TİEM 73 225r/6=019/039); *öküngü kün* (Anonim KT 13b/1=019/039); *ökünç küni* (Rylands KT 15b/1=019/039); *nedâmet küni* (Hekimoğlu KT 296a/8=019/039); Batı Türkçesi Kur'an tercümlerinde: *hasret günü* (Manisa KT 214a/10=019/039); *hasrat günü yanî kıyamât* (TİEM 40146a/3=019/039) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمِ الْحَسْرَةِ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *öküngü kün*; *öküngü kün* (T.); *ökünç küni* (T.); *nedâmet küni* (Ar.+T.); *hasret günü* (Ar.+T.); *hasrat günü yanî kıyamât* (Ar.+T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Onları, gaflet içinde bulunup iman etmezlerken için bitirileceği o pişmanlık günüyle uyar (Diyanet 019/039).

Ar. “يَوْمِ الْفَتْحِ” Tü. “Feth günü”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümlerinde: *açmak küni* (TİEM 73 303r/2=032/029); *kıyâmet günü* (Hekimoğlu KT 398b/1=032/029); Batı Türkçesi Kur'an tercümlerinde: *nuşret günü* (Manisa KT 297a/2=032/029); *feth günü* (TİEM 40198a/11=032/029) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمِ الْفَتْحِ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *açmak küni* (T.); *kıyâmet günü* (Ar.+T.); *nuşret günü* (Ar.+T.); *feth günü* (Ar.+T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

açmak küni=يَوْمِ الْفَتْحِ “feth günü *açmak* “açma, çözme” *aç-mak*; *aç-* “açmak, çözmek” (bk. ED 18b)⁵.

⁴ Tefsir bilginlerinin açıklamasına göre; Şu'ayb Peygamber'in kavmi yedi gün şiddetli bir sıcağa maruz kalmış, evlerinde nefes alamaz hâle gelmişlerdi. İşte böyle bir durumda, gökte siyah bir bulut belirmiş, onlar da biraz rahatlamak için bu bulutun gölgesinde toplanmışlardı. Sonra bu bulut ateş olup üzerlerine inmiş ve onları yok etmişti (Diyanet 1996).

Kur'an: De ki: “Fetih (Kıyamet) günü, inkâr edenlere iman etmeleri fayda vermeyecektir. Onlara göz de açtırılmayacaktır”(Diyanet 032/029).

Ar. “يَوْمَ الْحَقِّ” **Tü.** “Gerçek vaat yani kıyamet”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *könilig küni* (TİEM 73 240r/6=021/097); *kirtülüg yanî uluğ kün* (Anonim KT 37a/3=021/097); *râst vade* (Hekimoğlu KT 317b/8=021/097); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *hağ vade ki kıyâmet günü* (Manisa KT 230b/6=021/097); *hak va'dası yanî kıyamat* (TİEM 40 156b/7=021/097) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde **Ar.** “يَوْمَ الْحَقِّ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *könilig küni* (T.); *kirtülüg yanî uluğ kün*(T.); *râst vade* (F.+Ar.); *hağ vade ki kıyâmet günü* (Ar.+T.); *hak va'dası yanî kıyamat* (Ar.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Gerçek vaad (kıyametin kopması) yaklaşır, bir de bakarsın inkâr edenlerin gözleri açılıp donakalmıştır. “Eyvah bizlere! Doğrusu biz bundan gafildik. Hatta biz zalim kimselermişiz.” derler (Diyanet 021/097).

Ar. “يَوْمَ عَقِيمٍ” **Tü.** “Kısır (hayırsız) gün”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *tuğmağü kün* (TİEM 73 246r/2=022/055); *kısır kün* (Hekimoğlu KT 325a/6=022/055); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *ol gün* (Manisa KT 236b/4=022/055); *kısır gün* (TİEM 40 160b/6=022/055) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde **Ar.** “يَوْمَ عَقِيمٍ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *tuğmağü kün* (T.); *kısır kün*(T.); *ol gün*(T.); *kısır gün* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: İnkâr edenler, kendilerine kıyamet ansızın gelinceye, yahut da onlara kısır bir günün⁶ azabı gelip çatıncaya dek o Kur'an'dan bir şüphe içinde kalırlar (Diyanet 022/055).

“Kısır” sıfatı mecazi anlamda güne atfedilmiştir. “Bir gün” eğer o günde tüm planlar, ümitler ve araçlar etkisiz kalıyor veya gecesini getiremiyorsa “kısır bir gün”dür. Mesela Hz. Nuh'un kavmi, Ad ve Semud kavimleri, Lût ve Meyden kavimlerinin Allah'ın azabı ile karşılaştıklarında yaşadıkları günler de bu anlamda kısır günlerdir. Çünkü bu günler onlar için hiçbir “yarın” getirmemiş ve hiçbir şey onların akıbetini engelleyememiştir (Mevdudi Cilt 3:385).

⁵ Clauson 1972 bu yazıda ED olarak kullanılmıştır.

⁶ Bazı tefsir bilgileri, bu “kısır gün”ün, müşriklerin ağır bir yenilgiye uğradıkları Bedir Savaşı günü olduğunu ifade etmişlerdir (Diyanet 1993).

Ar. “يَوْمُ التَّقَى” Tü. “İki topluluğun karşılaştığı gün”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *ekki cām satğaştuķı kūn* (TİEM 73 53r/4=003/155); *ol kūn arıştı iki ögür* (Rylands KT 19b/3=003/155); *iki cem satğaştuķı gün* (Hekimođlu KT 68a/2=003/155); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *iki eri apup şavaşıduğı vaķtda* (Manisa KT 48b/11=003/155); *ol gün kim irişıdi iki bölük* (TİEM 40 32a/6=003/155)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمُ التَّقَى” karşılığı kullanılan sözcüklerden *ekki cām satğaştuķı kūn* (T.+Ar.); *ol kūn arıştı iki ögür* (T.); *iki cem satğaştuķı gün* (T.+Ar.); *iki eri apup şavaşıduğı vaķtda* (T.+Ar.); *ol gün kim irişıdi iki bölük* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: İki topluluğun karşılaştığı gün, içinizden yüz çevirip kaçanları, şeytan ancak yaptıkları bazı hatalardan dolayı yoldan kaydırmak istemişti. Ama yine de Allah onları affetti. Kuşkusuz Allah çok bağışlayandır, halîmdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir) (Diyanet 003/155).

Ar. “يَوْمُ التَّقَى الْجَمْعَانِ” Tü. “İki ordunun arpıştıkları (karşılaştıkları) gün” *ekki cām satğaşmışı kūn* (TİEM 73 54r/6=003/166); *iki cem satğaşmışı gün* (Hekimođlu KT 69b/2=003/166); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *iki eri apısup şavaşı günü* (Manisa KT 50a/1=003/166); *ol gün kim irişıdi iki bölük* (TİEM 40 32b/9=003/166) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمُ التَّقَى الْجَمْعَانِ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *ekki cām satğaşmışı kūn*; *iki cem satğaşmışı gün* (T.+Ar.); *iki eri apısup şavaşı günü* (T.); *ol gün kim irişıdi iki bölük*(T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

satğaşmak “basmak, ayak altında kalma, ezip geçme” **satğa-** basmak, ayak altında kalmak, ezip geçmek **satğa-ş+mak** (bk. ED 800a).

Ar. “يَوْمُ التَّقَى” Tü. “İki topluluğun karşılaştığı gün” Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *körüşti awuşı ekki gürüh.* (TİEM 73 135r/4=008/041); *iki cem arışmışı kūn* (Rylands KT 2a/1=008/041); *iki ögürnüđ satğaştuķı kūni* (Hekimođlu KT 175b/9=008/041); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *bedr günü* (Manisa KT 126a/10=008/041); *ol kūn kim irişıdi iki bölük* (TİEM 40 85b/9=008/041) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمُ التَّقَى” karşılığı kullanılan sözcüklerden *körüşti awuşı ekki gürüh* (T.+F.); *iki cem' arışmışı kūn* (T.+Ar.); *iki ögürnüđ satğaştuķı kūni* (T.); *bedr günü* (Ar.+T.); *ol kūn kim irişıdi iki bölük* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir. Eğer Allah'a; hak ile batılın birbirinden ayrıldığı gün, (yani) iki ordunun (Bedir'de) karşılaştığı gün kulumuza indirdiklerimize inandıysanız (bunu böyle bilin). Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir (Diyanet 008/041).

Ar. “يَوْمَ الْفُرْقَانِ” Tü. “Hak ile batılın ayrılma günü” **ağırmağ küni** (TİEM 73 135r/4=008/041); **fürkân küni** (Rylands KT 2a/1=008/041); **ayırt kemişmek küni** (Hekimoğlu KT 175b/9=008/041); Batı Türkçesi Kur'an tercümelelerinde: **ayırtlamak günü yani Bedr günü** (TİEM 40 85b/8=008/041) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمَ الْفُرْقَانِ” karşılığı kullanılan sözcüklerden **ağırmağ küni** (T.); **fürkân küni** (Ar.+T.); **ayırt kemişmek küni** (T.); **ayırtlamak günü ya'nî Bedr günü** (T.+Ar.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

ağırmağ küni=يَوْمَ الْفُرْقَانِ ““hak ile batılın ayrılma günü” **ağırmağ**< **ağır**-mağ, **ağır**-“ayırmak, dallara ayrılmak” (bk. ED 63b).

İki grubun ki bunlar Müslümanlarla müşriklerdir, savaşmak üzere karşılaştığı gündür. Bu günün bütün âlimler Bedir Savaşı'nın yapıldığı gün olduğunu söylemişlerdir. Böyle bir güne “Furkân” denmesi çoğunluğun görüşüne göre hakk ile batılın, iman ile küfrün o gün ayrılmasıdır. Türkçede bu güne ayırım günü denmiştir. Diğer bir yaklaşıma göre buna “Yevmu'l-Furkân” denmesi fetih ve yardım günü olması sebebiyledir. Zira Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e o gün yardım etmiş, düşmanlarını da helak etmiştir. Bu iki yaklaşımdan farklı olarak, Müslümanların içtimai, siyasi ve askerî anlamda, ilk defa Bedir zaferiyle Mekke müşriklerinden ayrı, bağımsız, güçlü ve onurlu bir toplum hâline gelmeleri sebebiyle böyle isimlendirildiği söylenmiştir (Ayдын 2003: 75).

Kur'an: Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir. Eğer Allah'a; hak ile batılın birbirinden ayrıldığı gün, (yani) iki ordunun (Bedir'de) karşılaştığı gün kulumuza indirdiklerimize inandıysanız (bunu böyle bilin). Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir (Diyanet 008/041).

Ar. “عَذَابَ يَوْمٍ مُّحِيطٍ” Tü. “Kuşatıcı bir günün azabı”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *ķapsađlı kūn* (TİEM 73 169r/6=011/084); *ķapsađan kūnnüing ķını* (Hekimođlu KT 222a/7=011/084); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *ol azāb günde* (Manisa KT 159b/8=011/084); *azābını kaplayıcı gün yani kıyāmet günü* (TİEM 40 108b/3=011/084) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “عَذَابَ يَوْمٍ مُّحِيطٍ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *ķapsađlı kūn* (T.); *ķapsađan kūnnüing ķını* (T.); *ol azāb günde* (T.+Ar.); *azābını kaplayıcı gün yani kıyāmet günü* (Ar.+T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Medyen halkına da kardeşleri Şu'ayb'ı peygamber gönderdik. O, şöyle dedi: “Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir ilāhınız yoktur. Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın. Ben sizi bolluk içinde görüyorum. Ben sizin adınıza kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum” (Diyabet 011/084).

Ar. “أَوَّلُ يَوْمٍ” Tü. “İlk gün” *ilki kūn* (TİEM 73 150r/7=009/108); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *evvel zamān* (Manisa KT 141a/3=009/108); *ilk gün* (TİEM 40 95a/10=009/108) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “أَوَّلُ يَوْمٍ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *ilki kūn* (T.); *evvel zamān* (Ar.); *ilk gün* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Onun içinde asla namaz kılma. İlk günden temeli takva (Allah'a karşı gelmekten sakınmak) üzerine kurulan mescit (Kuba mescidi), içinde namaz kılmana elbette daha layıktır. Orada temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da tertemiz olanları sever (Diyabet 009/108).

Ar. “يَوْمَ الْجُمُعَةِ” Tü. “Cuma günü”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *āzinā kūn* (TİEM 73 409r/2=062/009); *āđline kūn* (Rylands KT 54b/2=062/009); *āđine kūn* (Anonim KT 89a/8=062/009); *āzine kūn* (Hekimođlu KT 531a/4=062/009); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *cuma günü* (Manisa KT 409a/1=062/009); *cuma günü* (TİEM 40 KT 264b/6=062/009) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمَ الْجُمُعَةِ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *āzinā kūn* (F.+T.); *āđline kūn* (F.+T.); *āđine kūn* (F.+T.); *āzine kūn* (F.+T.); *cuma günü*; *cuma günü* (Ar.+T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın.

Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır (Diyanet 062/009).

Cuma günü: “Haftanın günlerinden Perşembe gününü takip eden günün adı”dır Cuma kelimesi sözlükte, “toplanma ve cemaat olma” anlamlarına gelir. İnanan insanların toplu olarak ibadet ettikleri gün olması nedeniyle Cuma adı verilmiştir. Cuma günü Müslümanların kaynaşıp bütünleştikleri bir araya geldikleri bir bayramdır. Müslümanlara göre bir hafta içindeki günlerin en faziletlisidir.

Ar. “يَوْمُ الْحَجِّ” Tü. “Hac günü”; Doğu Türkçesi Kur’an tercümelerinde: *hac küni uluğrak*; (TİEM 73 138v/6=009/003); *uluğrak hac küni* (Hekimoğlu KT 181a/3=009/003); Batı Türkçesi Kur’an tercümelerinde: *bayram günü ki hac* (Manisa KT 130a/2=009/003); *hac günü yani arafa günü yâ bayram günü* (TİEM 40 87b/7=009/003) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “يَوْمُ الْحَجِّ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *hac küni uluğrak* (Ar.+T.); *uluğrak hac küni* (T.+Ar.); *bayram günü ki hac günü*(Ar.+T.); *hac günü ya’ nî arafa günü yâ bayram günü* (Ar.+T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur’an: Hacc-ı ekber gününde⁷, Allah ve Resûlünden bütün insanlara bir bildiridir: Allah ve Resûlü, Allah’a ortak koşanlardan uzaktır. Eğer tövbe ederseniz, bu sizin için hayırlıdır. Ama yüz çevirirseniz, şunu iyi bilin ki, siz Allah’ı âciz bırakabilecek değilsiniz. İnkârcılara, elem dolu bir azabı müjdele (Diyanet 009/003).

Ar. “يَوْمُ حُنَيْنٍ” Tü.” Huneyn Savaşı gününde “;Doğu Türkçesi Kur’an tercümelerinde: *Hunäyn tokışı küni* (TİEM 73 141r/5=009/025); *huneyn küni* (Rylands KT 18b/3=009/025); *huneyn küni* (Hekimoğlu KT 184a/9=009/025); Batı Türkçesi Kur’an tercümelerinde: *huneyn günü* (Manisa KT 132a/9=009/025); *huneyn çalışı günü* (TİEM 40 89a/9=009/025) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “يَوْمُ حُنَيْنٍ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *Hunäyn tokışı küni* (Ar.+T.); *huneyn küni* ; *huneyn küni* ; *huneyn günü*(Ar.+T.); *huneyn çalışı günü*(Ar.+T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur’an: Andolsun, Allah birçok yerde ve Huneyn Savaşı gününde size yardım etmiştir. Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat (bu çokluk) size hiçbir yarar sağlamamış,

⁷Hacc-ı Ekber günü, İslam bilginlerinin çoğunluğuna göre, hac günlerinden arife günü ya da bayramın birinci günüdür. Ancak arife günü olması ihtimali daha kuvvetlidir (Diyanet 1993).

yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti. Nihayet (bozularak) gerisin geriye dönüp kaçmıştınız⁸ (Diyanet 009/025).

Ar. "السَّاعَةُ" Tü. "Kıyamet günü" *maḥşer günür*. (TİEM 73 229r/3=020/015); *ḳıyāmet* (Rylands KT 39b/3=020/015); *ulu kūn kelgüsi* (Anonim KT 19b/6=020/015); *ḳıyāmet kūn* (Hekimoğlu KT 301b/5=020/015); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *ḳıyāmet* (Manisa KT 218a/6=020/015); *ḳıyāmat* (TİEM 40 148b/3=020/015) sözcük gruplarıyla karşılanmıştır

Saat, muayyen bir zaman fasılası, bilhassa tespit edilmiş bir başlangıca göre herhangi bir anda zamanı ölçen bir alettir. Bu kelimenin türevlerinden olan sav "gecenin bir parçası", sivâ "gecenin bir parçasından biraz fazlası", sâat ve say "koşmak, niyet etmek, yönelmek, tasarruf, kazanç, zamanın bölümlerinden bir bölüm, yahut en asgari bir vakit ve kıyamet gibi manalar ifade etmektedir. Başı ve sonu belirlenmiş olma açısından kıyamet ve an kelimeleri, saat kelimesini temsil edebilecek kelimeler olarak alınabilir (Kalm 2001: 142).

Saat kelimesi Kur'an'da iki farklı anlamda kullanılmaktadır: 1) Kıyamet saati manasında hususi bir olayı ifade eden çerçevede, 2) Günün kısa bir kısmını ifade eden "saat" manasında geçmektedir (Kalm 2001: 142).

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "السَّاعَةُ" karşılığı kullanılan sözcüklerden *maḥşer günü* (Ar.+T.); *ḳıyāmet* (Ar.); *ulu kūn kelgüsi* (T.); *ḳıyāmet kūn* (Ar.+T.); *ḳıyāmet*; *ḳıyāmat* (Ar.) sözcük veya sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: "Kıyamet mutlaka gelecektir. Herkes işlediğinin karşılığını görsün diye, neredeyse onu gizleyecek (geleceğinden hiç söz etmeyecek)tim" (Diyanet 020/015).

Ar. "زُلْفَةُ السَّاعَةِ" Tü."Kıyamet sarsıntısı"; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *uluğ kūn titrämäkliki* (TİEM 73 241r/7=022/001); *uluğ kūn tepremeki* (Anonim KT 40a/2=022/001); *ḳıyāmetniñ tepretmeki uluğ* (Hekimoğlu KT 319a/2=022/001); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *ḳıyāmet güninüñ zelzelesi, deprenmesi* (Manisa KT231b/5=022/001); *ḳıyāmat zelzelesi* (TİEM 40 157b/1=022/001) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "زُلْفَةُ السَّاعَةِ" karşılığı kullanılan sözcüklerden *uluğ kūn titrämäkliki* (T.); *uluğ kūn tepremeki*(T.); *ḳıyāmetniñ*

⁸ Huneyn, Mekke'den Tâif'e giden yollardan biri üzerinde, Mekke'ye yaklaşık on mil uzaklıkta yer alan bir vadinin adıdır. Bu ayetle bir sonraki ayette, Mekke'nin fethinden sonra (H.8) Müslümanlarla müşrik Havâzin kabilesi arasında, bu vadiye gerçekleşen savaşa işaret edilmektedir. Bu savaşta müslümanların sayısı düşmaninkinden çoktu. Müslümanlar, sayıca üstünlüklerine güvenerek savaş öncesi fazlaca emin ve rahat hareket ediyorlardı. Bu sebeple, Havâzinlilerin kurduğu pusuya düştüler. İslam ordusunun büyük bir kısmı düzensiz bir şekilde geri çekilmeye başladı. Ancak, Hz. Peygamber'in ve sebatkâr bir grup Müslümanın gayretleriyle dağılan ordunun toparlanması sağlandı ve tekrar hücum edilerek zafer kazanıldı(Diyanet 1993).

tepretmeki uluğ(Ar.+T.); kıyâmet gününü zelzelesi (Ar.+T.); kıyâmat zelzelesi (Ar.+T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir (Diyanet 022/001).

Ar. “يَوْمَ الْبَعْثِ” Tü.” Kıyamet günü”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *kopmak küni* (TİEM 73 249v/4=023/016); *kıyâmet kün* (Hekimoğlu KT 328b/7=023/016); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *kıyâmet günü* (Manisa KT 239a/8=023/016); *kıyamât günü* (TİEM 40 162b/1=023/016) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “يَوْمَ الْبَعْثِ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *kopmak küni* (T.) ; *kıyâmet kün*; *kıyâmet günü kıyâmat günü* (Ar.+T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Sonra yine muhakkak siz, kıyamet gününde (tekrar) diriltileceksiniz (Diyanet 023/016).

kopmak küni= يَوْمَ الْقِيَامَةِ. “kıyamet, kıyamet günü, kıyametin kopup da, insanların kabirlerinden kalkarak ahiret yurdunda herkesin hesaba çekilip yaptıkları amellerin karşılığını görmesi için Allah Teâlâ'nın huzurunda toplanacakları gün” (Çanga 411). *kopmak* “kıyam, kalkma, kalkış” < *kop-mak*, *kop*- “kalkmak, yükselmek” için (bk. ED 580a). “Kıyamet günü” kavramı TİEM 73'te *teuluğ kün* (238r/9=021/047), *kıyâmat kün* (242r/1=022/009) ile de karşılanmıştır.

Ar. “الْيَوْمِ الْآخِرِ” Tü. “ahiret günü”; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *keçinki kün* (TİEM 73 254r/6=024/002); *ol cihân* (Hekimoğlu KT 335b/5=024/002); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *kıyâmet günü* (Manisa KT 244b/7=024/002); *soñrağı gün* (TİEM 40 166a/2=024/002) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. “الْيَوْمِ الْآخِرِ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *keçinki kün* (T.); *ol cihân* (T.+Ar.); *kıyâmet günü*(T.+Ar.); *soñrağı gün* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Dünya hayatının sonu “yevmü'l-ahire” (son gün), son istikamet mahalli gibi ifadelerde anlatılır. Kur'an'da yüz on yerde geçmektedir. Diğer bir deyişle dünya hayatını takip eden, ona benzer fakat daha değişik ve ölümsüz bir hayattan, ebediyet âlemine ait çeşitli merhaleler ve hâllerden ibarettir (Bozkurt 2001: 68).

Ahret inancı, iptidai toplumlar dâhil Allah'ın varlığını kabul eden hemen hemen bütün din ve düşünce sistemlerinde genel olarak mevcuttur. Ancak ölüm sonundaki bu hayatın mahiyeti ve tasviri hakkında farklı görüşler belirmiştir. Gerek İncil ve gerekse Tevrat'ta ahiret inancından bahsedilmekte ve

Allah'ın görüleceği ve yapılan amellerin karşılığı verileceği ifadesi bulunmaktadır (Bozkurt 2001: 68).

İslam dini ahiret inancına büyük önem vermiştir. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de hemen hemen ahiret gününden bahsetmeyen bir sure yoktur. Üstelik Kur'an-ı Kerim ahiret fikrini zihinlere, bazen apaçık delillerle bazen de misaller vermek suretiyle naksetmiştir. Kur'an-ı Kerim'de, ahiret için verilmiş pek çok ad vardır. Mesela Yevmü'l-ba's (yeniden diriliş günü), Yevmü'l-kıyame (kıyamet günü), Yevmü's-sâa' (kıyamet), Yevmü'd-din (din ve ceza günü), Yevmü'l-hisab (hesap günü); Yevmü'l-telakî (kavuşma günü), yevmü'l-hulûd (ebedilik günü), Yevmü'l-hasret (hasret ve pişmanlık günü), Yevmü'l-feth (fetih günü), Yevmü'l cem'i ve't (toplanma ve aldanma günü, hakiki kâr ve zarar günü), Yevmü'l-hurûç (çıkış günü), Yevmü't-tenâdî (bağırıp çağırma günü) (Bozkurt 2001: 69).

Kur'an: Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Allah'a ve ahiret gününe inaniyorsanız, Allah'ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmasın. Mü'minlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun (Diyanet 024/002).

Ar. "يَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ" Tü. "Yerin açılıp yarıldığı gün"; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *ol kün yarılır yâr* (TİEM 73 383v/6=050/044); *ol kün yarılır yer* (Rylands KT 81b/3=050/044); *ol kün yarılğay yir* (Anonim KT 52b/5=050/044); *ol kün kim yarılır yir* (Hekimoğlu KT 497a/9=050/044); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *ol günde münşak olup* (Manisa KT 381a/6=050/044); *ol gün kim yarıla yir* (TİEM 40 248a/9=050/044) sözcük gruplarıyla karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "يَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ" karşılığı kullanılan sözcüklerden *ol kün yarılır yâr*; *ol kün yarılır yer*; *ol kün kim yarılır yir* (T.); *ol günde münşak olup* (T.+Ar.); *ol gün kim yarıla yir* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an O gün yer, onların üzerinden süratle yarılıp açılır. Bu, (hesap için) bir toplamadır, bize göre kolaydır (Diyanet 050/044).

Ar. "يَوْمًا عَيَّسًا فَمَطْرًا" Tü. "Suratsız, çok katı bir gün"; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *uluğ kün açığ katıg* (TİEM 73 430v/7=076/010); *ol kün burtargan katıg* (Hekimoğlu KT 558b/2=076/010); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *bir gündür ki yirlere katı 'abüs olursa heybetinden* (Manisa KT 430a/5=076/010); *burtmış, katı sarp bir gün* (TİEM 40 277b/5=076/010) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا" karşılığı kullanılan sözcüklerden **uluğ kün açığ katıg** (T.); **ol kün burtarğan katıg** (T.); **bir gündür ki yirlere katı** 'abüş olursa heybetinden (T.+Ar.) ; **burtmış, katı sarp bir gün** (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Çünkü biz, asık suratlı, çetin bir günden (o günün azabından dolayı) Rabbimizden korkarız" (Diyanet 076/010).

Ar. "يَوْمَ يَسْمَعُونَ" Tü. "(kabirlerden) Çıkış günüdür"; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde: **çıkmağ küni** (TİEM 73 384v/5=050/042); **çıkmağ küni** (Rylands KT 81b/1=050/042); **kıyāmat küni** (Anonim KT 52b/4=050/042); **çıkmağ küni** (Hekimoğlu KT 497a/8=050/042); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: **türbeden çıkmağ günü** (Manisa KT 381a/5=050/042); **çıkmağ günü** (TİEM 40 248a/8=050/042) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "يَوْمَ يَسْمَعُونَ" karşılığı kullanılan sözcüklerden **çıkmağ küni**; **çıkmağ küni** (T.); **kıyāmat küni** (Ar.+T.); **türbeden çıkmağ günü** (F.+T.); **çıkmağ günü** (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

çıkmağ küni = "يَوْمَ يَسْمَعُونَ" Tü. "(kabirlerden) çıkış günüdür" kıyamet günü, kıyametin kopup da insanların kabirlerinden kalkdıkları gün" **çıkmağ** < **çık**-**mağ** **çık**- "dışarı çıkmak, yükselmek" (bk. ED 405b).

Kur'an: O gün insanlar Hakk'a çağırana o korkunç sesi işiteceklerdir. İşte bu, (kabirlerden) çıkış günüdür (Diyanet 050/042).

Ar. "يَوْمَ ذِي مَسْجَبَةٍ" Tü. "Açlık günü"; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde: **açlık kün** (TİEM 73 443v/7=090/014); **ol kün** (Anonim KT 135a/10=090/014); **ol kün** (Hekimoğlu KT 574a/76=090/014); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: **bir gün ki katı kızlıkdur** (Manisa KT 443a/1=090/014); **bir gün** (TİEM 40 285b/1=090/014) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "يَوْمَ ذِي مَسْجَبَةٍ" karşılığı kullanılan sözcüklerden **açlık kün** (T.) **ol kün**; **ol kün** (T.); **bir gün ki katı kızlıkdur** (T.); **bir gün** (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Yahut şiddetli bir açlık gününde (Diyanet 090/014).

Ar. "عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ" Tü. "gölge gününün azabı" ; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde: **kölätgäli künnüñ kınu** (TİEM 73 274v/1=026/189); **uluğ künnüñ kınu** (Hekimoğlu KT 359a/3=026/189); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: **ulu gün 'azābı** (Manisa KT 264a/1=026/189); **azābı gölge eyleyen buld günün** (TİEM 40 177b/9=026/189)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ" karşılığı kullanılan sözcüklerden **kölätgäli künnüfi kıını** (T.); **uluğ künnüng kıını** (T.); **ulu gün 'azābı** (T.+Ar.); **azābı gölge eyleyen bulıd günün** (Ar.+T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Onlar Şu'ayb'ı yalanladılar. Derken gölge gününün azabı onları yakaladı. Şüphesiz o, büyük bir günün azabı idi⁹ (Diyanet 026/189).

Ar. "يَوْمٌ مَّعْلُومٌ" Tü. "Belli bir gün"; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde: **bälgülüg gün** (TİEM 73 272r/8=026/155); **belgülüg künnüng suw ülüşü** (Hekimoğlu KT 357b/6=026/155); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: **bilinmiş bir gün** (Manisa KT 262b/7=026/155); **bilinmiş gün** (TİEM 40 177b/3=026/155)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "يَوْمٌ مَّعْلُومٌ" karşılığı kullanılan sözcüklerden **bälgülüg gün** (T.); **belgülüg künnüng suw ülüşü** (T.); **bilinmiş bir gün** (T.); **bilinmiş gün** (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Salih, şöyle dedi: "İşte bir dişi deve! Onun (belli bir gün) su içme hakkı var, sizin de belli bir gün su içme hakkımız vardır" (Diyanet 026/155).

Ar. "يَوْمُ الْحِسَابِ" Tü. "Hesap günü"; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde: **saķış küni** (TİEM 73 331r/6=038/016); **hisāb küni** (Rylands KT 51b/3=038/016); **saķış küni** (Hekimoğlu KT 433a/5=038/016); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: **hisāb günü** (Manisa KT 326b/2=038/016); **hisab günü** (TİEM 40 215b/8=038/016)

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "يَوْمُ الْحِسَابِ" karşılığı kullanılan sözcüklerden **saķış küni** (T.); **hisāb küni** (Ar.+T.); **saķış küni** (T.); **hisāb günü** ; **hisab günü** (Ar.+T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

saķış küni = "يَوْمُ الْحِسَابِ" Tü. "hesap günü" kıyamet, kıyamet günü, kıyametin kopup da insanların kabirlerinden kalkarak âhîret yurdunda herkesin hesaba çekilip yaptıkları amellerin karşılığını görmesi için Allah Teâlânın huzurunda hesaplarının görüldüğü gün" **saķış** "hesaplama; sayma" < **sa-k-i-ş sa-** saymak hesap etmek, (bk. ED 817a).

Kur'an: Müşrikler (alay ederek) şöyle dediler: "Ey Rabbimiz! Hesap gününden önce payımızı hemen ver!" (Diyanet 038/016).

⁹ Tefsir bilginlerinin açıklamasına göre; Şu'ayb Peygamber'in kavmi yedi gün şiddetli bir sıcağa maruz kalmış, evlerinde nefes alamaz hâle gelmişlerdi. İşte böyle bir durumda, gökte siyah bir bulut belirmiş, onlar da biraz rahatlamak için bu bulutun gölgesinde toplanmışlardı. Sonra bu bulut ateş olup üzerlerine inmiş ve onları yok etmişti (Diyanet 1996).

Ar. “يَوْمُ التَّلَاقِ” Tü. “Buluşma günü”; Türkçe erken tarihli Kur’an çevirilerinde *tuşgu kün* (TİEM 73 342v/9=040/015); *talāk küni* (Rylands KT 31a/2=040/015); *satğışmak küni* (Hekimoğlu KT 447b/7=040/015); Batı Türkçesi Kur’an tercümelelerinde: *biribirin görmek günü* (TİEM 40 222b/10=040/015) sözcük gruplarıyla karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “يَوْمُ التَّلَاقِ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *tuşgu kün* (T.); *talāk küni* (Ar.+T.); *satğışmak küni* (T.); *biribirin görmek günü* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

tuşgu kün=يَوْمُ التَّلَاقِ “buluşma günü”, kıyametin kopup da insanların kabirlerinden kalkarak âhret yurdunda herkesin birbirleriyle karşılaştıkları gün yani kıyamet günü” *tuşgu* “buluşma, karşılaşma” <*tuş+gu tuş*”karşı, zıt, karşı” (bk. ED 358a).

satğışmak küni=يَوْمُ التَّلَاقِ “buluşma günü”, kıyametin kopup da insanların kabirlerinden kalkarak âhret yurdunda herkesin birbirleriyle karşılaştıkları gün yani kıyamet günü” *satğışmak* “basmak, ayak altında kalma, ezip geçme” *satğ*-basmak, ayak altında kalmak, ezip geçmek *satğ*-*ş*+*mak* (bk. ED 800a).

Kur’an: O, dereceleri hakkıyla yükseltendir, Arş’ın sahibidir. Buluşma günü hakkında (insanları) uyarmak için, iradesiyle ilgili vahyi kullarından dilediğine, kendi indirir (Diyabet 040/015).

Ar. “يَوْمُ النَّادِ” Tü. “Feryad etme günü”; Doğu Türkçesi Kur’an tercümelelerinde: *orulaşgu küni* (TİEM 73 344v/2=040/032); *tenād küni* (Rylands KT 42a/1=040/032); *kıkrışmak küni* (Hekimoğlu KT 449b/5=040/032); Batı Türkçesi Kur’an tercümelelerinde: *kıyāmet günü* (Manisa KT 340b/1=040/032); *kıgrışmak küni* (TİEM 40 223b/9=040/032) sözcük gruplarıyla karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur’an çevirilerinde Ar. “يَوْمُ النَّادِ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *orulaşgu küni* (T.); *tenād küni* (Ar.+T.); *kıkrışmak küni* (T.); *kıyāmet günü*(Ar.+T.); *kıgrışmak küni*(T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

orulaşgu=يَوْمُ النَّادِ Tü. “feryad etme günü” kıyametin kopup da insanların hesaba çekilmek için çağrıldıkları gün yani kıyamet günü” *orulaşgu* “yüksek bir şekilde bağırma” *orulaşgu* “feryad etme, yüksek bir şekilde bağırma”; *oru* “yüksek gürültü, bağırma” *orla*- “yüksek şekilde bağırma feryad etmek” *oru*-*laşgu* (bk. ED 230a).

kıkrışmak=يَوْمُ النَّادِ Tü. “feryad etme, bağırma, hep birlikte bağırma” *kıkrışmak* < *kıkr*-*ış*+*mak* ; *kıkr*- “bağırma, birlikte bağırma, toplu olarak bağırma”

Kur'an: Ey kavimim! Gerçekten sizin için, o *bağrısıp çağrışma gününden*, arkanıza dönüp kaçmaya çalışacağınız günden korkuyorum (Diyanet 040/032).

Ar. "مثل داب" "Tü." Nuh kavminin günü "؛ Türkçe erken tarihli Kur'an çevirilerinde *nūh bođunu küni* (TİEM 73 343r/9=040/031); *nūh kavmi ādeti* (Rylands KT 41a/3=040/031); *nūh kavmi ādeti* (Hekimođlu KT 449b/3=040/031); Batı sahası Kur'an çevirilerinde *nūh kavmi cezāsı* (Manisa340a/10=040/031); *nūh kavmi ādeti* (TİEM 40 223b/7=040/031) sözcük gruplarıyla karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "مثل داب" karşılığı kullanılan sözcüklerden *nūh bođunu küni* (Ar.+T.); *nūh kavmi ādeti* (Ar.); *nūh kavmi ādeti*(Ar.); *nūh kavmi cezāsı* (Ar.); *nūh kavmi ādeti*(Ar.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Nūh kavmi, Âd kavmi, Semūd kavmi ve onlardan sonra gelen toplulukların başına gelen olayların sizin de başınıza gelmesinden korkuyorum. Allah, kullarına asla zulmetmek istemez."(Diyanet 040/031).

Ar. "مثل داب" "Tü." Nuh kavminin günü " kavramı Arapça biçiminde gün ile ilgili bir ifade olmamasına rağmen Türkçeye tercüme edilirken TİEM 73'de *nūh boğunu küni* "Nuh kavminin günü" biçiminde kullanılmıştır.

Ar. "يَوْمَ عَسِيرٍ" "Tü. "Çetin bir gün"; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *ol, ol kün bir kün turur düşvār*. (TİEM 73 427v/7=074/009); *ol, ol künde küçey kün* (Hekimoğlu KT 554b/5=074/009); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *ol gün katı düşvār gün* (Manisa KT 427a/4=074/009); *ol gün duşhar gündür* (TİEM 40 275b/9=074/009) sözcük gruplarıyla karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "يَوْمَ عَسِيرٍ" karşılığı kullanılan sözcüklerden *ol, ol kün bir kün turur düşvār* (F.+T.); *ol, ol künde küçey kün* (T.); *ol gün katı düşvār gün*(F.+T.); *ol gün duşhar gündür*(F.+T.). sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: o gün çetin bir gündür (Diyanet 074/009).

Ar. "عَذَابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ" "Tü. "Büyük bir günün azabı"; Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *uluğ künnüñ kıını* (TİEM 73 271r/8=026/156), *uluğ künnüñ kıını* (Hekimoğlu KT 357b/7=026/156); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *ulu günüñ 'azābı* (Manisa KT 262b/9=026/156); *ulu günün azābı* (TİEM 40 177b/4=026/156) sözcük gruplarıyla karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "عَذَابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ" karşılığı kullanılan sözcüklerden *uluğ künnüñ kıını*; *uluğ künnüñ kıını* (T.); *ulu günüñ 'azābı*; *ulu günün azābı* (T.+Ar.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: “Sakin ona bir kötülük dokundurmayın. Yoksa büyük bir günün azabı sizi yakalar” (Diyanet 026/156).

Ar. “عَذَابُ يَوْمٍ أَلِيمٍ” **Tü.** “elem dolu bir günün azabı”; Türkçe erken tarihli Kur'an çevirilerinde *uluğ kün kıını*. (TİEM 73 361r/7=043/065); *açıtğan kün kıını* (Rylands KT 65a/1=043/065); *iglig künnüng kıını* (Hekimoğlu KT 471b/2=043/065); Batı sahası Kur'an çevirilerinde *bir gün 'azābı* (Manisa KT 359a/11=043/065); *ağrıdıcı gün azābı* (TİEM 40 KT 235a/2=043/065) sözcük gruplarıyla karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde **Ar.** “عَذَابُ يَوْمٍ أَلِيمٍ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *uluğ kün kıını*. (T.); *açıtğan kün kıını*(T.); *iglig künnüng kıını* (T.); *bir gün 'azābı* (T.+Ar.); *ağrıdıcı gün azābı* (T.+Ar.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Ama aralarından çıkan gruplar ayrılığa düştüler. Elem dolu bir günün azabından vay o zulmedenlerin hâline! (Diyanet 043/065).

Ar. “لَيَوْمٍ عَظِيمٍ” **Tü.** “büyük bir gün”; Türkçe erken tarihli Kur'an çevirilerinde *uluğ kün* (TİEM 73: 438r/3=083/005), *uluğ kün* (Anonim KT 127a/12=083/005); *uluğ kün* (Hekimoğlu KT 567b/3=083/005); Batı sahası Kur'an çevirilerinde *ulu gün* (Manisa KT 437a/9=083/005) *ulu gün* (TİEM 40 282a/3=083/005) sözcük gruplarıyla karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde **Ar.** “لَيَوْمٍ عَظِيمٍ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *uluğ kün*; *uluğ kün*; *uluğ kün*; *ulu kün*; *ulu kün* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Büyük bir gün için (Diyanet 083/005).

Ar. “كُلُّ يَوْمٍ” **Tü.** “her gün”; Türkçe erken tarihli Kur'an çevirilerinde *tegmä kün* (TİEM 73 393r/3=055/029), *tegmë kün* (Anonim KT 65a/19=055/029); *tegmë bir kün* (Hekimoğlu KT 509a/3=055/029); Batı Türkçesi Kur'an tercümelerinde: *her gün* (Manisa KT 391a/7=055/029); *her gün* (TİEM 40 254a/4=055/029) sözcük gruplarıyla karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde **Ar.** “كُلُّ يَوْمٍ” karşılığı kullanılan sözcüklerden *tegmä kün*; *tegmë kün* (T.); *tegmë bir kün* (T.); *her gün*; *her gün* (F.+T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Göklerde ve yerde bulunanlar, (her şeyi) O'ndan isterler. O, her an yeni bir ilahî tasarruftadır (Diyanet 055/029).

Ar. “فِي يَوْمٍ نَحْسٍ مُّسْتَمِرٍّ” **Tü.** “uğursuz mu uğursuz bir gün”; Türkçe erken tarihli Kur'an çevirilerinde *kutsuz kün* (TİEM 73 391v/7=054/019), *nahs kün* (Anonim KT 62b/7=054/019); *peyveste bolğan nahs kün* (Hekimoğlu KT

506b/2=054/019); Batı Türkçesi Kur'an tercümelelerinde: *naḥs günlerde* (Manisa KT 388b/10=054/019); *naḥs kün* (TİEM 40 252b/6=054/019) sözcük gruplarıyla karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "فِي يَوْمٍ نَحْسٍ مُّسْتَمِرٍّ" karşılığı kullanılan sözcüklerden *ḳutsuz kün* (T.); *naḥs kün* (Ar.+T.) peyveste bolğan *naḥs kün* (F.+T.+Ar.); *naḥs günlerde* (Ar.+T.); *naḥs kün* (Ar.+T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Biz onların üstüne, uğursuzluğu sürekli bir günde gürültülü ve dondurucu bir rüzgâr gönderdik (Diyanet 054/019).

Ar. "يَوْمَ يُعْتَوْنَ" Tü. "insanların tekrar dirileceği gün"; Türkçe erken tarihli Kur'an çevirilerinde *ḳoparılgü kün* (TİEM 73 329r/7=037/144), *ḡurdın ḳopḡu ḡün* (Rylands KT 39a/1=037/044); *ḳoparılır künleri* (Hekimoğlu KT 430b/8=037/144); Batı Türkçesi Kur'an tercümelelerinde: *ḳıyāmet ḡünü* (Manisa KT 324b/1=037/044); *ḡirü ḳoparımlasıları ḡün* (TİEM 40 214b/2=037/144) sözcük gruplarıyla karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "يَوْمَ يُعْتَوْنَ" karşılığı kullanılan sözcüklerden *ḳoparılgü kün* (T.); *ḡurdın ḳopḡu ḡün* (F.+T.); *ḳoparılır künleri* (T.); *ḳıyāmet ḡünü* (Ar.+T.); *ḡirü ḳoparımlasıları ḡün* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

ḳoparılgü "يَوْمَ يُعْتَوْنَ" Tü. "insanların tekrar dirileceği gün"; kıyametin kopup da insanların insanların tekrar dirileceği gün yani kıyamet ḡünü"; *ḳoparılgü kop-ar-ıl+ḡu*, *kop-* "kalkmak, yükselmek" için (bk. ED 580a)

Kur'an: Mutlaka insanların diriltileceği güne kadar balığın karnında kalırdı (Diyanet 037/144).

Ar. "يَوْمَ خَلَقَ" Tü. "Yer ve göklerin yaratıldığı gün" Doḡu Türkçesi Kur'an tercümelelerinde *ol kün yarat(t)ı köklärni yärni* (TİEM 73 142v1=009/036); *ol kün kim törütü kökler yerlerini* (Rylands KT 27a/2=009/36); *ol kün kim yarattı köklärni taḳı yirni* (Hekimoğlu KT 186a/5=009/036); *ol ḡün göklere yarattı daḡı yirleri yarattı* (Manisa KT133b/3=009/036); *ol ḡün kim yarattı göklärni dakı yirni* (TİEM 40 90a/7=009/036) sözcükleriyle karşılanmıştır.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. "يَوْمَ خَلَقَ" karşılığı kullanılan sözcüklerden *ol kün yarat(t)ı köklärni yärni*; *ol kün kim törütü kökler yerlerini*; *ol kün kim yarattı köklärni taḳı yirni*; *ol ḡün göklere yarattı daḡı yirleri yarattı* ; *ol ḡün kim yarattı göklärni dakı yirni* (T.) sözcük gruplarından meydana gelmiştir.

Kur'an: Şüphesiz Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı ḡünkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu, Allah'ın dosdoḡru kanunudur. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin. Fakat Allah'a ortak ḳoşanlar

sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın. Bilin ki Allah, kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir (Diyanet 009/036).

Sonuç

Görüldüğü gibi gün (yevm) kavramı Kur'an'da dünyevi olayları anlatmak için kullanıldığı gibi ahiri olayları anlatmak amacıyla da kullanılmıştır. Bu kavramları Türkçe kelime veya kelime gruplarıyla adlandırmada Doğu Türkçesi Kur'an tercümelelerinin Batı Türkçesi Kur'an tercümelelerine göre daha başarılı oldukları görülmektedir. Eksik olan Rylands KT ve Anonim Tefsir dışındaki TIEM 73 KT ve Hekimoğlu KT'de Arapça gün kavramlarını büyük ölçüde Türkçe kavramlarla karşılayabildiklerini görmekteyiz. Makalede de görüldüğü gibi Kur'an'da ahiret hayatını anlatan ve günle meydana getirilen yaklaşık 15'e yakın kavram vardır. Bunlardan büyük bir çoğunluğunu Doğu Türkçesi Kur'an tercümeleleri Türkçe karşılamaya çalışmışlardır. Batı Türkçesi Kur'an tercümelelerinden Manisa KT'de eğilim daha çok Arapça ve Farsça kelimelerle karşılamak yönündedir. TIEM 40 KT'de ise Batı Türkçesi dönemine ait bir eser olmasına rağmen şaşırtıcı bir şekilde bu kavramları Türkçe karşılamaya çalışmıştır.

Kaynakça

- ATA, Aysu, (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi* (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi, Giriş-Metin-Notlar Dizin, TDK, Ankara.
- ATEŞ, Süleyman, (1975). *Kur'ân-ı Kerîm ve Cümle Meali*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.
- BOROKOV, A. K., (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII. - XIII. Yüzyıllar)*, (Ruşçadan Çeviren: USTA, Halil İbrahim, AMANOĞLU Ebülfez), TDK, Ankara.
- BOZKURT, Alaettin, (2001). *Kur'ân'da Kıyamet*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Van.
- CLAUSON, Sir Gerard, (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford.
- ÇANGA, Mahmut, (1999). *Kur'an-ı Kerim Lugatı*, İstanbul
- DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI, (1993). *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî*, 2. Baskı, Ankara.
- ECKMANN, J., (1976). *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*, Budapest.

- KARABACAK, Esra, (1994). *An Inter-Linear Translation Of The Qur'an Into Old Anatolian Turkish = Eski Anadolu Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi*: Introduction and Text I, Sources Of Oriental Languages and Literatures 22, Turkish Sources XX, Harvard University The Department Of Near Eastern Languages and Civilizations; (Part II: Glossary: Section one, p. 1-384. Section Two, p. 385-786), 1995; (Part III: Facsimilie of the MS Manisa İl Halk Library No. 931, Section one: 1a-224a.1997; (Part III: Facsimilie of the MS Manisa İl Halk Library No. 931, Section two: 224b-451a, 1999.
- KALIN, Faiz, (2001). *Kur'an'da Zaman Kavramı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Erzurum.
- KÖK, Abdullah, (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73, 1v/235v/2)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- SAĞOL, Gülden, (1999). *Old Turkish and Persian Inter-Linear Qur'an Translations II: An Inter-Linear Translation of the Qur'an into Khawarazm Turkish, Introduction, Text, Glossary and Facsimile (Part I: Introduction and Text)*, Harvard, (410 pages), 1993; (Part II: Glossary) Harvard, 1995, (310 pages); (Part III Facsimile of the MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section One: 1b-300b), Harvard, 1996; (Part III: Facsimile of the MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section Two:301a-587b), Harvard.
- SOYSALDI, Mehmet, (1997). *Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, Çağlayan yay., İzmir.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l-Âla, (2006). *Tehfimu'l-Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri)*, İnsan Yay., İstanbul.
- TOPALOĞLU, Ahmet, (1978). *Muhammed Bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış "Satır Arası Kur'an Tercümesi*, I Giriş ve Metin, İstanbul,1976, II, Sözlük, İstanbul.
- Türkçe Sözlük*, (2000). Türk Dil Kurumu, Ankara.
- USTA, Halil İbrahim, (1989). *XIII. Yüzyıl Doğu Türkçesiyle Yazılmış Anonim Kur'an Tefsirinin Söz ve Şekil Varlığı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ÜNLÜ, Suat, (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73, 235v/3-450r/7)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

GÜFTİ'NİN HİLYE-İ HASENEYN ve AŞERE-İ MÜBEŞŞERE'Sİ

Mustafa ARSLAN

Özet

Bu makalede XVII. yüzyıl şairlerinden Güftî'nin Hilye'si üzerinde durulmuştur. Kimi kaynaklarda elde olmadığı söylenen bu mesnevi kimi kaynaklarda da farklı adlarla anılmaktadır. Mesnevi'nin iki nüshası tespit edilerek tenkitli metni oluşturulmuştur. Buna bağlı olarak eser hakkındaki çelişkili ve eksik bilgiler açıklığa kavuşturulmuştur. Bu yazıda ayrıca Mesnevi'nin yazarı Güftî ile ilgili kısa bir hatırlatma ve hilyelerle ilgili genel bilgi verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Güftî, hilye, mesnevi, tenkitli metin.

Abstract

This article deals with Hilye of one of the 17th century poets Güftî (d.1088/1677). In some of the sources, this mesnevi is said to be 'not preserved', whereas in the others it is mentioned in different names. Two copies of the Mesnevi have been found out and a critically transcribed review is constituted. Consequently, contradictory and incomplete knowledge about this work has been pointed out. Additionally, in this paper a brief information about Güftî, who is the poet of the mesnevi, and some general knowledge about the hilyes are presented.

Key words: Güftî, hilye, mesnevî, critically transcribed review.

Bu çalışmanın konusu, XVII. yüzyıl şairlerinden “Güftî” mahlasıyla şiir yazan *Divan*’ı ve *Teşrifatü’s-Su’arâ* adlı manzum tezkiresiyle ün kazanan Edirneli Güftî Ali (öl.1088/1677)’nin *Hilye-i Güftî* adıyla bilinen mesnevisidir.

Önceleri hadis ve siyer kitaplarında bir bölüm olarak yer alan Hz. Peygamber’in vasıfları (hilyesi), daha sonra Arap edebiyatında “şemâil” adıyla ayrı bir kol olarak devam etmiştir. Türk edebiyatında bu şemâillerin manzum ve mensur tercümelemleri ile başlayan hilye yazma geleneği kısa zamanda gelişmiş ve bir edebî tür hâlini almıştır. Hatta hilyenin bir edebî tür olarak yalnız Türk edebiyatında var olduğunu ileri sürenler vardır. Türk edebiyatında hilye türü zamanla çeşitlilik göstererek Hz. Peygamber ile birlikte diğer peygamberlere, dört halifeye, Aşere-i Mübeşşereye ve din büyüklerine yazılır hâle gelmiştir. Güftî de Eski Türk edebiyatında ilgi gören hilye türüne kayıtsız kalmamış ve diğer eserlerinin yanında bir de hilye kaleme almıştır.

Asıl konumuz olan Güftî’nin *Hilye*’sine geçmeden önce burada hilye türü, hilyenin tarihi gelişimi ve edebiyatımıza yansımaları ile ilgili genel bilgi vermek yerinde olacaktır.

Arapça bir isim olan “hilye” kelimesinin anlamı bazı sözlüklerde; *süs, zinet, cevher, güzel sıfatlar, güzel yüz* (Naci 1995: 360; Samî 1318: 558; Devellioğlu 1993: 371) olarak verilmiştir. Kelime, Ahmet Vefik Paşa’da “*Hilye: Zinet-i çehre, suret, hey’et. Hilye-i Şerife: Tarif-i eşkal-i Resul aleyhi’s-selam.*” olarak; Hüseyin Kâzım Kadri’de (1928: 562) “*Hilye: İnsanın medar-ı temayüzü olan evsaf-ı hariciyesi*” olarak yer almıştır. Edebî terim olarak “hilye”, genel anlamıyla peygamberler ile dört büyük halifenin iç ve dış güzellikleri ile örnek davranışlarını anlatan eserlere, özel anlamıyla Hz. Muhammed’in vasıflarını ve güzelliklerini anlatan eserlere verilen ad olarak tanımlanmıştır (Pekolcay 1994: 216; Pala 1995: 252). Mehmet Zeki Pakalın (1993: 842), “hilye” maddesinde kelimeyi sadece hat sanatı çerçevesinde ele almış ve levha biçiminde yazılan hilyelere ve bunlar çerçevesinde oluşan inanca değinerek şöyle demiştir: “*Müslümanlıkta resim iyi görülmediğinden Peygamber’in eşkâli, resme mukabil olmak üzere yazı ile beyan edilmiş, mesela yüzü şöyleydi, rengi böyleydi gibi bir şekil verilerek buna hilye demişlerdir. Levhanın ortasında bir daire yapılır, yüzünün alt kısmındaki müstatile de ahvali yazılır.*”

“Hilye” kelimesi terim anlamını içerdiği durumlarda; *Hilye-i Şerif, Hilye-i Saâdet, Hilye-i Nebevî, Hilye-i Nebî* gibi tamlamalar biçiminde kullanılmaktadır. Hz. Peygamber’in dışında; diğer peygamberler, dört halife, aşere-i mübeşşere, Hz. Hasan ve Hüseyin ile din ve tasavvuf büyüklerinin bedenî ve ahlaki özelliklerinden söz eden eserlere de hilye denmekte ve bunlar da *Hilye-i Peygamberân, Hilye-i Enbiyâ, Hilye-i Çehâr-yâr-i Güzin, Hilye-i Aşere-i Mübeşşere, Hilye-i Haseneyn, Hilye-i Evliyâ* biçiminde ifade edilmektedir (Güngör 2003: 186).

Hilyeler şemaillerden şemailler de hadislerden doğmuştur. Şemaillerin dolayısıyla hilyelerin esasını *Kütüb-i Sitte* adıyla bilinen altı büyük hadis kitabında ve diğer hadis kitaplarında yer alan hadisler teşkil eder. Bu hadis kitaplarında Hz. Peygamber'in özel hayat tarzıyla, maddi ve manevi yapıları yakın dostlarının tespitleriyle etraflı bir şekilde yer almış ve bunlar da şemaillerin esas kaynağı olmuştur (Aras 1980: 236).

Zülfikâr Güngör (2003: 186), hilyelerin bir edebî bir tür olarak ortaya çıkışında *peygamber sevgisi*, *peygamber'in şefaatine ulaşma isteği*, *hilyeler ile ilgili inanışlar*, *iyi eser bırakarak hayırla anılma isteği* ve *İslam'da insan resminin yapılmasının yasaklanması* gibi nedenlerin etkili olduğunu söylemektedir.

Hilyeler çerçevesinde oluşturulan dinî inançların da bu türün gelişmesinde oldukça etkili olduğu görülmektedir. Mustafa Uzun (1998: 44), bunların başında Hz. Ali'den rivayet edilen "*Hilyemi gören beni görmüş gibidir. Beni gören insan bana sevgiyle bağlanırsa Allah ona cehennemî haram kılar; o kişi kabir azabından emin olur, mahşer günü çıplak olarak haşredilmez.*" anlamındaki hadisle, Hz. Peygamber'i rüyada gören bir Müslüman'ın onu gerçekten görmüş sayılacağına dair hadisin geldiğini ifade etmektedir. Şemai, hilye ve siyer kitaplarında hep bu hadislerle telmih yapılmaktadır.

Arap edebiyatında hilye ve şemaillere Hz. Peygamber'in vefatından sonra yazılan siyer ve magazi gibi kitaplarda yer yer metinler hâlinde rastlanmaktadır. Şemai hususundaki bütün hadislerle sahabenin Hz. Peygamber'e dair tespit ve müşahadelerini bir arada toplayan ilk eser Tirmizî'nin *Şemai-i Nebî* adlı eseridir. Bu eser ilk şemai ve hilye kitabı sayılmaktadır. Tirmizî'nin eseri, edebî bir endişe ve sanat gayesiyle yazılmadığı için hilyecilik geleneğinde bir çığır açıcılık özelliği taşımaz. Gerek hadis dalında gerekse İslamî edebiyatta bu esere oldukça fazla şerh ve haşiyeler yazılmıştır. Ayrıca bu eserin kendisinden sonra yazılan birçok şemai ve hilyelerde ayrı ayrı anıldığı ifade edilmektedir (Aras 1980: 237).

İran edebiyatında hilye ve şemai karakteri taşıyan ve bu adlarla anılan hemen hemen hiçbir esere rastlanmadığı ileri sürülmektedir (Aras 1980: 237).

Türk edebiyatında hilye türünde oldukça fazla eser yazılmış ve özellikle Osmanlı döneminde orijinal eserler verilmiştir. Bundan önceki dönemlerde bu tür eserlerin, dinî ve didaktik bir karakter göstererek "şemai" adı ile anılmaktayken Osmanlı döneminden sonra "hilye" adı verilmeye başladığını ve edebî bir karakter kazandığını ileri süren Veli Aras (1980: 236), esasen hilye denen edebiyat türünü İslamî edebiyatta icad edenlerin Müslüman Türkler olduğunu söylemektedir: "*Nasıl "tuyuğ" ve "şarkı" bir çeşit millî nazım biçimi ise hilye de bir çeşit millî bir edebiyat türüdür. Önceleri yalnızca Hz. Peygamber hakkında yazılan hilyelerin konuları büyük bir gelişme göstererek diğer peygamberler ile dört halife hakkında da hilyeler yazılmasına yol açmıştır.*"

Hilye ile ilgili bu genel değerlendirmeden sonra yazımızın konusu olan mesnevinin yazarı Güftî'nin kısa biyografisinin verilmesi uygun olacaktır.

XVII. yüzyılda Divan şairi ve tezkire yazarı olarak ün yapan **Güftî**, (öl.1088/1677) Edirnelidir ve asıl adı Ali'dir. Güftî'nin kendisi ve ailesi hakkında bilgi veren kaynaklar yetersizdir. Eğitimini Edirne'de tamamlayan Güftî, uzun yıllar Rumeli şehirlerinde müderrislik ve kadılık yapmıştır. Hayatı, sıkıntı ve yoksulluk içinde geçmiş, kıymeti takdir edilmemiş, hayatta beklediklerine kavuşamamıştır. Yazdığı Şu'arâ tezkiresinin kendine ayrılan bölümünde, dönemin ilgisizliğinden, değerinin bilinmediğinden ve bahtsızlığından şikâyet etmektedir. Güftî, burada Rûm'un şiirden anlamadığını ve şiire rağbet etmediğini de her fırsatta dile getirmektedir. Ayrıca bu bölümde Güftî, kendisini telaşlı, zayıf, tiryaki ve züğürt bir kişilik olarak tanıtmaktadır. Mürettep bir Divan'ı olan Güftî, daha çok gazel ve rübaide başarı göstermiştir. Güçlü bir nazım dili ortaya koyan şair, şiirlerinde kederli bir ruh hâli yansıtır. Vahid, Talib, Neşâtî gibi şairlerle dostluğu, Şeyhülislâm Karaçelebi-zade Abdülaziz ve Bahayî'ye yazılmış kasideleri vardır. Eserleri şunlardır: *Divan*, *Teşrifâtü's-şu'arâ*, *Zafer-nâme*, *Hilye-i Haseneyn* ve *Aşere-i Mübeşşere (Hilye-i Güftî)*, *Gam-name*, *Şah u Derviş*, *Zelle-name*. (Mehmed Tahir 1333: 391; Mehmed Süreyya 1311:76; Köprülü 1966:196; Banarlı 1987: 699; Kocatürk 1970: 454; *Büyük Türk Klasikleri* 1987: 238; Özcan 1989:698; Yılmaz 2001:17; Yılmaz 2003:218; Canım 1995: 321).

Güftî'nin *Hilye-i Güftî* adıyla bilinen *Hilye-i Haseneyn* ve *Aşere-i Mübeşşere* adlı mesnevisinin tenkitli metninin yanında incelemesi de yapılmış ve mesnevi ile ilgili şu değerlendirmelerde bulunulmuştur:

Öncelikle “mesnevi”nin eski ve yeni kaynaklarda ne şekilde ele alındığına bakmak gerekir.

Eser ile ilgili bilgi veren eski kaynaklardan *Safayî Tezkiresi*'nde, “*Düvâzdeh imam vasfında bir manzum telifi vardır* (Çapan 2005:508); *Osmanlı Müellifleri*'nde, “*Eimme-i isnâ aşer hazretlerinin hususiyetlerine dair bir manzumesi vardır*” (Mehmed Tahir 1333:391); *Tarih Coğrafya Yazmaları*'nda, “*On iki imam hakkında bir manzumesi vardır*” (Tarih Coğrafya Yazmaları 585) biçiminde bilgiler yer almaktadır.

Yeni kaynaklardan eser ile ilgili en geniş bilgiyi **Vasfi Mahir Kocatürk** (1970: 458) vermiştir. Kocatürk, eserinin “Güftî” maddesinde, şairin diğer eserlerinin sadece adını anarken *Hilye*'sini uzun uzun anlatmıştır. Verdiği bilgilerden eserin DTCF nüshasını görüp incelediğini tahmin ettiğimiz Kocatürk, mesnevinin nerede olduğu hakkında bir şey söylememiştir:

“*Hilye-i Güftî: İki kısma ayrılmaktadır. Hasan ve Hüseyin'in Hilyesi ve Aşere-i Mübeşşere'nin Hilyesi. Bu eser de Hakanî ve Cevrî'nin Hilyeleri'nin devamıdır. Şair, Hakanî'nin Hilyesi'ne hayranlığını ve onu taklidi kendisi için şeref saydığını saklamıyor.*”

Yalnız Hakanî'nin dilinin eskidiğini ve kendisinin taze dille yazdığını söylüyor. Cevrî'ye gelince onun Hilye'sini muhtasar, doyurmayıcı ve nazımının değerini de orta derecede buluyor. Gerçekten kendi nazmı Hakanî diline nispetle on yedinci yüzyıl mahsulü olarak taze ve Cevrî'nin sade dilinden biraz daha sanatlı olduğu gibi Hilyesi de onunkinden ve Hakanî'ninkinden geniştir. Güftî, bu öncülerini gibi anlattığı şahısların sadece vasıflarını tasvirle yetinmemiş, onların hayatlarını ve maceralarını da anlatarak Hilye'sini destan hâline getirmiştir. Ruh, edası ve duygusuyla da devrin değerli şairleri derecesindedir. Bununla beraber, eseri Cevrî'nin küçük eserinden üstün sayılabilirse de Hakanî'nin Hilyesi'ndeki samimi ruh ve İlâhî eda ile boy ölçüşecek durumda değildir. Nitekim devrinde de, daha sonra da geniş bir tesir yapmamış, Hakanî'nin Hilye'si, Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i gibi mühim bir rağbet görmemiştir. Hatta bazı kaynaklar bu eserini zikretmiyorlar bile, Bursalı Tahir başka adla zikrediyor.”

Büyük Türk Klasikleri (1987: 238)'nde Güftî hakkında bilgi verilmiş ve Hilye'si ile ilgili olarak şunlar ifade edilmiştir: *“Hilye-i Güftî: On iki imam hakkında manzum bir eserdir. İki kısımdan meydana gelmiştir: Hasan ve Hüseyin'in hilyesi, Aşere-i Mübeşşere'nin hilyesi.”*

Rıdvan Canım (1995: 321) ise, Güftî'nin eserlerini sayarken Hilye'sinden *“On iki imam hakkında yazılmış manzum hilyesi vardır.”* biçiminde söz etmektedir.

Mustafa Uzun “Hilye” maddesinde (1998: 46) Güftî'nin hilyesi hakkında bilgi vermiş, eserin adının *“Hilye-i Aşere-i Mübeşşere”* olduğunu ifade ederek *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* vezniyle yazılmış 294 beyitlik bir mesnevi olduğunu dile getirmiştir. Uzun, eserin bir nüshasının *Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli 1715* numarada kayıtlı olduğunu belirttiikten sonra bu nüshaya dayanarak Hilye hakkında şu bilgilere yer vermiştir: *“Hz. Peygamber'in hilyesine dair bir manzumeyle başlayan mesnevîde Haseneyn hakkında bir kısım yer almaktadır. Tirmizî ve İbni Mace'den nakledilen ve Aşere-i Mübeşşere'nin isimlerini belirten hadisin metninden sonra hilyeler anlatılmaktadır.”* Burada şunu hemen belirtmek gerekir ki Hilye Uzun'un belirttiği gibi Hz. Peygamber'e ait bir manzumeyle değil doğrudan Hz. Hasan'ın

hilyesi ile başlamaktadır. *Mesnevî*'nin vezni de *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* değil *fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* olması gerekir.

Güftî üzerine doktora çalışması yapan ve daha sonra *Teşrifâtü's-şu'arâ*'sını yayımlayan ve *İslam Ansiklopedisi*'nde "Güftî" maddesini yazan **Kaşif Yılmaz** (1983; 2001: 18; 2003: 218) eserle ilgili kaynakların verdiği bilgileri aktardıktan sonra eserin bulunamadığını ifade etmektedir.

Mesnevî'nin yazma nüshaları ve bunların tanıtımı şu şekildedir:

1. Hilye-i Aşere-i Mübeşşere, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Numara 1715¹: Çoğunluğu hilyelerden oluşan bir mecmuanın 140b-152b yaprakları arasında bulunan 12 yapraklık bu nüsha, 294 beyitten oluşmaktadır. Nüshadan ilk defa Mustafa Uzun (1988: 46) söz etmiştir. Bu nüshanın baş ve son beyitleri şöyledir:

Rāvî-i hilye-i evlād-ı Resūl
Böyle oldu sühan-ārā-yı kabūl (140b)

...
İtdüñ ey Güftî-i şūrîde-raqam
Naḥl-i bāğ-ı sühanı tāze qalem (152b)

Müstensihini ve istinsah tarihini tespit edemediğimiz nüshanın diğer özellikleri şöyledir: Ser levhası yaldız cetvelli, diğer yaprakları kırmızı cetvelli, çift sütun, 13 satır, güzel talik yazı, siyah mürekkep (başlıklar kırmızı).

Bu nüsha içerisinde, Hz. Hasan ve Hüseyin'in hilyesi, Aşere-i Mübeşşere hakkında rivayet edilen hadisin manzum tercümesi, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Talha, Hz. Zübeyr bin Avâm, Hz. Abdurrahmân bin Avf, Hz. Ubeyde bin Cerrâh, Hz. Said bin Zeyd, Hz. Sa'd bin Vakkâs'a ait on kişinin hilyesi ve bir de "hatime" olmak üzere 14 bölüm bulunmaktadır.

2. Hilye-i Haseneyn ve Çehâr-yâr-i Güzîn, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, İsmail Saib I Nu. 5252²: Bu nüsha, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesindeki yazma eserlerin katalogunun çıkartılması sırasında ilk defa tarafımızdan tespit edilmiş olup bu yazıda bilgi verilmektedir. Sözü edilen nüsha, Cevrî Çelebi'nin *Hilye*'sinin de içinde bulunduğu bir cildin içerisinde olup 1a-5b yaprakları arasında yer almaktadır. 5 yapraklık bu nüsha 157 beyitten oluşmaktadır. Bu nüshanın baş ve son beyitleri şöyledir:

Eyleyüp bahtı ile ceng ü cidāl
Ya'ni Güftî-i perîşân aḥvāl (1a)

...
Gevher-i silsile-i Murtaẓavî
Oldı merbûṭ-ı cenâb-ı Nebevî (5b)

¹ Bu nüsha çalışmanın metin bölümünde SÜL kısaltmasıyla gösterilmiştir.

² Bu nüsha çalışmanın metin bölümünde DTCTF kısaltmasıyla gösterilmiştir.

Erkân-ı Harb Manastırlı Rif'at tarafından 1311/1833 tarihinde istinsah edilmiş bu nüshanın diğer özellikleri şöyledir: Ebrulu kâğıt kaplı karton cilt, çizgili kâğıt, çift sütun, 21 satır, rik'a yazı, lacivert mürekkep.

Bu nüshanın bulunduğu yazma eserin zahriyesinde müstensihe ait şöyle bir istinsah kaydı vardır: *“Bu mecmû'a âşâr-ı nâdire ve ber-güzide-i kadîmeden Cevrî Çelebînüñ Hilye-i Çehâr-yâr-ı Güzîni ile Güftî nâm şâ'irüñ Hilye-i Çehâr-yâr ü Haseneyn' nâm âsâr-ı manzûmelerini hâvî bir risâle-i nefise olup ikiyüz elli senelik bir mecmû'a-i şaḥîḥadan naḫl olunmuşdur.”*

Ayrıca bu nüshanın başında müstensih tarafından yazılmış bir “mukaddime” bulunmaktadır.

“Hâkânî-i Rûm ünân-ı celfîni hâ'iz olan şâ'ir-i şehîr-i Osmânî mukaddimen hilye-i cenâb-ı Nebevî'yi nazm etmiş ve andan sonra da Cevrî Çelebî merhûm Çehâr-yâr-ı güzîn efendilerimizin hilyelerini nazmen beyân eylemiş idi. Bundan sonra Güftî nâm şâir dahi aşere-i mübeşşereden Çehâr-yâr-ı güzînün mâadâsı olan Talha, Zübeyr, Abdurrahmân, Sa'd, Sa'id İbni Zeyd, Ebû Ubeyde hazretlerinin hilyelerine dair bir şey yazmamış olduğundan müşârün ileyh Güftî'nin manzumesinden yalnız hilyeye müteallik olan aksâmî âtiye derc olundu. Şöyle ki: Müşârünileyh Güftî besmele ve hamdele ve salveleyi mübeyyin ve birçok ebyâtı hâvî olan manzûmât-ı dürerinden sonra mukaddem olarak diyor ki...”

Bu nüsha içerisinde “sebeb-i telif”, Hz. Hasan ve Hüseyin ile Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman'a ait altı kişinin hilyelerinden oluşan 7 bölüm bulunmaktadır.

Kaynaklarda çeşitli farklılıklar gösteren mesnevinin adı ile ilgili şunları söylemek mümkündür:

Güftî'nin bu eserinin adı kaynaklarda ve yazma nüshalarda farklılık göstermektedir. Bu farklılıklarla ilgili kaynakların verdiği bilgiler yukarıda verildiğinden burada tekrar edilmeyecek kısaca değerlendirilecektir. Kaynakların çoğunda yer alan eserin “on iki imam vasfında yazılmış bir manzume” olduğuna ve bu adla anılmasına ilişkin bilgi ilk defa *Safâyi Tezkiresi*'nde (Çapan 2005: 508) *“Düvâzdeh imam vasfında bir manzume”* biçiminde geçmektedir. Safâyi'nin eseri bu adla anmasının nedeni, eserde Hz. Hasan ve Hüseyin'le birlikte hilyesi nazmedilenlerin sayısının on iki olmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Eseri bu adla anan diğer kaynakların ise eserin yazma nüshalarını görmeden Safâyi'deki bu bilgiyi tekrarladıkları düşünülmektedir.

Bundan farklı olarak bazı kaynaklar ise eseri türünün adıyla genel olarak *Hilye-i Güftî* biçiminde anmışlardır.

Eserin SÜL nüshasını gören Mustafa Uzun (1998: 46), eseri bu nüshadaki adıyla yani *Hilye-i Aşere-i Mübeşşere* olarak anmıştır.

DTCF nüshasında eserin adı "*Hilye-i Haseneyn ve Çehâr-yâr-i Güzîn*" olarak geçmektedir. Bu nüshanın müstensihî Manastırlı Rif'at mukaddimesinde Güftî'nin Aşere Mübeşşere'den dört halife dışındakilerin hilyesine ait bir şey yazmadığını belirtmektedir. Bu nüshada eserin bu adla anılması muhtemelen bu nedenledir.

Şairin kendisi ise, mesnevinin DTCF nüshasında bulunan "sebeb-i telif" bölümünde, Hz. Hasan ve Hüseyin'in hilyeleri ile Aşere-i Mübeşşere'nin hilyelerini yazdığını şöyle ifade etmektedir:

Eyleyüp medh-i Hüseyin ü Hasan'ı
Germ ide tâ sühanum encümünü (10)³

...
Hilye-i fâhîr-i ehl-i aşere
Çekdi endîşemi dâr-ı haşere (13)

Mesnevi ile ilgili yapılan inceleme sonucunda eserin adı ile ilgili kaynaklarda verilen bilgilerin bir kısmının yanlış, bir kısmının da eksik olduğu düşünülmektedir. Biz her iki nüshaya verilen adları, bu nüshaların içeriğini ve en önemlisi de şairin kendi ifadelerini göz önünde bulundurarak genel adı *Hilye-i Güftî* olan eserin adının *Hilye-i Haseneyn ve Aşere-i Mübeşşere* olması gerektiğini düşünüyoruz.

Telif tarihi: Eserin telif tarihi ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Ancak DTCF nüshasındaki istinsah kaydında Manastırlı Rif'at bu nüshayı iki yüz elli senelik bir mecmuadan aldığını belirtmektedir. DTCF nüshasının istinsah tarihi olan 1311/1893'ten iki yüz elli yıl geriye gidildiğinde 1061/1650 tarihine ulaşılır. Güftî'nin ölüm tarihi (1088/1677) de göz önünde bulundurularak eserin muhtemelen 1061/1650 tarihinden önceki bir tarihte yazıldığı düşünülmektedir.

Burada ise mesnevinin beyit sayısı, vezni, konusu ve bölümleri ele alınarak mesnevinin biçim ve içeriği değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Beyit sayısı: Mesnevinin beyit sayısı SÜL nüshasında 294, DTCF nüshasında ise 157'dir. İki nüshanın karşılaştırılması sonucunda nüshaların birbirine göre eksik olan bölüm ve beyitlerinin de eklenmesiyle mesnevinin beyit sayısı oluşturulan tenkitli metinde 328 olarak belirlenmiştir.

DTCF nüshasındaki mukaddimede müstensihînin "*Müşârun ileyh Güftî besmele ve hamdele ve salveleyi mübeyyin ve birçok ebyâtı hâvî olan manzûmât-ı dürerinden sonra mukaddem olarak diyor ki*" ifadesinden

³ Bu beyit numaraları iki nüshanın karşılaştırılması sonucunda bizim kurduğumuz metinde kullanılan numaralardır.

Mesnevi'nin besmele, hamdele ve salveleye ait beyitlerinin eksik olduğu anlaşılmaktadır.

Vezni: Eser, aruzun remel bahrinin *fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* kalıbıyla yazılmış olup *Mesnevî*'nin bütün bölümlerinde aynı kalıp kullanılmıştır. Uzun (1998: 46) *Mesnevî*'nin veznini *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* olarak vermiştir. Bunun nedeninin bu kalıbın baş ve son tef'ilelerinin "*fâ'ilâtün*" ve "*fâ'lün*" olarak değişebilmesi ve bu uygulamaya da şiirde sıkça yer verilmesi olduğu sanılmaktadır. Ayrıca *Mesnevî*'nin yalnız DTCF nüshasında bulunan *sebeb-i telif* bölümünde oldukça fazla vezin eksikliklerine ve hatalarına rastlanmaktadır. Bu tür hatalara *Mesnevî*'nin diğer bölümlerinde çok nadir rastlanması ve bu bölümün SÛL nüshasında bulunmaması bu bölümün müstensih tarafından eklenmiş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

Konusu: Eser, "Hasaneyn" (Hz. Hasan ve Hüseyin) ve "Aşere-i Mübeşşere" (yaşamları sırasında cennetle müjdelenmiş on sahabe)'nin vasıflarını konu etmektedir. Bazı kaynaklar mesnevinin on iki imam vasfında yazıldığını belirtse de bunun doğru olmadığı ve neden bu adla anıldığı yukarıda açıklanmıştır.

Bölmeleri: 15 bölümden oluşan *Mesnevî*'nin bölüm başlıkları, beyit sayıları ve bu bölümlerin içeriği aşağıda verilmiştir:

Birinci Bölüm: *Sebeb-i Telif*: Mesnevinin yazılış nedeninin anlatıldığı bu bölüm 15 beyitten oluşmakta ve yalnız DTCF nüshasında bulunmaktadır. Başlığı yoktur. Şair burada bir hilye yazmaya karar verdiğini belirterek kendinden önce hilye yazan Hakanî ve Cevrî'den övgüyle söz etmektedir. Şair, kendi hilyesinin Hakanî'nin bir taklidi olmaması, Cevrî'nin ise sadece "Çehâr-yâr"ın hilyesini yazdığından onu tamamlaması için Hasan ve Hüseyin'in hilyeleri ile "Aşere-i Mübeşşere"nin hilyelerini yazmaya karar verdiğini ifade etmektedir:

Kilk-i Hâkânî-i sencîde-vürüd
Eylemiş gerçi o bâb-ı hudûd (4)

...

Qalem-i hilye-tırâz-ı Cevrî
Hep çeküp rişteye dürr-i gavrı (6)

...

Hilye-i fâhîr-i ehl-i aşere
Çekdi endîşemi dâr-ı haşere (13)

İkinci Bölüm *Hilye-i Hazret-i Hasan Raziyaallahu Anhu*: 25 beyittir. Bu bölümde şair, Hz. Hasan'ı öncelikle Hz. Peygamber'in torunu oluşu çerçevesinde ele almakta ve tırnağına kadar Hz. Peygamber'e benzediğini ifade etmektedir. Daha sonra onun bedeni, boyu, saçları, gözleri, kaşları gibi çeşitli fiziki özelliklerini kalıp ifadelerle vasfederek doğumu, ölümü ve yaşı hakkında bilgi vermektedir:

*Naql idem ol gül-i nâzûk-bedeni
Hilye-i pâk-i cenâb-ı Hasanı (19)*

...
*Tâ gül-i ferkadan ol reşk-i melek
Hazret'e beñzer idi nâhuna dek (21)*

...
*Nısf-ı mâh-ı Ramazân idi meger
Geldi dünyâya o mes'ûd ahter (35)*

...
 *kırk dokuz olmuş idi hicretten
Kırk beşe bâliğ idi şeh-i Hasan (38)*

Üçüncü Bölüm Evvel-i Hilye-i Mes'ûd Hüseyin: 34 beyittir. Bu bölümde şair, Hz. Hüseyin'i de Hz. Hasan gibi Hz. Peygamber'in torunu oluşu, Hz. Hasan'la kardeş oluşu, soyu gibi hususlarla ele almıştır. Bir beyitte Hz. Hasan'la Hüseyin'in cennetlik olduklarına dair hadisi dile getirmiştir. Daha sonra boyu, saçı, kaşu, gözü gibi fiziki vasıflarını benzer ifadelere övmüş, doğum ve ölüm tarihi ile ilgili bilgi vererek şehid edilmesini dile getirmiştir:

*Böyle itmiş 'ulemâ-yı taḥkîk
Hilye-i pâk-i Hüseyin'i tedkîk (42)*
*Gül-i bâğı ḥarem-i Muṭṭalibî
Ya'ni kim ruḡ'a-i evlâd-ı Nebî (43)*

...
*Ki ḥadîşinde buyurmuş Hazret
Oldılar seyyid-i ehl-i cennet (69)*

...
*Geldi dünyâya o maḥmûd-ı zemen
Ya'ni dördünci sene hicretten (48)*

...
*Girdi çün elli yedi yaşına tâ
Oldı serdâr-ı guzât-ı şühedâ (74)*

Dördüncü Bölüm: 12 beyitten oluşan ve yalnız SÛL nüshasında yer alan bu bölüm, Aşere-i Mübeşşere'nin hilyelerine giriş niteliğindedir. Başta Aşere-i Mübeşşere hakkında Tirmizî ve İbni Mâce tarafından rivayet edilen hadisin Arapça metni, devamında ise bu hadisin 12 beyitten oluşan manzum tercümesi yapılmıştır. Bu bölümde şair, hadisin asıl kaynağı olan Hz. Peygamberi, hadisi rivayet eden Tirmizî ve İbni Mâce'yi anmış ardından da hadiste adı geçen Aşere-i Mübeşşere'nin adlarını zikretmiştir. Bu bölümün ilk ve son beyitleri şöyledir:

*Râvî-i kavli ḥadîş-i Nebevî
Peyrev-i kâfile-i Muṣṭafavî (76)*

...
Sa^cd-i Vaḳḳāş biri dāḥı Sa^cid
Bū ^cUbeyde o ḥudāvend-i ferīd (87)

Beşinci Bölüm *Hilye-i Fâhire-i Zât-ı Atîk*: 16 beyittir. Şair bu bölümde, Hz. Ebu Bekir'i öncelikle nazik yaratılışı, ilmi, riyaset ve velayet sahibi oluşu gibi yönleriyle ele almış, sonra da onun beyaz yüzlü, kıvrıkcık saçlı, uzun boylu olduğuna ilişkin fizikî vasıflarını tasvir etmiştir. Ayrıca bu bölümde onun, İslam'ı ilk kabul edenlerden biri olduğu ve soyunun Hz. Peygamber'e dayandığı da dile getirilmiştir:

Nâkil-i hilye-i Bū Bekr-i ^cAtîk
Eylemiş böyle beyân u taḥḳîk (88)

...
Şāhib-i ^cizz ü riyāset idi hem
Merkez-i ḳuṭb-ı velāyet idi hem (92)

...
Ḥilyede nāfe-güşāyān-ı siyer
Tār-ı zülfine ḳıvrıkcık didiler (98)

Altıncı Bölüm *Hilye-i Pâk-i Muallâ-yı Ömer*: 30 beyittir. Bu bölümde şair Hz. Ömer'in daha çok fiziki vasıflarını ayrıntıya inmeden işlemiş, onun heybetli bir yapıya sahip olduğunu belirterek esmer yüzlü, uzun boylu, saçının ön taraflarının dökülmüş olduğuna dikkat çekmiştir:

Nâkil-i hilye-i zībâ-yı ^cÖmer
İtdi naḳl şadr-ı vech-i dîger (104)

...
Didiler zâtn idenler ta^crîf
Esmerü'l-levn idi ol [zât-ı] şerîf (105)

...
Vaşf idenler o ma^cālî seyidi
Ḳaddi mevzûn u ṫavîl idi didi (116)

Yedinci Bölüm *Hilye-i Pâk-i Cenâb-ı Osmân*: 28 beyittir. Şair, bu bölümde Hz. Osman'ın fiziki vasıflarını detaylı bir şekilde ele almıştır. Onun siyah saçlı, buğday tenli, gür sakallı, orta boylu, geniş omuzlu, iri kemikli oluşu gibi başlıca fiziki özelliklerini tasvir ettikten sonra, saçlarının omuzlarına kadar uzun ve yüzünde çiçek hastalığından kalma lekelerin olduğu gibi ayrıntılara da inmiştir. Ayrıca onun Abdi Menaf soyundan olduğu da burada verilmiştir:

Zümre-i hilye-nüvîsân-ı cihân
Eylemiş hilye-i ^cOşmân'ı beyân (134)

Zülfî müşğîn ü siyeh-cāme idi

Naḥl-i ḳaddi vaṣatü'l-ḳāme idi (135)

...

Didi vaṣṣāf-ı ma^cānī tefsīr

Rīşinüñ müy-ı muṭarrāsı keşir (139)

...

Hem dimiş vāşif-ı taḥḳīḳ-nümün

Çihre-i dilkeşine gendüm-gün (141)

...

Eyler idi dimiş ehl-i aḥbār

Tār-ı gīsūları dūşında ḳarār (156)

...

Gevher-i Ḥazret-i ^cOşmān-ı güzīn

Şu^cbe-i ^cAbd-i Menāf oldu hemīn (160)

Sekizinci Bölüm *Hilye-i Fāhire-i Zāt-ı Alī*: 35 beyittir. Bu bölümde Hz. Ali'nin fiziki vasıfları ayrıntılı bir şekilde anlatılarak âdeti şiirle resmedilmiştir. *Mesnevî*'nin hilyecilik geleneği açısından en başarılı bölümlerindendir. Şair Hz. Ali'nin, teninin buğday renginde, boyunun ortadan biraz kısa, gözlerinin iri ve siyah, sakalının enli ve kızıl, bağrının yassı olduğunu oldukça başarılı bir şekilde tasvir etmiştir. Bunun yanında onun fiziki özelliklerinden vücudunun kıllı, ellerinin kaba, alınının açık oluşu gibi ayrıntılara inmiş, sakalını kınalaması ve heybetli yürüyüşü gibi özelliklerine yer vermiştir:

Nāḳil-i ḥilye-i a^clā-yı ^cAlī

Oldı vaṣṣāf-ı ḥaṭ-ı nūr-ı celī (162)

...

Vaşf-ı ḥüsninde olan nükte-nümün

Bāğ-ı rüyına dimiş gendüm-gün (163)

...

Ḥilye-güyān-ı tırāz-ı tertīb

Ṭul-i ḳaddin didi kūtāha ḳarīb (166)

...

Didiler müşg-fürüşān-ı kader

Rīş ü pākine ^carīz ü aşfer (169)

...

O gül-i bāğçe-i feyz-i müdām

Dā^oim eylerdi tekeffü^ole ḥırām (192)

Dokuzuncu Bölüm: Hz. Talha'nın hilyesinin anlatıldığı bu bölümün başlığı yoktur. Hz. Talha Mesnevi'de 55 beyit ile hilyesine en fazla yer ayrılan kişidir. Şair bu bölümde, Hz. Talha'nın fiziki vasıflarından ziyade Uhud Savaşı'nda gösterdiği kahramanlıklar üzerinde durmuş ve Uhud Savaşı'na ait canlı tasvirlerle yer vermiştir. Bu savaşta Hz. Talha'nın kendisini Hz.

Peygamber'e siper etmesi, iki parmağının kesilmesi ve şehid edilmesi gibi konular destansı bir üslupla dile getirilmiştir. Ayrıca Hz. Talha'nın Hz. Peygamber'in çok yakın dostu oluşu, cennetle müjdelenişi, Hz. Ömer'in onu halifelğe layık görmesi ve yetmiş dört yaşında vefat edişi bu bölümde ele alınan konular arasındadır:

*Olsa ger zīver-i levh-i ta^cdād
Birisi Talha-i pākize-nihād (199)*

...
*Aña peygamber-i hırşīd-sirişt
İtdi iclāl ile tebşīr-i behişt (213)*

...
*Hzret-i Talha idüp ^carz-ı haşer
Sā^cidin eyledi ol tığa siper (231)*

...
*İçdi ol kümmel-i aşhāb-ı kirām
Hum-ı şahbā-yı şehādetden cām (254)*

Onuncu Bölüm Hâmis-i Cem'i Aşer Yani Zübeyr ibni Avâm: 28 beyittir.

Bu bölümde Hz. Zübeyr bin Avâm'ın yaşadığı dönemde meydana gelen çeşitli olaylarla birlikte onun hayatı ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu bölümde şair, Hz. Zübeyr'in vasıflarına ilişkin somut tasvirlerden ziyade onun Mekke'de doğduğu, babasının adının Abdullah olduğu, Hz. Ali döneminde meydana gelen "Cemel vakası"nda altmış dört yaşında hayatını kaybederek Basra'da defnedildiği gibi tarihi bilgilere yer vermiştir:

*Fahr-i erbāb-ı sa^cādet-encām
Birisi dağı Zübeyr ibni ^cAvām (252)*

...
*Didiler ^cahd-i ^cAlī'de mecmū^c
Buldı nāverd-i cemel hadd-i vuqū^c (269)*

...
*Anda katl olunup ol mäh-ı derūn
Eylediler o maħalde medfūn (278)*

On Birinci Bölüm Sâbi'-i Ehl-i Aşer Hazret-i Abdurrahmân: 15 beyittir.

Bu bölümde, Hz. Abdurrahman bin Avf'ın doğumu, Hz. Ebu Bekir ile birlikte İslam'ı kabul etmesi ve onunla birlikte savaflara katılması, Hz. Osman döneminde yetmiş beş yaşında vefat etmesi dile getirilmiştir:

*Pür ^cavf ol harem-efrūz-ı cihān
Sâbi^can Hzret-i ^cAbdurrahmān (280)*

...
*^cAhd-i ^cOsmān'da ol serv-i nihān
Oldılar pā-zede-i bāğ-ı cinān (291)*

On İkinci Bölüm *Sâmin-i Hayl-i Aşer Hazret-i Sa'd Vakkâs*: 13 beyitten oluşan bu bölümde Hz. Sa'd bin Vakkas'ın doğumu, on dokuz yaşında İslam'ı kabul edişi, seksen yedi yaşında Muaviye döneminde vefat ederek Atik denilen bir yerde defnedildiği anlatılmıştır:

Sâmin-i kümmel-i erbâb-ı yakîn
Sa'd-i Vaqqâs-ı hudâvend-i güzîn (295)

...
Âhir-i 'ahd-i Mu'aviyye'de tâ
Oldılar zâ'ir-i dâr-ı 'uqbâ (303)

On Üçüncü Bölüm *Tâsi'-i Ehl-i Aşer Sa'd-i Diger*: 6 beyitten oluşan bu bölümde şair, Sa'id bin Zeyd'in İslâm'a girişini, yetmiş yaşına kadar yaşadığını ve Muaviye zamanında vefat ettiğini dile getirmiştir:

Tâsi'-i ehl-i hüdâ Sa'd-i dîger
İbni Zeyd ol harem-efzûn-ı 'aşer (308)

...
Evşat-ı 'ahd-i Mu'aviyye'de tâ
Eyledi kaçır-ı behiştî me'vâ (312)

On Dördüncü Bölüm *Âşir-i Ehl-i Aşer Yani Ubeydü'l-Cerrâh*: 7 beyitten oluşan bu bölümde şair, Hz. Ubeydü'l-Cerrâh'ın İslam'a girişi, Şam'a vali olarak gönderilişi ve Şam valiliği sırasında burada baş gösteren veba salgınından vefat ederek burada defnedilişi üzerinde durmuştur:

'Âşir-i zümre-i erbâb-ı felâh
Birisi dahı 'Ubeydü'l-Cerrâh (314)

...
Vâl-i şâm [ol] iken şem'-i hüdâ
Oldı ten dâde-i iklîm-i beğâ (318)

On Beşinci Bölüm *İllet-i Hâtîme-i Levh-i Kitâb*: 8 beyitten oluşan "hatime" (bitiş) bölümü yalnız SÜL nüshasında vardır. Şair bu bölümde, hilyesini tamamladığını belirterek şairliği ile övünmüştür:

Habbezâ ey kalem-i sidre-ı hırâm
Eyledüñ hilye-i pâkânı tamâm (321)

...
İtdüñ ey Güftî-i şürîde raqam
Nağl-i bâğ-ı sühanı tâze kalem (328)

Sonuç

Güftî'nin *Hilye-i Güftî* adıyla bilinen bilinen Mesnevi'sinin, SÜL nüshasına ek olarak ilk defa tarafımızdan tespit edilen DTCF nüshası da eklenecek karşılaştırılmış ve tenkitli metni ortaya konmuştur. Bununla birlikte mesnevinin adı, beyit sayısı, vezni bölümleri ve nüshaları ile ilgili kaynaklarda verilen eksik ve çelişkili bilgiler açıklığa kavuşturulmuştur. Buna göre *Mesnevî*'nin adı *Hilye-i Haseneyn ve Aşere-i Mübeşşere*'dir. 1061/1650 tarihinden önce telif edilmiş olup 328 beyitten ve 15 bölümden oluşmaktadır. Vezni ise *fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*'dür.

Güftî'nin *Mesnevî*'sini hilyecilik geleneği açısından değerlendirdiğimizde ise şöyle bir sonuçla karşılaşırız: *Mesnevî*'nin en başarılı bölümü dört halifenin (çehâr-yâr) hilyelerinin anlatıldığı bölümdür. Güftî burada hilyesini yazdığı kişilerin ten rengi, boyları, saçları, sakalları, gözleri gibi fiziki vasıflarını hilyecilik geleneğine uygun olarak işlemiştir. Ancak, gerek Hz. Hasan ve Hüseyin'in hilyelerinin işlendiği, gerekse dört halife dışındaki Aşere-i Mübeşşere'nin hilyelerinin işlendiği bölümlerde bu türden tasvirlere pek rastlanmaz. Güftî, Hz. Hasan ve Hüseyin'i özellikle Hz. Peygamber'in torunu oluşları çerçevesinde ele almış ve benzer ifadelerle hilyelerini yazmıştır. Diğer altı sahabe'nin hilyelerinin işlendiği bölümlerde ise fiziki portrelerinden ziyade hayatları ile ilgili tarih kitaplarında bulunabilecek bilgiler verilmiştir. Bu bölümlerin hemen hepsinde hilyeleri verilen kişilerin doğum tarihleri, künyeleri, İslam'a girişleri, katıldıkları savaşlar, hangi halife döneminde nerede vefat ettikleri ve nereye defnedildikleri gibi bilgiler kalıp ifadelerle dile getirilmiştir. Bunlardan yalnızca Hz. Talha'nın hilyesinin anlatıldığı bölümde onun Uhud Savaşı'nda gösterdiği kahramanlıklar nedeniyle biraz ayrıntıya girilmiştir.

Güftî'nin *Hilye*'sinde dört halife dışındaki Aşere-i Mübeşşere'nin fiziki vasıflarına dair tasvirlerin yeterli olamayışını bu konudaki rivayetlerin az oluşuna ve bu altı kişinin hilyecilik geleneği içerisinde çok fazla işlenmemiş olmasına bağlamak mümkündür.

Mesnevî'nin "Hatime" bölümünde *Hilye*'si ile övünen Güftî, "sebeb-i telif" bölümünde Cevrî'nin dört halifenin (çehâr-yâr) hilyesini yazdığını, kendisinin ise farklı olması için buna cennetle müjdelenen altı kişiyi de ekleyerek Aşere-i Mübeşşere'nin hilyesini yazmak istediğini belirtmişse de özellikle dört halife dışındaki kişilerin hilyelerinde pek başarılı olamamıştır. Güftî'nin *Hilye*'sinin, adlarını andığı Hakanî ve Cevrî'nin hilyeleri gibi edebiyat tarihi içerisinde çok fazla bir etki bıraktığı da söylenemez. Bunların yanı sıra Güftî'nin eserinin, nazım tekniği ve dili açısından başarılı olduğunu söylemek gerekir.

Mesnevi'nin Tenkitli Metni

HİLYE-İ ŞERİF-İ °AŞERE-İ MÜBEŞŞERE EZ-KEFFE-İ GÜFTİ-İ
EDİRNEVİ**fe°ilātün fe°ilātün fe°ilün*

..--/...--/...-

- 1 Eyleyüp bahtı ile ceng ü cidāl / Ya°ni Güfti-i perişān-aḥvāl
 Āteş itmişdi dil-i ḥayrānı / Daḥı rüşen kılam [ol] hakanı
 Ki niçün eyleyüp [ol] ḥilyeye sāz / Olmayam ben daḥı taḳlīd-ṭırāz
 Kilk-i Ḥākānī-i sencīde-vürūd / Eylemiş gerçi [ki] o bābı ḥudūd
- 5 Şıfat-ı ḥilye-i maḥdūm-ı güzīn / Ṭab°a oldı naḥvet-i dār-ı ḳarīn
 Ḳalem-i ḥilye-ṭırāz-ı Cevrī / Hep çeküp rişteye dürr-i ḡavri
- 1b* Çār-yārūn şıfat-ı °ulyāsın / Ḥilye-i kevkeb-i vālāsın*
 Eyleyüp zīver-i levḥi tebyīn / Olmuş ol da o çemende gül-çīn
 Ben müşfikā idüp baḥr-i melāl / Düşdi āḥir dilūme böyle ḥayāl
- 10 Eyleyüp medḥ-i Ḥüseyn ü Ḥasan'ı / Germ ide tā sūḥanum encümünü
 Pes ez-īn ḥilye-i ḥānān-ı güzīn / Ṭab°uma oldı hemīn böyle ḳarīn
 Bende tekrār idüp °arz-ı şükūh / Eyledüm baş-ı ḥayāl-i enbūh
 Ḥilye-i fāḥir-i ehl-i °aşere / Çekdi endişemi dār-ı ḥaşere
 Eyleyüp ḥilyelerin bi'l-mecāl / Fikretüm oldı pesendīde-ḥayāl
- 15 Fülk-i dīne [ol] Şüreyyā-encüm / Rażıyallāhu ta°ālā °anhum

HİLYE-İ ḤAZRET-İ ḤASAN RAŻİYALLĀHU °ANHU*

- 140b* Rāvī-i ḥilye-i evlād-ı Resūl / Böyle olmuş sūḥan-ārā-yı ḳabūl
 Āl ü evlāda olan ḥilye-ṭırāz / Böyle itmiş şıfat-ı ḥilyeye sāz
 Çemen-ārā-yı gülīstān-ı yaḳīn / Naḥl-i sa°d-aḥter-i ya°sübü'd-dīn
 Naḳl idem ol gül-i nāzūk-bedeni / Ḥilye-i pāk-i cenāb-ı Ḥasan'ı
- 20 Böyle olmuş °alem-efrāz-ı yaḳīn / Ol gül-i tāze-res-i gülşen-i dīn
 Tā gül-i ferḳadan ol reşk-i melek / Ḥazret'e beñzer idi nāḥuna dek
 Naḳl iderler ki o ḳadd-i mevzūn / Nürdan şem° veyā sīm-sütūn
 Farḳ-ı serde görinen ḡīsūlar / °Anberīn dūd idi ol şem°a meger

1-15. beyitler SÜL'de yoktur. (15 beyitlik bu kısım mesnevinin "Sebeb-i Telif" bölümünü oluşturmaktadır.)

* 1b-5a arası DTCF nüshasının yaprak numaralarını göstermektedir.

* Bu beytin 2. mısrasının vezni eksik ve hatalıdır.

* Başlık SÜL'de yoktur.

16 Rāvī-i evlād-ı Ḥazret-i Resūl DTCF / olmuş: olur SÜL

18.beyit DTCF'de yoktur.

21 reşk: faḥr DTCF / nāḥun: nāfe SÜL

22 veyā sīm-sütūn: idi sīmīn sūtūn SÜL

Ya^cni şem^c-i İlähî'nün tâ / Dūd-ı pâyın idi dimiş ^cuçalâ

141a*

- 25 Olmuş idi o nihâl-i ^ciffet / Serv-i sîmîn-i riyâz-ı cennet
Bâğ-ı hüsnuñ o gül-i nestereni / Nâzük idi gül-i terden bedeni
- 2a Eyler idi o meh-i nâz-ı sükûn / Nergis-i mestine ta^clîm-i füsûn
İtse ter-destî-i meşşâta-i nâz / Zülfini pür-girih-i şerm ü niyâz
Eyler idi o nigâh-ı mestür / Kişver-i Çîn ü Hıttâyı pür-şür
- 30 Gerdeninde o müselsel kâkül / Düşdi şâh-ı semene çün sünbül
Şem^c-i kâfûrî idi ol gerden / Mevc-zen-i çâk-i girîbânından
İtmeden ol gül-i meh cilve-nâz / Sîne-i nâzı hem âgûş-ı niyâz
Tîr-i müjgânına eylerdi nişân / Dest-i ebrûda o müşgîn kemân
^cÂlemüñ ol gül-i meh tañtanası / Hicretüñ ya^cni üçüncü senesi
- 35 Nişf-ı mâh-ı Ramazân idi meger / Geldi dünyâyâ o mes^cüd-ahter
Eyleyen metn-i sehâsın taḥḳîk / Didiler hazret-i maḥdüm-ı şefîk
Şâhib-i ḥalḳ-ı kerem-kâni idi / ^cÂlemüñ maşdar-ı ihsânı idi
Kırk dokuz olmuş idi hicretten / Kırk beşe bâliğ idi şeh-i Ḥasan
Oldı ol tâze gül-i ḥür-sirişt / Cilve-perdâz-ı haremgâh-ı behişt
- 40 Tâ idince ḥaşer-i ḥaşre kıyâm / Ola rûhına taḥıyyât ü selâm

EVVEL-İ HİLYE-İ MES^cÜD HÜSEYN *

Zümre-i vaḳ^ca-nüvisân-ı cihân / Raḥş-ı taḥḳîki idüp germ ^cinân
Böyle itmiş ^culemâ-yı taḥḳîk / Hilye-i pāk-i Hüseyñ'i tedḳîk
Gül-i bâğ-ı harem-i Muḩḩalibî / Ya^cnî kim ruḳ^ca-i evlâd-ı Nebî
Ḥazret-i Aḩmed'e ol ḳurratü'l-^cayn / Dürr-i deryâ-yı Neced ya^cnî
Hüseyñ

- 45 Gil-i pâyından o maḩmüd-ı melek / Ḥazret'e beñzer idi nâḩuna dek
- 2b O meh-i ḥüsn-i Süreyyâ-maşraf / Virdi dünyâyâ vücûdıyla şeref
Olmağa beste-i gülzâr-ı miḩen / Sene-i râbi^ca-i hicretten

24. beyit DTCF'de yoktur.

* 141a-152b arası numaralar SÜL nüshasının yaprak numaralarını göstermektedir.

25 ^ciffet: naḩvet SÜL

27 mestine: çeşmine SÜL

28 nâz: niyâz SÜL

31-38. beyitler SÜL'de yoktur.

* Hilye-i Ḥazret-i Hüseyñ Rażıyallâhu ^cAnhu DTCF

41. beyit DTCF'de yoktur.

42 taḥḳîk: tedḳîk DTCF / tedḳîk: taḥḳîk: DTCF

43. beyit SÜL'de yoktur.

44. beyit DTCF'de yoktur.

- Geldi dünyāya o maḥmūd-ı zemen / Ya^cnī dördünci sene hicretten
 Rüz-ı mevlūdını erbāb-ı qalem / Didiler şālīş-i Şa^cbān idi hem
 50 Bāğ-ı ḥüsnüñ o gül-i nestereni / Nāzük idi gül-i terden bedeni
 Bunda hep kümmel-i erbāb-ı siyer / Laqab-ı pāki zekidür didiler
 Dimiş erbāb-ı ḥaḳāyīḳ āgāh / Künyet-i pākin ebū ^cAbdullāh
 Kām̄eti şāḥ-ı güle mā³il idi / La^cl-i cān-baḥşı müle mā³il idi
 Cevher-i ferd idi ol mīm-dehān / Ki anı görmez idi çeşm-i kemān
 55 ^cAnberin kav̄s idi ol ebrūlar / Toz-ı miskīni idi gīsūlar
 Nigehi tīr-i ḳazā-cest̄e idi / Çeşmi hem mest idi hem ḥaste idi
 Kaşların görse düşerdi ḥattā / Tāk-ı mihrāb-ı niyāza ^cİsā
 Fitneyi kaşları pest eyler idi / Ğamzesi ^cişve-perest eyler idi
 Şunar idi nigeh-i mey-keş-i nāz / Sākī-i ğamzesine cām-ı niyāz

142a

- 60 Meyl iderdi yürüse nāzından / Kām̄et-i dil-keşine serv-i çemen
 Gökde ebrūsını seyr itse Mesīḥ / Ḥam-ı mihrāba iderdi tercīḥ
 Öyle mevzūn idi ol ḳadd-i laṭīf / Şāḥ-ı ṭübā aña olurdu redīf
^cArz-ı ḥüsn itse iderdi meşelā / ^cArşda ḥayl-i melek istiḥyā
 Çerḥde ey dil-i sencīde-misās / Şafaḳ ü cirm-i hilāl itme ḳıyās
 65 Oḳıdup dīde-i ḥayret yem-i ḥūn / Oldı çün çāk-ı libās-ı gerdūn
 Āftāb-ı ruḥı tā rüz-ı elest / Eyledi ālemi seyyāre-perest
 ḳadd-i mevzūnını naḥl-i taşvīr / Görse eyler idi seyr-i Keşmīr
 Didi taḥḳīḳ iden bu sūḥanı / Naḥvet-i pāk-i Ḥüseyn ü Ḥasan'ı
 Ki ḥadīşinde buyurmuş Ḥazret / Oldılar seyyid-i ehl-i cennet
 70 Ya^cnī ol iki gül-i ḥūr-sirişt / Oldılar seyyid-i ḥübān-ı behişt
 Didiler zümre-i ehl-i taḥḳīḳ / Eyleyüp şevḳ-i Ḥüseyn'i teşvīḳ
 Hem dimiş faḥr-i selātīn-i zemen / Ki ben ol ḥüsndenem ol benden
 O ḥudāvend-i sa^cadet-mevfūr / Ne ḳadar ehl-i tevāzu^c idi gör

50. beyit SÜL'de yoktur.

51.ve 52.beyit DTCF'de yoktur.

54 dehān: ^cayān SÜL

56 tāk: ḥam SÜL

59. beyit DTCF'de yoktur.

61. beyit DTCF'de yoktur.

62 ol ḳadd-i laṭīf: bālā-yı laṭīf SÜL

63 ^carşda: cümle-i SÜL

64-67. beyitler DTCF'de yoktur.

71 Eyleyüp ḳadr-i Ḥüseyn'i taḥḳīḳ / Naḳl ider rāst ser-āğāz-ı daḳīḳ SÜL

72. beyit DTCF'de yoktur.

73-75. beyitler SÜL'de yoktur.

Girdi çün elli yedi yaşına tā / Oldı serdār-ı ğuzāt-ı şühedā
75 Ola tā-ħaşr o gül-i meh-nükhet / Sāye-perverd-i ħuzūr-ı c'izzet

142b Fī-menākıb-ı c'aşere-i mübeşşere c'an Abdurrahmān bin c'Avf c'an Nebi
c'aleysi's-selām kâle Ebū Bekr fī'l-cenneti ve c'Umere fī'l-cenneti ve
c'Uşmāne fī'l-cenneti ve c'Alī fī'l-cenneti ve Talħa fī'l-cenneti ve Zübeyr
fī'l-cenneti ve Abdurrahmān bin c'Avf fī'l-cenneti ve Sa'c'd ibni Vakķaş fī'l-
cenneti ve Sa'c'id bin Zeyd fī'l-cenneti ve Ebū c'Ubeyde ibnū'l-Cerrāħ fī'l-
cenneti revāhu't-Tirmizī ve revāhu ibni Māce Sa'c'id bin Zeyd naķiltū min
Mişkāti'l-Mişbāħ.*

Rāvī-i kavli ħadīs-i Nebevī / Pey-rev-i kâfile-i Muştafavī
Fahr-i gül-i şadr hümām-ı kümmel / Tirmizī-ħayr [u] imām-ı ekmel
Rāvī-i dıĝer-i ħal-i ma'c'nā / İbni Māce vü fūħül-i c'ulemā
Oldılar semt-i revāyāda şaħiħ / Rāst-güy-ı şaded-i naķl-i şariħ

80 İbni c'Avf ol c'alem-i rāħ-ı yaķın / c'Abdurahmān o gül-i ravza-i dīn
Naķl ider ħazret-i sultān-ı cihān / Oldılar böyle güher-pāş-ı beyān
Cem'c-i aşhāb-ı güznümden tā / Oldı on kişiyे cennet me'vā

143a Ya'c'nī ol kimseye fa'c'āl-i vedūd / Eyledi bāĝ-ı behiştı mev'c'ūd
Didi kim ben daħı ol hür-sirişt / Eylerem anlara tebşir-i behişt

85 Evvelā birisi Bū Bekr-i velī / c'Ömer ü ħazret-i c'Oşmān u c'Alī
Ĥāmisen Talħa Zübeyr oldı daħı / c'Abdurahmān-ı benū c'Avf-i saħī
Sa'c'd-i Vakķaş biri daħı Sa'c'id / Bū c'Ubeyde o ħudāvend-i ferīd

ĤİLYE-İ FĀĤİRE-İ ZĀT-İ c'ATİĶ*

3a Nāķil-i ĥilye-i Bū Bekr-i c'Atiķ / Eylemiş böyle beyān u taħķiķ
Dür-r-i yektā gibi ol zāt-ı şerif / c'Aybsuz idi ser-ā-pā-yı laťif

90 Ĥablū'l-İslām o dīnūñ şeybi / c'İlmi itmişdi taķiyyū'l-c'aybı
Süreti nāzük ü sīret nāzük / Cümleten nāzük ü ĥilķat nāzük
Şaħib-i c'izz ü riyāset idi hem / Merkez-i kuťb-ı velāyet idi hem
c'İlm ü ensāba daħı mā'c'il idi / Dergehinde c'ulemā sā'c'il idi

* "Aşere-i Mübeşşere" hakkında rivayet edilen hadis metni DTCF'de yoktur.
76-87. beyitler DTCF'de yoktur. (Bu bölüm "Aşere-i Mübeşşere" hakkındaki Arapça hadisin manzum
tercümesi niteliğindedir.)

* Ĥilye-i Ebā Bekr eş-Şiddiķ Rażıyallāhu c'Anhu DTCF
88 Nāķil-i ĥilye-i şiddiķ-i c'atıķ / İtdiler böyle beyān-ı taħķiķ DTCF
93 c'Ālem-i insān daħı nā'c'il idi

- 143b Gül-i sūrī didiler rūyına hep / Ebyazu'l-vech olursa n'a^cceb
 95 Olmuş idi o ^cizār-ı behcet / Gül-i hem-sürdü riyāz-ı naḥvet
 Bāğ-ı naḥvetdür o endām-ı latīf / N'ola ser tābe-ḳadem olsa nazīf
 Çekdi ol ca^cd-i müselsel būy / Ḥam-ı zencīre dil-i āhūy
 Ḥilyede nāfe-güşāyān-ı siyer / Tār-ı zūlfine ḳıvırcık didiler
 Ḥasenü'l-vech idi ol māh-nikāb / Mihri eylerdi giriftār-ı ḥicāb
 100 Hem dimişler ki o müşgīn-cāme / Ola çün serv-i ṭavīlü'l-ḳāme
 Hem dimişler ^culemā-yı taḥḳīḳ / Daḥı gül-berg-i ^cizārını raḳīḳ
 Bi^cset olunduğı dem faḥr-i enām / İtdi fi'l-ḥāl ḳabül-i İslām
 Hem dimişler ^culemā-yı a^clām / Ki çıkar Ḥazret'e ensābı tamām

ḤİLYE-İ PĀK-İ MU^cALLĀ-YI ^cÖMER*

- 3b Nāḳil-i ḥilye-i zībā-yı ^cÖmer / İtdi naḳl şadr-ı vech-i diğēr
 105 Didiler zātın idenler ta^crīf / Esmerü'l-levn idi ol [zāt-ı] şerīf
 144a Ḥüsnuñ olmışdı ruḥ-ı meh seyri / Seyr-i Keşmīr-i şabāhu'l-ḥayrı
 Olmuş idi o ruḥ-ı mihr-i nazīr / Fülk-i ḥüsne bikir-i şubḥ-ı āḥīr
 Olmuş idi o ḥicāl-i enver / ^cAnber-efşān-ı girībān-ı seḥe
^cAnberīn [būy] idi ol sīb-i zeḳan / Tār-ı sīmīn-i müşebbekde vatan
 110 Ḥüsnuñ olmışdı bahār-efrūzī / Bir şekil idi hevā-yı rūzī
 Görinürdi o cemāl-i enver / Seyr-i Keşmīr-i zemīn-i ḥāver
 Rūyı kim şāf u mücellāter idi / Şīr-i bustān-ı meh-i enver idi
 Dirdi rūy u lebine ehl-i nazar / İmtizāc itmiş idi şīr ü şeker
 Vaşf iden rūy-ı laṭīfin yek-ser / Leben-i şāfa müşābih didiler
 115 Ḳadd-i tūbāya delīl olmuş idi / Sāyesi ^carşa sebīl olmuş idi
 Vaşf idenler o ma^cālī seyidi / Ḳaddi mevzūn u ṭavīl idi didi
 Dididi vaşşāfı olan diḳḳatle / Yāl ü bāl issi idi ḡayetle
 Didiler vāşīf-ı ḥüsñ ü ^cālī / Başınuñ önleri müydan ḥālī
 144b Dididi bāğ-ı serin ehl-i temşīl / Sünbül-i ṭarf-ı çemenzārı ḳalīl
 120 Ya^cnī olmışdı o bāğ-ı pūr-nūr / İki cānibleri sünbülден dūr
 Didiler mādiḥ-i sīmā-yı laṭīf / Gül-i ruḥsārların ya^cnī ḥafīf

97 būyı: ḥūyı SÜL

100. beyit DTCF'de yoktur.

103. beyit SÜL'de yoktur.

* Ḥilye-i ^cÖmerü'l-Fārūḳ Rażıyallāhu ^cAnhu DTCF

107. beyit DTCF'de yoktur.

109. beyit DTCF'de yoktur.

114 laṭīfin: şerīfin SÜL

121 ya^cni ḥafīf: daḥı laṭīf SÜL

- Nergis-i mestin idenler tevcih / Didiler kıt^ca-i yâkûta şebîh
4a Didiler çeşmine her cüyende / Câm-ı yâkût gibi tâbende
 Eylemiş zerger-i mülk-i nâsût / Hâtem-i hüsne faşş-ı yâkût
125 La^cli beñzer idi o çeşm-i [nâb] / Ola zencîresi yâkût-ı müzâb
 Sürhî-i çeşmine reng-i dîger / Bâde-i nâb ile mînâ sāgar
 [...] / Taşt-ı hûn itmiş idi ağlamadan
 Çeşmin itmiş idi ol ekmel nâs / Dâğ-ı sıbteyn ile hûnün libâs
 Didiler bâğ-ı mehâsinleri tâ / Mâyeyi mevc-i semenzâr-ı vefâ
130 Gül-i terden o ruḥ-ı nûr-engîz / Lik ağuşı semenle leb-rîz
 O semenzârı idenler ta^cbîr / Didiler sînesinüñ müyü keşîr
145a Karşı olsa ne ola zât-ı Ömer / Ka^cbe'den münşa^cib olur [o] güher
 Ka^cbeden münferid olur ḥasebi / Hâzret'e çıka^c aceb mi nesebi

HİLYE-İ PÂK-İ CENÂB-I °OŞMÂN*

- 135** Ya^cnî ol ḳadd-i Süreyyâ-miḳdâr / Mu^ctedil idi çü eyyâm-ı bahâr
 Eyleyen hilye-i pâkin taḫḳîḳ / Didi rûy-ı ḥasenü'l-vechi raḳîḳ
 Ḡonca-i lâ^cline itse ta^cbîr / Hâr-ı şerm olur idi dâmengîr
 Didi vaşşâf-ı ma^cânî-tefsîr / Rîşinüñ müy-ı muḫarrâsı keşîr
140 Virür idi o meh-i nûr-niḳâb / Liḫye-i pâkine tezyîn-i ḫizâb
 Hem dimiş vâşif-ı taḫḳîḳ-nümün / Çehre-i dil-keşine gendüm-gün
145b Vaşf iden ol ruḥ-ı meh-tenvîri / Didiler seyr-i meh-i Keşmîrî
 Olmuş ol °arîz-ı ḫurşid-i nazîr / Milket-i ḫüsne şabâḫ-ı Keşmîr
 Dir baḳan düşmiş o rûy-ı ḫüsne / Nâfe-i müşg miyân-ı semene
4b **145** Bâğ-ı taḫḳîḳa virenler âbı / Dir görüp ol ruḥ-ı âteş-tâbı
 °Aceb itmiş dir idi ehl-i meniş / Nâfe-i müşg ü semen-âmîziş
 Vaşf idenler didiler ol güheri / Müydâr idi ten-i sîm-beri
 Cism-i pâkinde iden baḫş-i °amîm / Üstüḫân-ı beden dirdi °azîm
 Hem dimiş vaşf iden ehl-i tevḫîd / İki düşânesi mâbeyni ba^cîd
150 Evc-i ḫüsnuñ o meh-i tâbânı / Cümle za^cf üzre olan dendânı
 Rişte-i zerre düşüp peyveste / °İḳd-ı lülüyı iderdi beste
 Rişte-i zerle o dürr-i dendân / Tâb-ı nûr gibi ideli lem^cân
 Hem dimiş vâşif-ı vâlâ-güherî / Gül-i rûyında nişân-ı cederî
 Sâ^cidin vaşf iden erbâb-ı kelâm / Didi müyîn idi bâzû-yı imâm

123 gibi: idi SÜL

124 zer-ger-i mülk: ol gül-i bâğ DTCF

125-128. beyit DTCF'de yoktur.

127 [...] SÜL'de bulunan bu beytin birinci mısraı eksiktir.

130 ilk: daḫı DTCF

132 münşa^cib: münferid SÜL

* Hilye-i °Oşmân Rażıyallâhu °Anhu DTCF

141 hem dimiş: didiler DTCF

146 İde bir yerde °aceb feyz-i meniş SÜL

151 beyit SÜL'de yoktur.

152 tâb-ı nûr: nâb-ı ḫûr DTCF

- 146a 155 Hem didi vâşîf olan ehl-i şu^cür / Müyü bāzūsın iderdi mestür
 Eyler idi dimiş ehl-i aḥbār / Tār-ı gīsuları dūşında qarār
 Böyle olmuş şuver-i naḳl ü beyān / Devre-i pāk-i cenāb-ı ^cOşmān
 Neseb-i ḥazret-i pāk-i eṣrāf / Oldı ber-dāşte-i ^cAbd-i Menāf
 Ki olur didiler erbāb-ı siyer / Münşa^cib ^cAbd-i Menāf'a o güher
 160 Gevher-i Ḥazret-i ^cOşmān-ı güzīn / Şu^cbe-i ^cAbd-i Menāf oldı hemīn
 Didiler nāḳil-i aḥbār-ı siyer / Nesebi seyyid-i sādāta çıkar

ḤİLYE-İ FĀḤİRE-İ ZĀT-I ^cALĪ *

- 5a Nāḳil-i ḥilye-i a^clā-yı ^cAlī / Oldı vaşşāf-ı ḥaṭ-ı nūr-ı celi
 Vaşf-ı ḥüsniinde olan nükte-nümün / Bāğ-ı rüyına dimiş gendüm-gün
 Didi gülbün-keş-i bāğ-ı ta^cbīr / Gül-i ruḥsārına sebz-i Keşmīr
 165 Sebz-gün idi dimiş vaşşāfı / Seyr-i sebz-i gül-i rüyı şāfī
 Ḥilye-güyān-ı tırāz-ı tertīb / Tūl-i ḳaddin didi kūtāha qarīb
 Didi vaşşāf-ı ḳadr inşāsı / İ^ctidāl üzre idi bālāsı
 Mu^ctedil idi nihāl-i ḳāmet / Hem çü eyyām-ı bahār-ı naḥvet
 Didiler müşg-fürüşān-ı ḳader / Rİş ü pākine ^carīz ü aşfer
 170 Līk virmişdi o naḥl-i şād-āb / Liḥye-i pākine āyīne-ḥizāb
 146b Ya^cnī eylerdi o bāğ-ı temkīn / Liḥye-i pākini ḥinnā-tezyīn
 Dimiş ol bāğda erbāb-ı surāğ / Gül-i ḥāyırı idi hep sebze-i bāğ
 Hem dimiş vāşıf-ı ḥoş-minvāli / Bāğ-ı pīşānesi mūdān ḥālī
 İtdi şoñra hem o bāğ-ı Ḳureşī / Zīnet-i liḥye ile dest-ḥūşī
 175 İdüp ol vechile naḳl ü taḥrīr / Aşla^c idi dimiş ehl-i tefsīr
 Hem dimiş ḥüsñüne vaşşāf-ı ḳadīm / Ḥasenü'l-vech idi ol zāt-ı kerīm
 Vaşf iden dimiş o ^cālī-himemi / Pehnedār idi riyāz-ı şikemi
 Didi vaşşāf-ı ḳadr-fercāmı / Semene mā^oil idi endāmı
 Āhuvān-ı ḥarem-i *ev ednā* / Çeşm-i mestine dimişler da^ccā
 180 ^cAndelīb-i çemen-i Bū Ṭalīb / Çeşminüñ didi beyāzı gālīb
 5b Necm-i şubḥ idi o çeşm-i enver / Ki beyāzına sevādı berter
 Bes ki olmuşdı o āhū-yı firīb / Çeşm-i şīrānesi gāyetde mehīb
 Āhū-yı ^cişve idi fitne nedīm / Çeşminüñ cirmi n'ola olsa ^cazīm

155 Naḳl ider kümmel-i erbāb-ı şu^cür SÜL

157-161. beyitler SÜL'de yoktur.

* Ḥilye-i Cenāb-ı ^cAlī Rażıyallāhu ^cAnhu DTCTF

163 ḥüsniinde: rüyında SÜL

164 gülbün-keş-i bāğ: zümre-i ehl SÜL

166 güyān: perdāz DTCTF

171 liḥye-i pākini: sebze-i rīşini DTCTF

181 beyāzına: sevādına DTCTF

183. beyit DTCTF'de yoktur.

- 147a 185 Vaşf idenler didiler hikmetle / Yaşşı bağırlu idi gâyetle
 185 Hem dimişler °ulemā-yı ekşer / Gülşen-i sinesine pehn-äver
 Bes ki ol sa°id ü bāzū-yı semīn / Tāze şāh-ı gül-i nāz idi hemīn
 Öyle olmuş idi mevzūn-ı ḥasen / Farq olunmazdı biri birinden
 Didi vaşf eyleyen erbāb-ı sūḥan / Daḥı keffeyn-i laṭīfine şeten
 Hilyesinde semen-ārā-yı siyer / Ya°nī keffeyni mūlahḥam didiler
 190 Bu şadedde didi vaşşāf-ı kadīm / Üstüh°ān-ı beden-i pāki °azīm
 Hem dimişler °ulemā-yı taḥkīk / Gerden-i şāfina sīmīn-ibrīk
 O gül-i bāğçe-i feyz müdām / Dā°im eylerdi tekeffü°le ḥırām
 Ki tekeffü° diyü erbāb-ı kelām / Meyl-i eṭrāfa dimiş vaḳt-i ḥırām
 Hem şalınmak diyü olmuş taşḥīḥ / Lügat-ı lafza tekeffü°de şarīḥ
 195 Eyler idi o ḥudāvend-i be-nām / Meyl-i eṭrāf iderek itse ḥırām
 Gevher-i silsile-i Murtaẓavī / Oldı merbūṭ-ı cenāb-ı Nebevī

[HİLYE-İ HAZRET-İ TALHA]*

- 147b Evvel-i vāşıṭatü'l-°ıkd-ı ḥaber / Raḳam-ı sādīs-i aşḥāb-ı °aşer
 Ba°d ez-unşūr-ı çār-ı °aşere / Kümmel-i faḥr-i kibār-ı °aşere
 Olsa ger zīver-i levḥ-i ta°dād / Birisi Talḥa-i pākīze-nihād
 200 Sāye-perver-i risāletdür o da / Maḥrem-i ḥāş-ı nübüvveddür o da
 Olmuş idi o gül-i cennet-bāğ / Meclis-i ḥāş-ı nübüvvetde çerāğ
 Şekl-i āyīne-i dīnūñ şıfatı / °Ālemūñ mādde-i °iş ü ciheti
 Ḥadd-i mevlūd-ı Nebī'den o güzīn / Dāḥil-i meclis-i işnā °işrīn
 °Ām-ı ḥayle sene-i ḥadd-i vürūd / Buldı yigirmi ikisinde nümūd
 205 Ya°nī ol kevkeb-i dürr-i aḥter / Doğdı yigirmi ikisinde meger
 Didiler rāvī-i taḥkīk-i penāḥ / Pederi nāmına Bū °Abdullāḥ
 °Ālem-efrāşte-i naḳl-i ḥasene / Bū Muḥammed didiler künyesine
 Oldı bā-terbiyet-i nāz u niyāz / Gül-bün-i ḳāmeti bālīde-nāz
 Sāye-i sinn-i Şüreyyā-miḳdār / Ol ṭoḳuz ḥaddine tā virdi ḳarār
 210 Sene-i evvel-i bi°şette hemān / Rüz-ı İslām-ı cenāb-ı °Oşmān
 148a Sa°y-i Bū Bekr ile beş zāt-ı şerīf / Oldılar devlet-i İslām'a redīf
 Ḥayli °izzetle o sencīde-vürūd / Oldılar nice ḳazāda mevcūd
 Aña peygamber-i ḥurşīd-sirişt / İtdi iclāl ile tebşīr-i behişt
 Virdi ḥattā °Ömer İbni Ḥaṭṭāb / Lāyīḳ-ı şān-ı ḥilāfetle nisāb

188 daḥı: didi SÜL

193-195. beyitler DTCF'de yoktur.

196. beyit SÜL'de yoktur; Bu beyitten sonra gelen "tamām şud" ibaresi ile DTCF nüshası sona ermektedir.

* Nüshalarda başlık yoktur.

197-328. beyitler DTCF'de yoktur. (Bu kısımda "aşere-i mübeşşere"den dört halife dışındaki diğer altı kişinin hilyeleri ve Mesnevî'nin "Hatime" bölümü yer almaktadır.)

- 215 Ya^cnî gördi o mürüvvet kânı / Lâyık-ı şadr-ı hilâfet anı
Eylemiş râbîta-güyân-ı kadîm / Zeyl-i târîh-i Uḥud'da terķîm
Didi târîh-şinâsân-ı selef / Dü taraf oldı çü ârâste-i şaf
Züdgîr eyledi işbât-ı rüsûm / Bîkr-i ehl-i hilâf itdi hücûm
Oldı bâ-ḥiddet-i nîrû-yı cedel / Melekü'l-mevt meyâncî-i ecel
- 220 Eyledi sâf-dilân-ı himmet / Mûnker-i maḥşere ^carz-ı ḥüccet
Ġulġul-i şendef-i nâverd ü pelâş / Eyledi velvele-i maḥşer-i fâş
Mevc-i ḥûn ile gösterdi semîn / La^clden câm-ı ser-â-pâ-yı zemîn
Ser-i ḥûn-ı küşte-i [bâlâ] şehîd / Tügme-i la^cl idi dir fırķa-i dîd
- 148b Şûriş-i şerr-i zem-i düşmen-i dūn / Eylemiş leşker-i İslâm'ı zebūn
- 225 Şaff-ı peygârdaki ḥayl-i kibâr / Oldı yek-bâr-ı kâfâ ḥür ü firâr
Ṭalḥa'dan ġayri ile kârda tâ / Ḳalmadı sâye-nişînân-ı livâ
Oldı çün ḥayl-i perâkende ^calem / Nâ-gehân meclis-i bî-kârda hem
Eyledi tiġ be-kef her seg-i şūm / O zamân faḥr-i enâm üzre hücûm
Ḥazret-i Ṭalḥa idüp ^carz-ı ḥaşer / Sâ^cidin eyledi ol tîġa siper
- 230 Eyledi Ṭalḥa'nuñ ol ḥaşmı kuḥul / Destini zarbet-i şemşîr ile ḥal
Ba^czılar didi ki ol zaḥm-i şedîd / İki engüşterini itdi şehîd
Düşmenüñ merd-i yek-endâzânı / Ne kadar eyleye tîr-efşânı
^cAded-i zaḥmda der ba^cz-ı kibâr / İrdi tâ râbi^c-i ^cişrine şūmâr
Naḳl ider râvî-i mu^cciz-perde / Her zamân meclis-i peygamberde
- 235 Zîkr olındukça bu peygâr-ı ḥaķîķ / Dir idi ḥazret-i Bū Bekr-i ^cAtîķ
- 149a Cümle ol def^ca-i peygâr-ı şaġab / Ḥazret-i Ṭalḥa'ya maḥşüş idi hep
Eylemiş Ḥazret-i Şiddîķ-i ^cAtîķ / Bir maḥalde daḥı böyle taḥķîķ
Ḥâk-i ḥûn içre olup ġarķa-i dem / Bulduk ol ma^crekede Ṭalḥa'yı hem
Olmış endâm-ı laṭîfnde hemîn / Zaḥm-ı ser-dâde-i ḥadd-i ta^cyîn
- 240 Def^ca-i ceng-i Uḥud'da dîġer / Didi bir ḳavlde erbâb-ı siyer
Çün ġulüv eyledi a^cdâ-yı ^canîd / İtdiler ḥükm ü rızâyile şehîd
[...] / İki dendân-ı şafâ-güsterini
Getürüp ḥaşmile hem itdi cidâl / Virdi [...] yūmn-i iclâl
Ṭalḥa Sünenden idüp naḳl-i şarîḥ / Didi târîh-nüvisân-ı şaḥîḥ
- 245 Yazdılar ^cumde-i erbâb-ı siyer / Müddet-i sâl-i ḥayâtından ḥaber
Sâl-i a^cmâr-ı pesendîde şūmûl / Buldı çün erba^c-ı sittîne vuşul
Eyledi hicret-i sulṭan-ı beşer / Sâḥa-i sittü şülüseyni maḳarr

242 [...] Bu beytin birinci mısraı yazma metinde eksiktir.

243 [...] Bu mısra içindeki bazı kelimeler yazma metinde eksiktir.

- 149b Gösterüp °ahd-i °Alî'de hasel / Başra'da def°a-i peygâr-ı hamel
İçdi ol kümmel-i aşhâb-ı kirâm / Hıttâ-i şahbâ-yı şehâdetden cām
- 250 Tâ ki ol gülbün-i °izzet-meşhûn / Hıttâ-i Başra'da oldı medfûn
Naql ider vâşif-ı vâlâ-hasebi / Merreden münşa°ib olur nesebi
- HÂMİS-İ CEM°-İ °AŞER YA°Nİ ZÜBEYR İBNİ °AVÂM
Fahr-i erbâb-ı sa°âdet-encâm / Birisi dahı Zübeyr ibni °Avâm
Sâl-i mevlüd-ı sa°âdet-âyîn / Oldı çün dâhil-i işnâ °işrîn
Sâl-i mevlüd-ı Nebî'den o hümâm / Ya°nî yigirmi ikisinde tamâm
- 255 Mülk-i itlâka teferrüd itdi / Yümn-i devletle tevellüd itdi
Ba°d ez-în oldı o nahl-i âzâd / On toköz yaşına çün pây nihâd
Bi°şete dâhil-i sâl-i evvel / Buldılar meclis-i °izzetde maḥal
Didi yek-ser °ulemâ-yı âgâh / Künyet-i pâkin Ebü °Abdullâh
- 150a Sa°y-i Sıddîk-i güzîn imdi hemîn / Mekke'de ol ḥarem-efzûn-ı yaḳîn
- 260 Ḳaddine eyledi dest-i i°zâz / Câme-i devlet-i İslâm'ı tırâz
Olmış idi gül-i Keşmîr-i bahâ / Meclis-i devlet-i şem°-i ma°nâ
İtdi tâ hicret-i sulṭân-ı enâm / Merkez-i sittü şülüşeyni maḳâm
Gösterüp sinn-i sa°âdet-mes°ül / Ser-ḥad-i erba°u sittîne vuşul
Nâkil-i baḫş-i rivâyet-i °Atîk / Didi bir ḳavlde ehl-i taḫḳîk
- 265 Eyledi çünki Zübeyr ibni °Avâm / Ravza-i sinn-i şemân içre maḳâm
Oldı ol fâyiz-i lütf-ı enbüh / Dîn-i İslâm'a şeref-baḫş-ı şüküh
Ba°d ez-în sinn-i ma°âlî-miḳdâr / On sekiz ḥaddine virdi çü ḳarâr
Oldılar didi fûḫül-i ümmet / Nâ°il-i rütbe-i ḥâdd-i hicret
Didiler °ahd-i °Alî'de mecmû° / Buldı nâverd-i cemel ḥadd-i vuḳû°
- 270 Ya°nî ol meclis-i °âlîde tamâm / İçdi şahbâ-yı sa°âdetden cām
°Ömrini râvî-i mu°ciz-perde / Didiler irdi çü altmış dörde
- 150b İtdi mi°mâr-ı ḳazâ âḫir-i kâr / Sâye-i °ömrini ḳûtâha dīvar
Âḫir ol zât-ı sa°âdet-meşhûn / Hem dahı Başra'da oldı meftûn
Didiler °umde-i erbâb-ı siyer / Şu°be-i pâk-i ḳazâdur ol eger
- 275 Ḳavl-i dīgerde edībân-ı ḫalef / Eyleyüp tercüme-i nâkl-i selef
Rûz-ı fevtinde idüp naql-i maḫal / Didiler mâh-ı Cumâde'l-evvel
Bir ḫamel var idi dir ehl-i vedâ° / °Aña dirler idi vâdî-i sibâ°
Anda ḳatlı olup ol mâh-ı derûn / Eylediler o maḫalde medfûn
Naql ider bunda fûḫül-i °ulemâ / Andadur ḳabr-i şerîfî ḫâlâ

SĀBİ^c-İ EHL-İ ^cAŞER HAZRET-İ ^cABDURRAHMÂN

- 280 Pür ^cAvf ol harem-efrüz-ı cihân / Sâbi^can Hâzret-i ^cAbdurrahmân
 Ām-ı hayle sene-i hâdî ^caşer / Geldi dünyâya o sencîde-küher
^cAhd-i hâdî-i ^caşerde o güzîn / Oldı gehvâre-i mevlüd-nişîn
- 151a Sâl-i mevlüd-ı Nebî'den ma^cdūd / On birinci seneyi buldı vücūd
 Başdılar çünki o âhū-yı harem / Merkez-i tâsi^ci ^cişrine qadem
- 285 Didiler nâkil-i sencîde-şifât / İrdi ol rütbeye çün sâl-i hayât
 Evvel-i ser-sene-i bi^cşetde / Pişgâh-ı harem-i ^cizzetde
 Sa^cy-i Bū Bekr ile ol zât-ı güzîn / Oldı seccâde-i İslâm-nişîn
 Bâ-rikâb-ı şeref-i hâzret ile / Oldılar nice gazâlarda bile
 Şavb-ı ^cizzetden alup lâyıq-ı şân / Oldılar nâ^oil-i tebşîr-i cihân
- 290 Didiler oldı hidivân-ı sevâd / Sinni yetmiş beşe çün pây nihâd
^cAhd-i hicretten irişmişdi hemîn / Hadd-i ihdâ vü şülüseyne sinîn
^cAhd-i ^cOsmân'da ol serv-i nihân / Oldılar pâ-zede-i bâğ-ı cinân
 İtdi bâ-şervet-i taḥkîk-i rüvât / Dâhil-i şehri-i peyâm-berde vefât
 Oldı o evsâḥçe-i naḥl-i refî^c / Sâye-efgende-i dāmân-ı baḳî^c

ŞĀMİN-İ HAYL-İ ^cAŞER HAZRET-İ SA^cD VAḲḲĀŞ

151b

- 295 Şâmin-i kümmel-i erbâb-ı yaḳîn / Sa^cd-i VaḳḲâş ḥudâvend-i güzîn
 Sâl-i mevlüd-ı Nebî'den o güzîn / Dâhil-i ḥavze-i işnâ ^cişrîn
 Ketm-i şahrâ-yı ^cademden nâ-gâh / İtdiler ^câlem-i iṭlâḳda râh
 Oldı devletle o naḥl-i âzâd / On toḳuz yaşına çün pây nihâd
 Sene-i evvel-i bi^cşetde hemân / Geldi İslâm'a o maḥsūd-ı cinân
- 300 Didiler ^cillet-i naḳlinde rüvât / İrdi seksen yediye sâl-i hayât
 Râst-güyân-ı ḥadîş-i ma^cnâ / Hicret-i faḥr-i risâletden tâ
 Didiler ^cumde-i aḳvâl-i rezîn / Elli beş ḥaddine çün irdi sinîn
 Âḥir-i ^cahd-i Mu^câviyye'de tâ / Oldılar zâ^oir-i dâr-ı ^cuḳbâ
 Sâye-i şehri-i nübüvvetde meger / Bir maḥal var idi dir ehl-i siyer
- 305 İtdiler böyle beyân ü taḥkîk / Ki anuñ nāmına dirlerdi ^cAtîk
 Hâşılı fezleke-i naḳl-i rüvât / İtdi ol menzil-i ^câlîde vefât
 İtdiler bâ-nesaḳ-ı ḳavl-i rezîn / Sâye-i ḥâk-i biḳâ^ca tedfîn

- 152a TĀSİ^c-İ EHL-İ ^cAŞER SA^cD-İ DİĞER
Tāsi^c-i ehl-i hüda Sa^cd-i diğer / İbni Zeyd ol harem-efzün-ı ^caşer
Sene-i evvel-i bi^cşetde hemîn / Geldi İslâm'a o maşşüd-ı güzîn
310 Eyleyüp rāh-ı ğazā üzre kıyām / İrdi yetmiş seneye ^cömri tamām
Sāl-i hicretden olınca ta^cdād / Elli bir merkezine pāy nihād
Evşat-ı ^cahd-i Mu^cāvıyye'de tā / Eyledi kaçır-ı behiştı me³vā
Hem dağı bu gül-i bāğ-ı cennet / Virdi dāmān-ı bağı^ca zīnet
- ^cĀŞİR-İ EHL-İ ^cAŞER YA^cNİ ^cUBEYDÜ'L-CERRĀH
^cĀşir-i zümre-i erbāb-ı felāh / Birisi dağı ^cUbeydü'l-Cerrāh
315 Geldi İslâm'a o mışbāh-ı yakın / Evvel-i bi^cşet-i hāzretde hemîn
Hicretüñ sāl ü şemānu ^cişrīn / Oldı çün evşat-ı ^cahd-i ^cÖmerīn
Didiler oldı mihān-ı tefsīr / Şām'da ol sene tātūn-ı keşīr
Vālī-i şām iken şem^c-i hüdā / Oldı ten-dāde-i iklim-i beğā
152b Didi naqlinde edībān-ı fūnūn / Şām'da itdiler anı medfūn
320 Oldılar çerh-i hüdāya encüm / Rāzıya'llāhu ta^cālā ^canhüm
- ^cİLLET-İ HĀTİME-İ LEVH-İ KİTĀB
Hābbezā ey qalem-i sidre-ğırām / Eyledüñ hilye-i pākānı tamām
Eyledüñ ey qalem-i şūh-ı ^cinān / Milket-i qalb-i hasūdı nālān
Rüstem-i ma^creke çün sen kılduñ / Şaff-ı a^cdāya yiter at şalduñ
Yiter ey pāre-i endişe yiter / Oldı pehnā-yı raqam dāğ-ı haşer
325 ^cArşa-i dāğ-ı nev-āyīn itdüñ / Hūn-ı a^cdā ile rengīn itdüñ
Bu raqam itdi çün işbāt-ı vücūd / Dāğ-ber-dāğ-ı hased oldı hasūd
Hūn-ı evlādı ki da^cvā itdüñ / Hük-m-i şemşīrūñi icrā itdüñ
İtdüñ ey Güfti-i şūrīde-raqam / Nağl-i bāğ-ı sūhanı tāze qalem

Kaynakça

- Ahmet Vefik Paşa, (2000). *Lehçe-i Osmanî*, (Hazırlayan: Recep Toparlı), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARAS, Veli, (1980). "Hilye", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.IV, s. 235-238, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- BANARLI, Nihat Sami, (1987). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.II, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Bursalı Mehmed Tahir, (1333). *Osmanlı Müellifleri*, C. II, İstanbul, Matbaa-i Âmire.
- Büyük Türk Klasikleri*, (1987). Ötüken-Söğüt İstanbul, Yayınları, C.V.
- CANIM, Rıdvan, (1995). *Edirne Şairleri*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- ÇAPAN, Pervin, (2005). *Tezkire-i Safayî*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, (1993). *Osmanlıca-Türkçe Lügât*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Güftü, *Hilye-i Haseneyn ve Çehâr-yâr-i Güzîn* (Yazma), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, İsmail Saib Koleksiyonu I/5252, 1a-5b.
- Güftü, *Hilye-i Aşere-i Mübeşşere* (Yazma), Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, Nu.1715, 40b-52a.
- GÜNGÖR, Zülfikâr, (2000). *Türk Edebiyatında Manzum Türkçe Hilye-i Nebvîler ve Nesimî Mehmed'in Gülistanı Şemâil'i*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- GÜNGÖR, Zülfikâr, (2003). "Türk Edebiyatında Hilye-i Nebvî Türünün Doğuşu Gelişimi ve Sebepleri", *Tasavvuf: İlmî ve Dinî Araştırmalar Dergisi*, 4: 10. s.185-199.
- Hüseyin Kâzım Kadri, (1928). *Büyük Türk Lügati*, İstanbul.
- İstanbul Kütüphaneleri Tarih Coğrafya Yazmaları Katalogu* (1943), C.II., İstanbul.
- KOCATÜK, Vasfi Mahir, (1970). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, Edebiyat Yayınevi.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, (1966). *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mehmed Süreyya, (1311). *Sicill-i Osmanî*, İstanbul, Marbaa-i Amire, C.IV.
- Muallim Naci, (1995). *Lügat-ı Naci*, İstanbul, Çağrı Yayınları.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, C.I.
- PALA, İskender, (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- PEKOLCAY, Necla-Selçuk ERAYDIN ve diğerleri, (1994). *İslamî Türk Edebiyatında Şekil ve Nev'ilere Giriş*, İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- Şemseddin Samî, (1317). *Kamus-ı Türkî*, İstanbul, Dersaadet.
- UZUN, Mustafa, (1998). "Hilye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.XIV, s. 447.
- YILMAZ, Kaşif, (1981). *Güftü, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Tezkireciliği ile Divanı, Zafer-namesi ve Teşrifatü's-Şuarâsı'nın Tenkitli Metni*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- YILMAZ, Kaşif, (2001). *Güftü ve Teşrifatü's-Şuarası*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- YILMAZ, Kaşif, (2003). "Güftü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: C.XVIII, s.218-219.

AKA GÜNDÜZ'ÜN YAYIMLANMAMIŞ MİLLÎ MÜCADELE HİKÂYELERİ

Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU

Özet

Millî Mücadele'nin devam ettiği yıllarda Aka Gündüz, Ankara'ya gelmiş ve kalemiyle Mustafa Kemal'in yanında yer almıştır. Anadolu'yu baştan başa dolaşan yazar, işgâlin sebep olduğu yıkımları kendi gözleriyle görmüştür. Onun hikâyelerinde Yunan zulmü, köylerimizin perişan hâli, insanımızın bütün imkânsızlıklara rağmen Millî Mücadele'ye içten katılımları anlatılmıştır. Aka Gündüz, bu hikâyeleri, Millî Mücadele'nin zafere ulaştığı ve Yunanlıların geri çekildiği bir zamanda yani 1922 yılının ekim ayında art arda yayınlamıştır. Bu yıllarda Yunan zulmü ve muharebeler hiç durmadan devam etmiş ve ortaya yanmış, yıkılmış ev manzaraları çıkmıştır. Bu mekânlar, Anadolu'nun bir parçası olması yönüyle Anadolu ile özdeşleşmiş ve Anadolu'nun bağımsızlık ruhunun duyulduğu yerler olmuştur. Böylece hikâyelerdeki mekânlar, vaka kahramanlarının davranışlarına ve karakterlerine tesir etmiştir.

Anahtar kelimeler: Aka Gündüz, Millî Mücadele, hikâye, Hâkimiyet-i Milliye, Yunan zulmü.

Aka Gündüz's Unpublished Stories on War of Independence

Abstract

In the years of War of Independence, Aka Gündüz had come to Ankara and supported Mustafa Kemal by writing his observations. The writer had personally seen the destruction of the occupation by traveling throughout Anatolia. In his stories, he narrated the cruelties of the Greeks, the poor state of our villages and the willing participation of the Turks to the War of Independence. Aka Gündüz had published these stories, one after another, immediately after the victory in the War of Independence and at the time Greek soldiers began to withdraw at around the date October, 1922. At that time Greek cruelties and battles had prolonged effects such as the view of burned and destroyed houses. These views were identified with Anatolia as being parts of it and they became the places where the Anatolia's independent spirit was felt by everyone. So, these places had strong impacts on the behaviors and the characters of the heroes in the stories.

Key words: Aka Gündüz, War of Independence, story, Hâkimiyet-i Milliye, Greek cruelty.

Giriş

Millî Mücadele yıllarında birçok Türk aydını Malta'ya sürüldüğünde içlerinde Aka Gündüz de vardır. Aka Gündüz, kısa süren Malta sürgününün ardından diğer Türk aydınları gibi Ankara'ya Mustafa Kemal'in yanına gelir. Yazar Ankara'ya geldiği sırada Mustafa Kemal, bir gazete çıkarmayı planlamaktadır. Türk aydınlarının peş peşe Ankara'ya gelmesi ve bunların arasında Aka Gündüz, Halide Edip, Yunus Nâdi, ve Ruşen Eşref gibi ünlü yazarların bulunması Atatürk'ün gazete neşriyatı fikrini uygulamaya geçirmesine sebep teşkil etmiştir. Bunun üzerine 10 Ocak 1920'de *Hâkimiyet-i Milliye*'nin ilk nüshası yayımlanır. Haftada iki gün çıkarılabilen gazetede Aka Gündüz, peş peşe Millî Mücadele hikâyelerini yayımlar. Onun bu hikâyeleri gazete vasıtasıyla tüm Anadolu'da ilgiyle okunur.

Aka Gündüz, bu hikâyeleri Sakarya ve Başkumandanlık Meydan Muharebelerinden sonra kaleme almıştır. 1922'de art arda Millî Mücadele ile ilgili hikâyeler neşreden Aka Gündüz, Kurtuluş Savaşı'nın kanlı sahnelerini görüp yaşayan biri olarak hikâyelerini realist çizgiye yaklaştırırken özellikle karşılıklı konuşma sahneleri oluşturarak hadiseleri çok canlı bir biçimde nakletmiştir. Aka Gündüz'ün on hikâyesi *Hâkimiyet-i Milliye*'de yayımlanmıştır. Ancak bunlardan beşi doğrudan Millî Mücadele dönemi ile ilgili hikâyelerdir. Bu makalede Millî Mücadele ile ilgili olan bu beş hikâye incelenecektir. Bu hikâyeler *Hâkimiyet-i Milliye*'de art arda sıralanarak yazılar arasında anlam bütünlüğü sağlanmıştır. Bir hikâyede anlatılan hadise, diğer hikâyede devam ettiriliyormuş gibi okuyucuda bir izlenim bırakılmıştır.

Yunan ordusunun geri çekilmeye başladığı yıllarda onları yurttan kovmak için peşlerine düşen Türk askerlerinin gittikleri yerlerde karşılaştıkları manzaraların anlatıldığı ve canlı tasvirlerle konuşma sahnelerinin yer aldığı bu hikâyelerde, istiklale susamış Anadolu insanının panoraması çizilmiştir.

Hikâyelerin Fiktif Yapısı

Aka Gündüz, bu hikâyelerinde genel olarak Maupassant tarzı hikâye tekniğini kullanmıştır. Onun hikâyelerinde serim, düğüm ve çözüm bölümleri çok belirgindir. Bununla birlikte yazar, klasik vaka tertibinde başarılıdır:

“Hikâyeler teknik ve tahkiye kusurlarına rağmen tertip bakımından başarılıdır. Akıcı ve süsten uzak bir Türkçe ile yazılmış bu hikâyelerin zamanında çok ilgi gördüğü muhakkaktır.” (Doğan 1989: s.14)

Anadolu'yu baştan başa gezip görmüş olan yazarın millî hikâyeleri gerçek hayattan alınmıştır. Bu yönüyle Millî Mücadele yıllarına ayna tutmaktadır. Estetik endişeden uzak olan hikâyelerinde Aka Gündüz'ün asıl amacı halkı bilgilendirmektir. İşgalin sebep olduğu felaketleri *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin ulaştığı tüm yerlere göstermeyi amaçlamıştır. Böylelikle

realizmin ötesinde natüralizme kayan bir üslup Aka Gündüz'ün hikâyelerine yansımıştır:

“İlk hikâyelerinde çok samimi bir milliyetçi ve idealist olarak görülen Aka Gündüz, taşıdığı büyük gözlem kabiliyeti ile zamanla kuvvetli bir realizme ve hatta natüralizme kaymıştır.” (Akyüz 1996: s.186)

Aka Gündüz, hikâyelerinde bazen Ahmet Mithat gibi vakaya karışır ve kendi düşüncelerini sıralar. Metne yazar müdahalesi onun bazı hikâyelerinde olduğu gibi burada da karşımıza çıkmaktadır. Halk hikâyelerinden mülhem anlatılarda daha tabii gördüğümüz bu uygulama, okuyucuyu fiktif âlemden silkeleme vazifesini görmektedir. Okuyucu bu kırılma noktasında, karşısında yazarın müdahalesini görür. Bu da Aka Gündüz'ün hikâyelerinin kendi dönemi içerisinde çok okunmasını sağlamıştır.

Yazar, bu hikâyelerinde yer isimlerini, il – nahiye – köy sıralamasıyla açıkça belirterek bunları realist bir çizgiye oturtmuştur:

“Hikâyelerin çoğu klasik vak'a hikâyesi tertibinde, diyalogca zengin ve realisttir. (...) Hikâyelerdeki şahıslar zenginlik göstermezler. Erkeklerin esas kahraman olarak alındığı bu hikâyelerdeki öteki şahıslar, cepheden haber bekleyen gözü yaşlı nineler, dedeler, analar, çocuklar ve bütün köy halkıdır.” (Doğan 1989: 33–34)

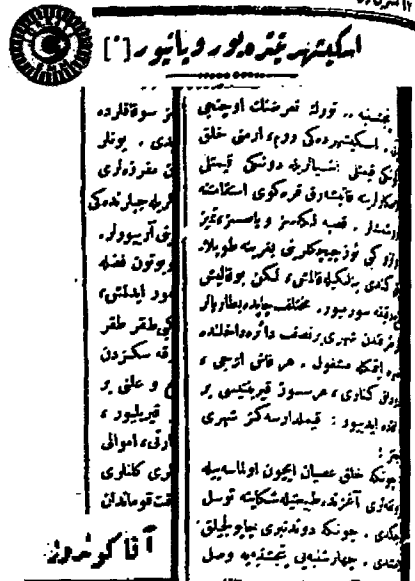
Aka Gündüz, hikâyelerinde kahramanlarının arasına karışarak onlar gibi düşünmüştür. Kahramanlarıyla bütünleşerek onlarla âdeta arkadaş olan, kendisini gizlemek ihtiyacını hissetmeyen yazarın bu tutumu, hikâyelerin ilgi çekici olmasını sağlamıştır. Şahıs kadrosunun ve mekânın dar tutulduğu bu hikâyelerde tabii olarak vaka da sınırlandırılmıştır. Millî Mücadele'nin bütün şiddetiyle sürdüğü bir ortamda sınırlı imkânlarla ve dar bir bütçeyle çıkarılan bir gazetenin sütunlarında yayımlanmak için yazılan hikâyelerde bu sınırlandırmaların olması gayet tabiidir.

Aka Gündüz'ün bu hikâyelerinde daha çok işgal altında bulunan yerlerin panoraması çizilmiş; hadiseler çok canlı ve realist çizgilerle gözler önüne serilmiştir. Ayrıca Yunan vahşeti, Millî Mücadele ve cephe hadiseleri öyküleştirilmiş ve cephede olup bitenler bu suretle Anadolu halkına duyurulmuştur.

Millî Mücadele Hikâyeleri Üzerine Bir Değerlendirme

Aka Gündüz'ün İstanbul'dan Ankara'ya kaçış serüveni hikâyeciliğimiz açısından son derece yararlı olmuştur. Yolda gördüğü köy ve kasabalarda karşılaştığı manzaraları ve insan tiplerini Ankara'ya ulaştığında art arda hikâyeleştirmiştir. Bugüne kadar üzerinde hiçbir inceleme yapılmamış olan bu öyküler, Aka Gündüz'ün Millî Mücadele'yi konu alan ilk hikâyeleri olması

bakımından önemlidir. Ancak, bugüne kadar ortaya çıkarılamayan bu hikâyelerin yayımlanamamasının en önemli sebebi, gazetenin Aka Gündüz ile ilgili hem Millî Kütüphanedeki hem de TBMM Kütüphanesindeki nüshalarının tahrip olmuş olması ve okunamamasıdır. Aşağıda, yazarın hikâyelerinin yer aldığı gazetenin orijinal nüshasının bir bölümü görülmektedir:

(Aka Gündüz, “Eskişehir Titiriyor ve Yanıyor”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Teşrinievvel 1338 (1922) / Salı, Numara 636, Sayfa 3, Sütun 1-2-3)

Yukarıda görüldüğü gibi sayfa kenarlarındaki sözcüklerin hemen hepsi tahrip olmuştur. Araştırma sürecinde gazetede yok olan sözcükleri metnin tamamını okuyarak belirlemeye çalıştık. Böylece hikâyenin esas vakayı teşkil eden bölümlerini belirginleştirdik.

Aka Gündüz’ün Ankara’ya geldiğinde ilk kaleme aldığı hikâyesi, “*Tel Örgüler Arasında*” adını taşımaktadır. Hikâyede Yunan ordusu mağlup olmuş ve geri çekilmektedir. Bu sırada Türk askerleri onların peşlerine düşer. Takip sonucunda askerlerimiz Yeşil Köy’e ulaşırlar. Bu köyden hâlâ Yunanların yaktıkları evlerin dumanları yükselmektedir. Köyde Halil Oğlu denilen bir çiftçi ile karşılaşılırlar. Çiftçi, kendi evinin kapılarını Türk zabitlerine açar. Aynı evde kalan Nine, bu zabitlere ikramda bulunur, onları misafir eder. Ancak evinde kuru birkaç kilimden ve bir iki lokma yiyecekten başka bir şey yoktur.

Aka Gündüz, burada gözlem yeteneğini başarıyla kullanmış ve Millî Mücadele hikâyeciliğine yeni bir soluk getirmiştir. Anı-hikâye arası bir üslupla kaleme aldığı bu hikâyede yazar, karşılıklı konuşmalarla anlatımını güçlendirmiştir. Özellikle köylü halkın konuşmalarını, ait olduğu yörenin aksanıyla yansıtmaya hikâyedeki vakaların inandırıcılığını arttırmıştır:

“Oğul, yeğen... Kusura bakman, fazla yiyeceğimiz yoh amma yatacah yerimiz var. Siz girin içeri hele.” (Aka Gündüz 1338: Nu. 625)

Hikâyede söz konusu olan hadiseler ve şahıslar İstiklâl Savaşı ile ilgilidirler. Yazar, onları bu tarihî anın içinde görmüştür. Yazara ümit ve heyecan veren, Anadolu insanının bu felaketler içerisinde bile yardımsever olması ve Millî Mücadele'ye olan imanındır. Ona göre bu ruh olgunluğu ve irade gücü, İstiklâl Savaşı'ndaki muvaffakiyetlerimizin esas dayanak noktasıdır.

Aka Gündüz, bilhassa düşman askerlerinin yaptığı tel örgüleri ve siperleri anlattığı kısımlarda tasvir etme tekniğini başarıyla kullanmıştır:

“Otların arkasında en fennî tarzda yapılmış ilk sıra, ikinci sıra ve aykırı yan mevzi siperleri... Daha arkasında çift demir kazıklı ve her iki kazık arası üç dört metre genişliğinde girift zenci saçı gibi dikenli tel örgüleri ki göz alabildiğine uzanıp gidiyor. Birinci çıkıntının son tel mâniası arkasında topçu mevzileri görülüyor. (Aka Gündüz 1338: Nu 625)

Yunanların Eskişehir civarındaki Yeşil Köy'de yaptıkları tahribatın öyküleştirildiği bu hikâyede Aka Gündüz farklı anlatım tekniklerini bir arada kullanarak hikâyeyi monotonluktan kurtarmıştır.

Aka Gündüz'ün *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yayımladığı ikinci hikâyesi ise “Eskişehir Titriyor ve Yanıyor” adını taşımaktadır. Hikâyede, Eskişehir Yunanlar tarafından muhasara edilmekte ve her taraftan top gülleleri Eskişehir'i titretmekte ve yakmaktadır. Yunanlar Eskişehir'e girip yağmacılığa başlarlar. Evlere taksim olunmuş düşman müfrezeleri ellerinde elektrik fenerleriyle yağmaya ve çapulculuğa başlarlar. Soygun bitince Eskişehir üç taraftan ateşe verilir. Bu hadiseler üzerine eşraf heyeti, Kolordu Komutanı Sumpilas'a müracaat ederek talanı durdurmasını rica ederler. Ancak bu talepleri alaylı ifadelerle geri çevrilir. Halk, bitkin ve perişandır.

Aka Gündüz, bu hikâyesinde tabiatı, eşyayı ve insanları anlatırken, onların objektif vasıflarını belirtmekle yetinmez, kendisinde veya başkalarında uyandırdıkları his ve hayallerden de bahseder. Bu özelliği, hikâyenin daha ilk paragrafında tespit etmek mümkündür. Eskişehir kısmen yanmış ve perişandır. Herkes çaresiz gözlerle Yunanların zulümlerini ve talanlarını seyretmektedir:

“Çünkü halk, isyan için olmasa bile yürekleri ağzında, talanı şikâyete tevessül edeceklerdi. Dünden beri çapulculuk devam etti. Çarşambayı perşembeye vasıl eden karanlık gecede, isimsiz sokaklarda tek ışıklar faaliyette idi. Bunlar evlere taksim olunmuş soygun müfrezeleri idi.” (Aka Gündüz 1338: Nu 636)

Bu satırlar gösteriyor ki Aka Gündüz, tabiat gibi insanları da statik değil dinamik olarak tasvir etmiştir. Varlığı kendi izlenimlerine göre, keşfedebildiği nispette canlandırmıştır ve obje karşısında seyirci kalmayarak duygu ve hayalleriyle ona sarılmak istemiştir. Yazar ile dünyanın, süje ile objenin kaynaşmasından doğan bu üslup, onun hikâyesine farklı bir hava vermiştir.

Aka Gündüz, okuyucularına vakayı yaşamış da sanki gördüklerini yazıyormuş gibi anlatma yoluna gitmiştir. Millî Mücadele'ye katılmış ve muharebeler esnasında bizzat cepheye bulunmuş bir yazarın bu tavrı takınması da tabii karşılanmalıdır. Yazar, Eskişehir'i ve halkı anlatırken diğer hikâyelerden farklı olarak kahramanlarını idealize etmez. Eşraftan oluşan heyette bulunan Şeyh Efendi ve Hacı Veli Efendi, düşman askerlerine karşı halkı örgütleyip Millî Mücadele'yi ateşlemek yerine gidip Yunan kumandanına yalvarırlar. Yunan kumandanı da onlarla alay eder. Talana engel olmasını istedikleri Yunan kumandanı bizatihi soygunu düzenleyip dükkânları askerlerine yağma ettiren kişidir:

“O esnada birkaç dinamit daha patladı. Haber veriyorlar ki Alanyalı zadelerin tuhafiyeye mağazaları yakılmış. Şeyh Efendi, kumandanı bu sefer oraya sürüklemeye muvaffak oluyor. Yirmi otuz asker etrafı yanmakta olan mağazanın içini talan etmekle meşgul.

Taarruz... ve Şeyh Efendi'ye iki süngü havale ediyorlar. Süngünün biri elbisesini, diğeri biraz tenini zedelemekle geçiştiriliyor.” (Aka Gündüz 1338: Nu. 636)

Yazar, hikâyede şimdiki zaman kipini kullanarak hikâyeye akıcılık ve hareket kazandırmıştır. Olay kesitlerinin anlatıldığı, dinamizm olan parçalarda, şimdiki zaman kipini (-yor) kullanmış; böylelikle hadiselere şu anda yaşanıyor gibi izlenimini kazandırmıştır. Mekân tasvirlerinde ise genellikle, durum hikâyelerindeki gibi eksilteli cümlelerle geniş zaman ve geçmiş zaman kipleri kullanılmıştır:

“Perşembe... Türk taarruzunun üçüncü günü... Kasaba, tuz çiçeklerini bağrına toplar gibi kendi benliğiyle kalmış. Muhtelif çapta bataryalar bu tarikten şehri bir nısf-ı daire dâhilinde muhasara etmekle meşgul.” (Aka Gündüz 1338: Nu. 636)

Aka Gündüz, tasvir cümlelerinde hikâyeye bir durağanlık kazandırmıştır. Böylelikle okuyucu, zihninde bir manzara canlandırarak vakanın cereyan edeceği mekâna zihnen vâkıf olmaktadır. Bu, bir bakıma okuyucuyu vakaya zihnen hazırlama çabasıdır.

Aka Gündüz'ün canlı bir üslupla kaleme aldığı bu hikâyede, Yunan zulümleri etkileyici bir üslupla ve okuyucuyu vakaya bağlayan bir anlatımla gözler önüne serilmiştir.

Yazarın bir diğer hikâyesi de “Ölümü Öldüren Üç Kurşun”dur. Aka Gündüz'ün Eskişehir'in işgalini bitiren üç kurşundan bahsettiği hikâyede vaka şöyle gelişir: Yunanlar yenilmiş ve geri çekilmeye başlamışlardır. Yunan askerleri bu çekilişi bir katliama dönüştürmeye çalışarak önlerine kim çıkarsa katletmeye çalışırlar. Tam bu sırada Eskişehir tepelerinden üç kurşun sesi duyulur. Bu, Türk süvarilerinden olan Hasan Çavuş'un silahından çıkan kurşundur. Elllerinde Türk bayrakları ile hücumla kalkarlar. Arkadan Binbaşı Sâmi ve Osman Çavuş, askerlerle birlikte hücumla katılırlar. Düşman korkuyla kaçar. Hikâyede, Hasan Çavuş'un Eskişehir tepelerinden düşmana ilk önce sıktığı üç kurşun, *Ölümü Öldüren Üç Kurşun*'dur. Bu üç kurşunu atan kahraman Türk askeri *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde şöyle resmedilir:

MİKROFILM

Aka Gündüz'ün hikâyeleriyle aynı sütunlarda yer alan bu resim onun tasvirlerine canlılık katmıştır.

İstiklal Savaşı'nı bizzat yaşamış bir yazar olan Aka Gündüz, Millî Mücadele sahnelerini canlı ve etkileyici bir üslupla aktararak âdetâ anılarını yazıyormuş veya okuyucularıyla hasbîhâl ediyormuş edasıyla konuşur. Vakaya başlarken de genellikle diğer hikâyelerinde olduğu gibi şimdiki zaman kipi –yor'u kullanarak vakaya hareketlilik kazandırır. Okuyucu böylelikle kendisini bir anda vakanın içinde bulur:

“Eskişehir, Müslümanlığın mukaddes cumasına daha azim, daha dehşetengiz bir felaketle giriyor. O vakte kadar İslam mahalleleri yangından masun kaldığı hâlde Cuma günü salı alaturka saat onda birkaç yerden acı acı çığlıklar yükseliyor. Odunpazarı'nda on beş

yirmi dükkân birdenbire alev alıyor. ” (Aka Gündüz 1338: Nu. 659)

Betimlemelerinde oldukça etkileyici ve başarılı olan yazar, tasvirlerinde bazen mekâna insana has nitelikler atfeder. Eserde vakanın cereyan edişi kronolojik sıralamaya uygundur. Hikâyede kronolojik hiçbir sapma yoktur. Vaka, Yunan ricati ve şenatlerle başlar; Türk süvarilerinin şehre girişiyle neticelenir. Türk süvarileri şehre girerken Hasan Çavuş, üç el ateş eder. Hasan Çavuş’un sıkıldığı bu üç el kurşun, “Ölümü Öldüren Üç Kurşun”dur:

“Saat iki buçuk... Yuvalarına henüz girmemiş korkulu gözler, kasabanın arkasındaki tepeye doğru dikilmiş. Kirpikler hareketsiz, kalpler durgun, kaşlar mütehayyir bir kalkışla sabit:

—Tepede bir atlı var!

—Başka kıyafetli bir süvari!

—Bayrak!

—Bizim bayrağımız!

—Türk bayrağı!” (Aka Gündüz 1338: Nu. 659)

Aka Gündüz’ün hikâyesinde adı geçen al bayrak, *Hâkimiyet-i Milliye*’de ilk sayfada resmedilmiştir. Eskişehir’in işgalden kurtuluşunun anlatıldığı bu hikâyede yazar, üç el silah sesini kurtuluşun müjdesi olarak görmektedir. Şahıs kadrosunun dar tutulup mekân olarak da sadece Eskişehir’in seçildiği bu hikâyede tabii olarak vaka da sınırlandırılmıştır. Millî Mücadele’nin bütün şiddetiyle sürdüğü bir ortamda sınırlı imkânlarla ve dar bir bütçeyle çıkarılan bir gazetenin sütunlarında yayımlanmak için yazılan bir hikâyede bu sınırlandırmaların olması da gayet tabiidir.

Aka Gündüz’ün hatıralarını öyküleştirerek okuyucularına sunduğu bir diğer hikâyesi “*Bir Yarım Mezarın Huzurunda*”dır.

Yazar, bacağına muharebede kaybeden bir Türk askerinin türbesini “Bir Yarım Mezar” olarak dikkatlere sunar. Aka Gündüz, bir bacağına kaybederek buraya defnedilen Türk askerinin yaşadıklarını türbe bekçisinden dinler. Türbede dua eden yazar, birden “tayı-ı zaman ve mekân” ederek yaşanan andan geçmişe gider ve türbe bekçisinden duyduklarını nakleder. Hikâyede, Yunan ordusu geri çekilmeye başlamıştır. Türk süvarileri kaçan Yunanları yok etmek için takip etmektedirler. Edip Bey’in kumandasında zabıt vekili olan Celâl ve Kadri’nin de içerisinde yer aldığı Türk fırkası, düşmanı Mihaliç’te sıkıştırır.

Düşman fırkası, Türk süvarilerinin üzerine bombalar atmaktadır. Bu sırada Mihaliç Köprüsü'ne bomba düşer. Celâl ve Kadri aynı anda yaralanırlar. Kendisine yardıma koşan askerlere Kadri, Celâl'i göstererek: "O daha fena, ona koşun!" diyecek kadar da fedakârdır. Oysa Kadri'nin dünyadaki tek varlığı olan anası Demirci'de onu beklemektedir. O, oğlu Kadri'ye harp yılları boyunca sadece bir posta gönderebilmiştir. Mektubunda ona İzmir'i geçerek gel, demektedir. Onun için evlattan daha önemli olan vatan vardır. Vatan tümüyle kurtarılıp düşmanlar yurttan kovulmadıkça Kadri'nin anası ona "Dönme!", demektedir. Kadri'nin bir bacağı bombanın tesiriyle koparak metrelerce öteye fırlamıştır. Kadri can çekişirken annesini sayıklamaktadır. Celâl ise ağır yaralıdır. Celâl'in ilgi çeken talihi ise her zaman harbin bitmesine saatler kala yaralanmasıdır. Çanakkale'de de öyle olmuştur. Eskişehir'de de aynı kaderi yaşamaktadır. Kadri, acılar içerisinde şehit olur. Dünyadaki tek dayanağı olan zavallı anneciğinin ellerini öpmeden, kuruyan dudaklarını annesinin ellerine süremeden şehit olur. Kadri'nin bir bacağı, şehit düştüğü yere gömülür. Yarım cesedi ise Osmancık Türbesi'ne defnedilir. Yazar, "Bir Yarım Mezar" dediği Kadri'nin mezarında bu hadiseleri türbede bulunan birinden dinlemektedir.

Hikâyenin giriş bölümü bir durum kesitidir. Uhrevî iklimlerden rüzgârlar taşıyan bu şehidin mabedi, huzurun ve sükûnetin bir timsali gibidir. Bütün Mehmetçiklerin mezarları aynı huzuru taşır. Aka Gündüz, burada kolektif şura yönelerek şehitlik kavramı üzerinde duruyor. Türk askeri, İstiklâl ve vatan savunmasında şehit düşünce hepsinde aynı huzurun rüzgârları duyulur. Bütün şehitlerin gözlerinde vatan aşkı vardır. Hepsinin yüzleri "yanık pembe"dir. Kalpleri aynı heyecanla çarpar. Bu duyuş tarzını, Yahya Kemal Beyatlı'da görmekteyiz. Yahya Kemal de bir bayram sabahını yaşarken gökte şehitler ve top seslerini bütün bir kubbede görür ve duyar. Türk milletini yüzyıllardır millet yapan değerler, ufuklarda belirir. Aka Gündüz de aynı duyguları "Bir Yarım Mezarın Huzurunda" hisseder.

Hikâye, Mihaliç Köprüsü'nü düşmanların bombalamasıyla başlar. Düşman fırkası bu köprüye öylesine çok bomba atmıştır ki ortalık harabeye dönmüştür. Yazar, Kadri Bey'in konuşmalarını doğrudan aktararak patlamanın şiddetini aktarmıştır:

"Zifirî bir dumanla boğucu bir koku içinde kaldık. Vakit vakit kemerin tavanından taş parçaları düşüyor, güya bize "Kendinize gelin!" diye ihtar ediyordu. Bu oyuncak şeylerin böyle patlayacağını hiç ümit etmiyordum." (Aka Gündüz 1338: Nu. 665)

Aka Gündüz, vakayı tahkiye ederken çoğunlukla şimdiki zaman kipini kullanır. Durum kesitlerinde ise geniş zaman kiplerini, ekseriyetle de eksiltili cümleleri tercih eder. Yazar, hadiseleri tıpkı görmüş de hatıralarını naklediyormuş gibi sıcak bir üslupla anlatır. Hikâyenin sonunda ise şehit kanlarıyla sulanan bu vatanın sağlam bir kök üzerinde yükseleceğini belirtir:

“Artık her karışında genç ve taze ceset yatan bu vatan iyi bir kök aldı. Ve üzerine avuç avuç dökülen genç ve taze kanlar o köke sağlam bir maye oldu. Şimdiden sonra vatan endişesi, millî hudutların ötesinde av bekleyen arslan şekline bürünmüştür.” (Aka Gündüz 1338: Nu. 665)

Aka Gündüz, vatanın sağlam temeller üzerine kurulduğunu bu cümlelerle ifade eder. Vatan kavramı üzerinde çok sık duran yazar, millî bilinci, Nâmık Kemal hassasiyetiyle; vatan ve istiklal aşkıyla aynileştirir. Yazar, bütün hikâyelerinde olduğu gibi bu hikâyesinde de okuyucusu ile karşılıklı sohbet ediyormuş gibi rahattır ve sanki yazılan değil, anlatılan bir hikâye ile karşı karşıyaymışız izlenimini vermektedir. Ayrıca Aka Gündüz, hikâyelerine bir hatırat çeşnisi vermeyi de ihmal etmez. Vakanın sonuna doğru neticeyi söylemeden önce kendi içinde duyduğu duygulanmaları bir iç monolog şeklinde sıralamaktan kaçınmaz:

“Dâr-ı dünyada yalnız bir tek anneciği olan Kadri'nin yarım mezarı önünde düşündüm ki onun üç yüz yetmiş milyon öz kardeşi var ve her tutamı mübarek olan tehlikesiz bir vatani var. Bu küçük türbenin huzurunda ellerim göğe kalktı, ruhum bu şehidin kopmuş ayağına minnetle süründü.” (Aka Gündüz 1338: Nu. 665)

Hikâyede kahramanlar arasında yer alan Aka Gündüz, yukarıdaki cümlelerinde görüldüğü gibi metinde kurgu illüzyonunu kırar ve bu hadise karşısındaki hislerini yazar kimliğini açığa vurarak sıralar. Bu tavrın sebebini Aka Gündüz'ün samimiyetinde aramak gerekir. Özellikle psikolojik muhtevası yoğun metinlerde karşımıza çıkan iç monolog, Millî Mücadele hikâyelerinde sıkça kullanılmıştır. Yazarın mekânı tasvir etmedeki başarısını da burada belirtmek durumundayız. Aka Gündüz'ün bu hikâyesinde yine şahıs kadrosu sınırlandırılmıştır. Hikâyenin başkahramanı, Edip Bey'in kumandasında zabıt vekili olan Kadri Bey'dir. Kadri Bey, düşman saldırısı sırasında bir bacağını yitirmiş ve sonra da şehit olmuştur. Olay örgüsü, Kadri Bey'in yaralanması ve şehit düşmesi üzerine kurulmuştur. Kadri Bey, bir bacağını yitirdiği için yarım bir kişi olmuştur. Yazarın “Bir Yarım Mezar” diye tavsif ettiği Kadri Bey'in mezarıdır.

Kadri Bey'in annesi ise hikâyede idealize edilen bir Türk anasıdır. O, yazarın bütün hikâyelerinde adeta âbideleştirdiği Türk analarının bir sembolüdür. Dünyada yalnız başına kalan biricik oğluna gönderebildiği tek mektupta ona İzmir'i almadan elimi öpme, diyecek kadar da vatan aşkıyla doludur. İzmir alınır ancak Kadri Bey annesinin elini öpemez. Çünkü Kadri Bey, binlerce Türk askeri gibi aziz vatanın bağrında şehit düşmüştür. Yazar, böylece hikâyeye bir hüznün çeşnisi de katar. Hikâyede Kadri Bey'in annesinin adı geçmez, sadece “anası” sözcüğü kullanılır. Yazar, genellikle idealize ettiği

kahramanların isimlerini vermeye gerek duymaz. Ona göre bütün Türk anaları adları ne olursa olsun fedakâr ve vatan aşkıyla doludur. Bütün Türk askerleri de vatan için ölmeye hazırdır. Hepsinde millî şuur vardır. Ahmet, Mehmet, Kadri veya Celâl fark etmez, adı ne olursa olsun yazara göre bütün Türk askeri aynı şuurla doludur.

Bilindiği gibi Aka Gündüz, Millî Mücadele yıllarında Anadolu'yu baştan başa dolaşmış ve gördüğü manzaraları nakletmiştir. Bunlardan belki de en realist olanı Karacabey'le Kermasti Arasında* adlı hikâyesidir. Karacabey (Mihaliç)'den Kermasti'ye kadar atlı arabayla giden yazar, yolda karşılaştığı manzaraları ve Kermasti'de başından geçenleri tahkiye eder. Hikâyede vaka şöyle gelişir:

Karacabey, diğer ismiyle Mihaliç, Yunan ordusu tarafından yakılıp yıkılmış; geride yıkık evler, harabeler ve gözyaşları kalmıştır. Yazar, buraları görünce içinde derin bir İngiliz düşmanlığı duyar. Hatta bu nefreti öylesine derindir ki İngiliz düşmanlığını öğreten bir Elifba yazmayı planlar. Hayaline devam eder: İngiliz düşmanlığı bir din gibi herkese öğretilmelidir. Bu dinin prensiplerini de sıralar. Sonra yaşanan ana döner ve yolda bir Yunanlı cesedi görür. Araba mola verince Miralay Hüsnü Bey'le karşılaşır. Hüsnü Bey onun sınıf arkadaşıdır. Daha sonra Kermasti'ye ulaşır. Orada bir Hancı ile oda konusunda tartışır ve karşılaştığı bir arkadaşının evinde misafir kalır.

Aka Gündüz'ün kahraman anlatıcı bakış açısıyla kaleme aldığı bu hikâyede yazarın diğer hikâyelerinde olduğu gibi işgalin sebep olduğu yıkımlar ve bu işgalin izleri manzaralar hâlinde sıralanmıştır. Yazarın bu manzaraları verirken gözlem yeteneğindeki başarısı da dikkat çekicidir:

“Geniş bir ovanın şimal tarafında görünen kurumuş, karanlık gövdeler eskiden minarelermiş. Yaklaştıkça seçilen, duvara benzer şeyler, evlermiş. Yıkılmış duvarları daha düne kadar sağlammış ve hepsinden, beyaz dumanlar tütermiş. Şu kül, oradan olmuş. Kiremit yığınlarının hepsi birer saçakmış ve altlarında çift çift sevgililer, küme küme aileler yaşarmış ve sakız gibi beyaz sedirli, alaca perdeli, yeşil sahada döşeli odalarında incili, oymalı beşikler sallanmış. Şu başı isten kararmış ve alevden kireçleşmiş kaldırımlarda mütevekkil ve sabur insanlar geçer gidermiş. Şu beyaz kavuklu, yosun çiçekli kırık taş parçalarının olduğu yer, mezarlıkmış.” (Aka Gündüz 1338: Nu. 698)

Yazar, Karacabey'i bu cümlelerle tasvir eder. Yazara göre bu “mahrem sokaklardan” Yunan ayakları geçince Karacabey bu hâle gelmiştir. Aka

* Aka Gündüz, Karacabey'le Kermasti Arasında, 28 Kânûnuevvel 1338 / Perşembe, Numara 698, Sayfa 2, Sütun 1-2-3-4

Gündüz, önce bir tablo çizmiş ve bu tabloda işgalin çirkin yüzünü gösterdikten sonra buna sebep olan asıl âmilin İngilizler olduğunu belirtmiştir.

Yazar, Karacabey'den başladığı seyahatinin sonlarına doğru Kermasti'ye doğru arabayla yol almaya devam eder. Kermasti'ye yaklaştıkça, bu kasaba hakkında duyduklarını düşünmeye başlar. Burası eskiden padişahların halka zulmettikleri bir yerdir. Buranın halkı daima zulüm görüp eziyet çekmiş ve en sonunda da Yunan vahşetine tanık olmuştur. Bütün bunları hatırlarken bir yandan da arabadaki birisinden, yolda gördükleri yerler hakkında bilgiler alır. Burada her şey, devlet hazinesidir. Halka sadece zayıflık ve yorgunluk kalmıştır:

“Kermasti'ye daha çok yaklaştık. Sağdakiler boyuna Hazine-i hassanın, solda bir şey: Hazine-i hassanın, Yanında bir fabrika: Hazine-i hassanın, karşıda bir çiftlik: Hazine-i hassanın... Ya halkın; halkın zayıf bedeninde tek yorgunluk kalmış.” (Aka Gündüz 1338: Nu. 698)

Yazar, hikâyesinde siyasi ve dolayısıyla toplumsal meselelere değinmiştir. Onu en fazla üzen şey, Kermasti halkının yüzyıllardır süren çilesidir.

Aka Gündüz, gördüğü manzaraları canlı bir tablo gibi tasvir eder. Bu hikâyede tasvire başlamadan evvel yağlı boya tablodan bahsetmesi de ilginçtir:

“Hafif bir yokuşu aşar aşmaz kendimi Üstad Rıza Bey'in yağlı boya tablolarından en güzelinin karşısında buldum: Dört beş kilometre ötemizde ırmak kenarında bir orman... Kavak, akasya, söğüt, şimşir ve meyve ormanı...” (Aka Gündüz 1338: Nu. 698)

Yazar, mekân tasvirleri yaparken vakanın gelişeceği ortamı hazırlar. Eğer düşman katliamlarından bahsedecekse vakanın geçeceği dekoru da ona göre düzenler. Yanmış, kül olmuş evler, yıkık duvarlar ve ağlaşan kadınlar bu tablonun vazgeçilmez dekorunu oluşturur. Yukarıdaki tasvirde ise yemyeşil bir meyve ormanı tasviri yapılmıştır. Kermasti'nin yemyeşil bir yer olduğundan söz açan yazar, bu yörenin Ankara'dan bile mamur olduğundan vaka ilerledikçe bahsedecektir.

İçerisinde köy, kasaba ve tabiat manzaralarının epeyce tasvir edildiği bu hikâyede Aka Gündüz, işgal yıllarının panoramasını çizmeye devam etmiştir. Her hikâyesinde bir yerleşim yerinden ve işgalden bahseden yazar, Anadolu'yu kesit kesit incelemiştir.

Aka Gündüz'ün Millî Mücadele konulu hikâyelerinden en dikkate değer olanı “Ölüm Meselesi” adını taşır. Diğer hikâyelerinde işgalin Anadolu'da yaptığı tahribattan bahseden yazar burada Türk zaferini tahkiye eder. Hikâye

* Aka Gündüz, “Ölüm Meselesi”, 23 Teşrinievvel 1338 / Pazartesi, Numara 641, Sayfa 3, Sütun 1-2-3-4-5

Mudanya'da başlar. Burada Türk askerleriyle Yunanlar karşılaşır. Yunanlar, büyük bir hezimete uğrarlar. Yunan süvarileri zeytin dallarına çarparak can verirler. Yunan askerleri Mudanya'da denize gömülür. On İkinci Konstantin kaçır, Türkler altı bin beş yüz Yunanlıyı esir alırlar; bu esirlere altı bin Yunanlının cesetlerini gömme vazifesi verilir. Böylece Türk ordusu bu iş için yorulmamış olur. Denize dökülen Yunanların cesetleri ise Mudanya sularında yüzer. Türk tarihinin eşsiz zaferlerinden birisi Mudanya'da yaşanır.

Hikâye, savaş sahnesiyle başlar. Türk ve Yunan kuvvetleri Mudanya'da karşı karşıya gelmiş ve Yunan ordusu denize dökülmüştür. Savaşın şiddeti ve çarpışmaların ayrıntıları tablolar hâlinde anlatılmıştır:

“...Çılgın ve asabi düşman zabitleri... Dirseklerini yüzlerine kapamış, Türk süngüsünün dehşetinden gözlerini yummuş düşman askerleri... Acele edilerek ve son mermileri namlularında kalmış topların tekerler altında leşleşmiş neferleri... Semerlerini zeytin kütüklerine çarpa çarpa haykıran makinalı esterler... Takım takım, yer yer biçilerek serilen süvariler ve gözlerini yuvalarında döndürerek can veren atlar...” (Aka Gündüz 1338: Nu. 641)

Aka Gündüz'ün tasvirlerini okurken kendimizi yağlı boya bir resmin karşısında sanırız. Bu resmin içerisinde yer alan dekor, vakaya zemin hazırlar. Yazarın nakledeceği vaka bu tabloda geçer. Hikâyede dört Türk delikanlısı sekiz yüz Yunan askerini rehin alır. Biraz mübalağalı bir anlatımın görüldüğü metinde yazar bazen vakayı şiir gibi tahkiye eder:

“Bak şu zeytin gölgesine! Birbiri üzerine yığılmış leşler odur. Bak şu küçük dalgaların sürüklediği şişkin, müteaffin sürülere! O cezanın maddeleşen mahiyeti odur.” (Aka Gündüz 1338: Nu. 641)

Bu satırları okurken Halid Ziya'nın *Mai ve Siyah*'taki Ahmet Cemil'in ağzından söylediği “Bak şu semaya, ne görüyorsun? Maviliklerden mürekkep bir derya!” diye başlayan mensur şiirleri aklımıza geliyor. Aka Gündüz'ün mensur şiir gibi kaleme aldığı hikâyedeki bu parçalar ilginçtir.

Yoğun bir hitabet havasında yazılan bu hikâyede yazar bazen eski hendese kitaplarındaki kurallarla istihza ederek bu kuralları savaş alanlarına taşır:

“...bir meselenin mesâha-i sathiyyesi irtifayıyla hâsıl, darbının nısfına müsâvidir. Mudanya meselesinin bu daracık mesâha-i sathiyyesi aç gözlü bir oburdur ki şunları istiâb etmiştir: tam teçhizatlı bir piyade fırkası, bataryaları, makinalı bölükleri, süvari kıtaları, ağırlıklar ve atlar, sahipsiz arabalar...” (Aka Gündüz 1338: Nu. 641)

Aka Gündüz yukarıdaki tasvirde görüldüğü gibi eksiltili cümleleri betimleme yaparken kullanmıştır. Yüklemsiz tasvir cümleleri hikâyeye durağanlık katmıştır. Ayrıca hendese kitaplarındaki izafi bilgilerle yazar istihza ederek hikâyeye espri çeşnisi de vermiştir.

Yazarın mensur şiir tarzında kaleme aldığı hikâyede soru cümleleriyle ve âdeta düşmanları sorguya çeker gibi sorulan sorularla anlatımını güçlendirdiğini görüyoruz:

“Bu mavi dalgacıklar altında bata çıka dolaşan cesetsiz kaputlar, ıpsız mataralar, başsız şapkalar, tek kunduralar, dolak parçaları kimindir? Kumsalın üzerinde şu gayr-i tabii tümsekler karaya vurmuş leşlerin karargâhları mıdır? Bu yamaçlardaki kırmızı ovalar altında hangi diyar analarının oğulları yatıyor?” (Aka Gündüz 1338: Nu. 641)

Yazarın şiir gibi kaleme aldığı bu cümlelerde bildiğini bilmezlikten gelerek tecahül-i arif sanatını nesirde kullandığı görülmektedir. Ölüm Meselesi adlı hikâyede yazarın diğer hikâyelerinde sıklıkla tesadüf ettiğimiz karşılıklı konuşmaların hiç bulunmaması dikkatimizi çekmektedir. Metni okurken kendimizi, yüksek perdeden seslenen ve âdeta düşman topluluklarına: “Bakın, görün sonunuz ne oldu?” veya “Ey mazlum milletler, beni dinleyin!” der gibi konuşan bir hatibin karşısında buluruz:

“Haklarına tecavüz edilen milletler! Emperyalizm hücumlarına maruz kalan vatanlar! Ceberrut ile, yangın ve kılıçla soyulan mazlumlar! Türk’e iltica ediniz! Türk kurtarmayı, kurtulması gibi biliyor. Türk, cezayı dilediği, kimsenin hayaline gelmediği gibi veriyor. (...) düşmanı denizlere dökmeden denizlere gömdük. Üzerine kurşundan ve ateşten bir örtü çektik, denize dökülenlerin arda kalanları da toprakta boğuldu.” (Aka Gündüz 1338: Nu. 641)

Aka Gündüz, vaka kahramanları olarak sadece isimsiz askerleri seçtiği bu hikâyesinde Mudanya sahillerinde bulunan zeytin ağaçları altında yapılan Türk-Yunan çarpışmasını destansı bir anlatımla efsaneleştirerek anlatıyor. Ona göre zeytin dalları, barış değil ölüm getirmiştir. Hikâye bir savaş sahnesiyle başlar ve biter.

Sonuç

Millî Mücadele devam ederken *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde Aka Gündüz tarafından kaleme alınan hikâyelerde daha çok işgal altında bulunan yerlerin panoraması çizilmiş; olaylar çok canlı ve realist çizgilerle gözler önüne serilmiştir. Bu hikâyeleri, Sakarya ve Başkumandanlık Meydan Muharebelerini takip eden günlerde kaleme alan Aka Gündüz, Yunan vahşetlerini, Millî Mücadele’yi ve cephe havadislerini öyküleştirmiş ve cephede olup bitenleri bu şekilde okuyucularına duyurmuştur. 1922’de arka arkaya Millî Mücadele ile

ilgili hikâyeler neşreden Aka Gündüz, Kurtuluş Savaşı'nın kanlı sahnelerini görüp yaşayan biri olarak hikâyelerini realist çizgiye yaklaştırırken özellikle karşılıklı konuşma sahneleri oluşturarak olayları çok canlı bir biçimde nakletmiştir. Aka Gündüz'ün beş hikâyesi Millî Mücadele dönemi ile ilgili hikâyelerdir. Bu hikâyeler *Hâkimiyet-i Milliye*'de art arda sıralanarak yazılar arasında anlam bütünlüğü sağlanmıştır. Bir hikâyede anlatılan vaka, sonraki hikâyede devam ettiriliyormuş gibi okuyucuda bir izlenim bırakılmıştır. Yazar, bu hikâyelerde yer isimlerini açıkça sıralayarak bunları realist bir çizgiye oturtmuştur.

Aka Gündüz, hikâyelerinde kahramanlarının arasına karışmış ve onlar gibi düşünmüştür. Kahramanlarıyla aynılaşarak onlarla âdeta arkadaş olan, kendisini gizlemek ihtiyacını hissetmeyen yazarın bu tutumu, hikâyelerin ilgi çekici olmasını sağlamıştır. Şahıs kadrosunun ve mekânın dar tutulduğu bu hikâyelerde doğal olarak vaka da sınırlandırılmıştır. Millî Mücadele'nin bütün şiddetiyle sürdüğü bir ortamda sınırlı imkânlarla çıkarılan bir gazetenin sütunlarında yayımlanmak için yazılan hikâyelerde bu sınırlandırmaların olması doğaldır. Yunan ordusunun geri çekilmeye başladığı yıllarda onları kovalayan Türk askerlerinin gittikleri yerlerde karşılaştıkları manzaraların anlatıldığı ve canlı tasvirlerle konuşma sahnelerinin yer aldığı bu hikâyelerde, istiklâle susamış Anadolu insanının ve yurdun çeşitli yerlerinin panoraması çizilmiştir.

Kaynakça

- GÜNDÜZ, Aka, (1338 Nu. 625). "Tel Örgüler Arasında", *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Teşrinievvel, Çarşamba, Sayfa 3.
- GÜNDÜZ, Aka, (1338 Nu. 636). "Eskişehir Titriyor ve Yanıyor", *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Teşrinievvel, Salı, Sayfa 3.
- GÜNDÜZ, Aka, (1338 Nu. 641). "Ölüm Meselesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Teşrinievvel, Pazartesi, Sayfa 3.
- GÜNDÜZ, Aka, (1338 Nu. 665). "Bir Yarım Mezarın Huzurunda", *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Teşrinisani, Pazartesi, Sayfa 3.
- GÜNDÜZ, Aka, (1338 Nu. 698). "Karacabey'le Kermasti Arasında", *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Kanunievvel, Perşembe, Sayfa 2.
- AKYÜZ, Kenan, (1996). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- DOĞAN, Abide, (1989). *Aka Gündüz*, Türk Büyükleri Dizisi: 113, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.
- ERGUN, Saadettin Nüzhet, (1937). *Aka Gündüz, Hayatı ve Eserleri*, Ülkü Basımevi, İstanbul.
- URAZ, Murat, (1938). *Aka Gündüz, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Eserlerinden Parçalar*, Semih Lütfi Erciyes Suhulet Kit., İstanbul.
- YÜCEBAŞ, Hilmi, (1959). *Bütün Cepheleleri ile Aka Gündüz, Hayatı-Hatıraları-Eserleri*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kit. İstanbul.

1897 TÜRK-YUNAN SAVAŞI'NIN SERVET-İ FÜNUN VE KOKONUZ-AKBABA GAZETELERİNE YANSIMALARI

Meral DEMİRYÜREK

Özet

Bu çalışma, 1897 Türk-Yunan Savaşı'nın Kıbrıs ve Türkiye basınına yansımalarını karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Kıbrıs'ta Türkçe yayın yapan Kokonoz ve Akbaba gazeteleri ile İstanbul'da yayımlanan Servet-i Fünun gazetesi Türk askerlerine ve onların ailelerine maddi ve manevi destek vermiştir. Bu dönemde konuyla ilgili olarak yazılan şiir, hikaye ve makaleler söz konusu yayın organlarında günü gününe yayımlanmıştır. Kıbrıs'taki yazılarda zaman zaman padişahın eleştirilmesi söz konusuysen Servet-i Fünun bundan tamamen kaçınmış ve bütün dikkatini asker yakınlarına yöneltmiştir. Edebiyatın topluma ayna tutması anlayışı doğrultusunda düşünüldüğünde, 1897 Türk-Yunan Savaşı'nın Türk toplumu üzerindeki etkileri, Türk edebiyatının farklı coğrafyalarda benzer birçok ürün vermesine neden olmuştur.

Anahtar kelimeler: 1897 Türk- Yunan Savaşı, Kıbrıs Türk Basını, *Kokonoz, Akbaba, Servet-i Fünun.*

The Reflections of the 1897 Turkish-Greek War on the Servet-i Fünun, Kokonoz and Akbaba Newspapers

Abstract

The aim of this study is to compare and contrast the reflections of the 1897 Turkish-Greek War on the Greek and Turkish Press. Kokonoz and Akbaba newspapers that are published in Cyprus and Servet-i Fünun newspaper that is published in İstanbul have supported the Turkish soldiers and their family both financially and morally. During this period, the poems, the stories and articles written about the war had been published daily in the above mentioned newspapers. While the sultan has been criticized in the newspapers published in Cyprus, Servet-i Fünun published in İstanbul avoided criticizing the sultan and instead preferred to concentrate on the family of the soldiers. From the point of literature's being the reflection of societies, the effects of the 1897 Turkish-Greek War on the Turkish Society is that it enabled the Turkish literature to give products on different locations.

Key words: 1897 Turkish- Greek War, Turkish Cyprus Press, *Kokonoz, Akbaba, Servet-i Fünun.*

Giriş

Edebiyatın meydana gelen kimi olaylardan etkilenmesi ve edebiyatçıların bu doğrultuda eserler vermesi acaba sadece olayın meydana geldiği toplumla sınırlandırılabilir mi? Bu sorunun cevabının “hayır” olduğunu bu makaleyle örneklere çalışacağız.

1897 Türk-Yunan Savaşı Osmanlı Devleti’ne baş kaldırarak bağımsızlığını ilan eden Yunanistan’ın bir kez daha harekete geçerek Girit Adası’nı ele geçirmek istemesi üzerine meydana gelmiştir.

Osmanlı ordusu bu savaşta beklenmedik bir atılım yapmış ve Yunanistan’a emellerini gerçekleştirme sürecinde engel olmuştur. Ancak savaş meydanında kazanan Osmanlı Devleti, Batılı ülkelerin araya girmesiyle masa başında yenilgiye uğratılmıştır. Girit’in yönetimi bağımsız bir valiye bırakılmış, İngiltere de vali olarak bir Yunanlıyı atamıştır. (Shaw, 1983:256-258)

Bugün üzerinden 110 yıl geçmiş olan Türk-Yunan Savaşı, Nisan-Mayıs aylarında meydana gelmiş ve çok kısa sürmüştür. Buna rağmen Türk edebiyatında iz bırakacak olan eserlerin yazılmasına sebep olmuştur. Söz konusu eserlerin yer aldığı ve bu makalede ele alınacak olan yayın organlarından biri Servet-i Fünun gazetesidir. Gazetenin sahibi ve yazarlarından olan Ahmet İhsan Bey’in öncülüğünde konuyla ilgili olarak 1313 tarihli bir “nüsha-i mümtaze” yani özel sayı hazırlanmıştır.

O dönemde İngiliz idaresinde bulunan Kıbrıs Türklerinin yayın organlarından olan Kokonoz ve Akbaba gazeteleri de bu savaşa sığacağı sığacağına yer vermişlerdir. İşte bu çalışmada Servet-i Fünun’un özel sayısı ile Kokonoz ve Akbaba gazetelerine dayanarak savaşın yansımalarını tespit etmeye çalışacağız.

Servet-i Fünun

Servet-i Fünun gazetesi sekizinci yılında mevcut edip kadrosuna bazı ilaveler yaparak şehit çocuklarına, malul ve gazilere yardım sağlayabilmek amacıyla ilk akla gelen yol olan özel sayı çıkarmayı kararlaştırmıştır. Ahmet İhsan Bey, bunun gerekçesini ön sözde şöyle açıklamaktadır: “...*şu emniyye-i hayriyyemizi hız husûle getirmek için varid-i hatır olan ilk vasıtaya tevessül ettik. Bu nüsha işte o teşebbüsümüzün semeresidir...*” (*S. Fünun*, 1313)

Savaş sonrası dönemde yazıldığını ve yayımlandığını yazı sonlarındaki tarihlerden tespit ettiğimiz sayıda, ön sözü saymazsak, toplam 32 eser ve 24 edip yer almaktadır. (*S. Fünun*, 1313) Bunlar sırasıyla şöyledir:

1. İfade-i Mahsus, Ahmet İhsan
2. Benimle İshak, Mihrinisa
3. Askerlik- Osmanlılık, Rezaizade M. Ekrem
4. Hediye-i Sâl, Abdülhak Hâmid
5. Bir Yunan Generalinin Tefekkürat ve Tahayyülatı, Sami Paşazade

Sezai

6. Kırmızı Merkublar, Rezaizade M. Ekrem

7. Bir Şiir-i Siyasi, Mefhari
8. Vasiyet, A. Nadir
9. Yeni Edebiyat-ı Cedide, Menemenlizade Tahir
10. Fırtına, H. Nâzım
11. Osman, Uşşakizade Halid Ziya
12. Kamere Hitap, İsmail Safa
13. Nakiye Hala, Ahmet Hikmet
14. Elhan-ı Şita, Cenab Şehabettin
15. Şiir Hakkında, H. Nâzım
16. Adadan Avdette, Süleyman Nesib
17. Say ve İktisat, Meclis-i Maarif Azasından Hikmet
18. Osmanlılıkta Askerlik, Yaveran-ı Hazret-i Şehriyariden Ali Rıza
19. Makri Köyü ve Müteverrimler, Doktor Bafralı Yanko
20. "Buvadamur"da, Hüseyin Suad
21. Şefkat, H. Nâzım
22. Ayşecik, Siret
23. Osmanlılarda Muhabbet-i Vataniyye, Nijat Ekrem
24. Yakazat-ı Leyliyye, Cenab Şehabettin
25. Milona'dan Geçerken, Rüştü Necdet
26. Ordu-yı Hümayunda Bir Şair, Abdülhak Hâmid
27. Denizde, Mehmet Rauf
28. Bir Buse-i Masum, H. Nâzım
29. Topal, Hüseyin Cahit
30. Ebedi Bir Gece, H. Nâzım
31. Eytam-ı Şühedaya, Cenab Şehabettin
32. Hasan'ın Gazası, Tefvik Fikret
33. Tarihçe-i Meslek, Ahmet İhsan

Yazılan eserlerden 14 tanesi doğrudan savaş ve askerlikle ilgilidir. Söz konusu yazılar şunlardır: Askerlik- Osmanlılık, Bir Yunan Generalinin Tefekkürat ve Tahayyülatı, Kırmızı Merkublar, Vasiyet, Osman, Nakiye Hala, Osmanlılıkta Askerlik, Şefkat, Osmanlılarda Muhabbet-i Vataniyye, Milona'dan Geçerken, Ordu-yı Hümayunda Bir Şair, Topal, Eytam-ı Şühedaya, Hasan'ın Gazası.

Diğer yazı ve şiirler ise, *Servet-i Fünun* döneminin karakteristiğini yansıtan farklı konulardaki eserlerdir. Zaten ön sözdeki açıklamalarında Ahmet İhsan Bey bu durumu şöyle izah etmektedir: "...*Nüsha-i mümtazemiz esasen "Servet-i Fünun" heyet-i daimi-i tahririyesiyle gazetemize ihda-yı asar buyuran üdeba-yı kiram tarafından muharrer makalat ve manzumât ile tertip ve tezyin olunarak bilahare varid olan birkaç parça eser-i nefis de bunlara meze ve ilave edilmiştir...*" (S. *Fünun*, 1313)

Görüldüğü gibi *Servet-i Fünun* savaş sonrası hemen harekete geçerek yardım maksatlı “özel sayı” için kolları sıvamıştır. İstanbul’da bütün bu çalışmalar sürerken Kıbrıs Türk basını görevini–maddi yardım maksatlı olmasa da- çoktan yerine getirmiş bulunuyordu. O dönemde yayın hayatına yeni başlamış olan *Kokonoz* gazetesi savaş boyunca yazılar, şiirler yayımlayarak Kıbrıs’tan manevi desteğini ortaya koymuştur.

Kıbrıs’ta savaşın yansımalarını takip edeceğimiz yayın organlarından birincisi, kelime anlamı “yaşlı, ihtiyar kimse” olan *Kokonoz* adlı mizah gazetesi 27 Teşrinisani 1312 (1896) tarihinde çıkmaya başlamıştır. Ahmet Tevfik tarafından çıkarılan gazete Lefkoşa’da Kıbrıs matbaasında basılmakta ve on beş günde bir çarşambaları yayımlanmakta idi. *Kokonoz* 22 sayı yayımlandıktan sonra kapanmış ve bir süre sonra *Akbaba* adıyla yeniden yayımlanmaya başlanmıştır. *Akbaba*’nın da yayın hayatı ancak 23 sayı devam edebilmiştir. 1910 yılında Ahmet Tevfik *Kokonoz*’u yeniden hayata geçirmişse de başarılı olamamış ve 9 sayı sonra o da kapanmıştır. (An, 2002: 77-78)

Kokonoz ve sonrasında *Akbaba* Türk-Yunan Savaşı’na büyük yer ve önem vermiştir. Bu yayının politikasının seçilmesi ve sürdürülmesi büyük bir cesaret gerektiriyordu. Çünkü Ada’daki mevcut İngiliz idaresi ardı ardına ilanlar yayımlayarak İngiltere’nin bitarafılığına hanel gelmemesi için gerekli bütün tedbirleri almıştır. Bu tedbirleri gösteren ilanlardan birincisi 23 Nisan 1897 tarihli 548 numaralı *Ceride-i Resmîye*’dir. Vali Walter J. Sandall adına Arthur Jung’un imzasını taşıyan duyuruda, Osmanlı padişahı ile Yunan kralının savaş hâlinde bulunmasından dolayı Ada üzerinde meydana gelebilecek asayişsizliği önlemek için birtakım tedbirler alınmıştır. Buna göre her ne şekilde olursa olsun toplanma, dernek kurma ya da çeşitli gösteriler düzenlemek kesinlikle yasaktır. Bu yasağa uymayanlar hakkında gerekli cezai önlemler alınmıştır.

11 Mayıs 1897 tarihli ve 552 numaralı *Ceride-i Resmîye*’de ise, çok daha ayrıntılı bir biçimde Kıbrıs yerlilerinin ve burayı vatan edinmiş olanların mutlaka uyması gereken yasaklar bütün ayrıntılarıyla yayımlanmıştır. Buna göre taşradaki savaşa kanun hilafına asker yazılmak, asker yazılmış kimseleri gemiye almak, gemi inşa etmek ve asker taşımak, gemilere savaş için gerekli malzeme temin edilmesine yardımcı olmak kesinlikle yasaktır. Bu yasaklardan herhangi birini işleyenler en ağır şekilde cezalandırılacaklardır.

Savaşın *Kokonoz* ve *Akbaba*’ya Yansımaları

Kokonoz bir mizah gazetesi olmasına rağmen savaş boyunca çok ciddi yayımlar yapmıştır. 2 Nisan 1313 tarihli sayısının birinci sayfasındaki “Ciddi Muhavere” başlıklı yazı bunlardan biridir. *Kokonoz*’a arkadaşı gazete okuyup okumadığını sorar. *Kokonoz* cevaben şöyle der: “...Girit meselesi zuhur edeliden beri yalnız bende değil herkeste gazete okumak hevesi o kadar tezayüd etmiştir ki insan taaccüb eder...” (*Kokonoz*, 1313: 37). *Kokonoz*’a göre, İngiltere Girit’i

Yunanistan'a kaptırmak istememektedir. Öte yandan Yunanların Girit'ten çekilmesiyle ilgili olarak şöyle demektedir: "... şimdi dinle Yunan Girit'ten çıkar hem de bir saatte oralarda nam ü nişanı kalmaz eşkıya fareler gibi deliklerden başlarını bile çıkarmağa muvaffak olamaz... Lakin bunlar nasıl olur biliyor musun?..." (Kokonoz, 1313: 37) Bunlar ancak Batılı devletlerin yalan yanlış yazılar yazan gazetelere kulak tıkamasıyla olacak işlerdir. Soru-cevap şeklinde devam eden uzun söyleşme boyunca, Osmanlı ve Yunan askerinin sayısından, Girit'e Yunan'ın girmesiyle diğer Batılı devletlerin girmesi arasında fark olup olmadığına kadar birçok konuya değinen *Kokonoz* ve hayalî arkadaşı konuyu her şeyin yoluna girmesi yönünde bir duayla kapatırlar.

Burada, söz konusu nesir örneklerinden ziyade şiirler üzerinde duracağımızdan bununla ilgili örneklere geçmeden önce şunu belirtmekte yarar görüyoruz: *Kokonoz* bir mizah gazetesinden öte ciddi bir siyasi gazete hüviyetini en azından savaş müddetince sürdürmüştür. Çok sayıda şiir örneğine rastladığımız gazetede dikkati çeken nokta, bütün şiirlerin imzasız yayımlanmış olmasıdır. Gazetenin sahibi olan Ahmet Tevfik, geçmiş yıllarda "Zaman" gazetesinde yazarlık yapmıştır ve bu tecrübesini *Kokonoz*'da kullanarak bütün yazıları kendisi yazmış olabilir. Zaten gazetenin imtiyaz sahibi ve yazarı olarak her sayıda Ahmet Tevfik'in adı geçmektedir. (Kokonoz, 1312: 4)

Doğrudan savaşın ve Türk askerinin kahramanlıklarının anlatıldığı ve başlığı olmayan ilk şiirde şair "biz" ifadesiyle Osmanlı'nın övgüsünü yapmaktadır:

"Osmanlılarız askerimiz şîr-i jiyandır
Şemşîr-i cellatlarının her biri kandır
Savletleri amma ki adüvviye ne yamandır
Ölmek bize meydan-ı vegada ulu şandır
Gaziyiz eğer kalsak ölürsek de şehidiz
Zira iki yüzden de bilâ-şüphe sa'îdiz..." (Kokonoz, 1313: 42)

Büyük bir cesaretin eseri olarak karşımıza çıkan kahramanlıkta, vatani için ölen birinin şehitlik mertebesine ulaşacağı inancının izlerini görmekteyiz. Aynı sayıda yer alan ve yine başlığı olmayan bir diğer şiirde ise çok daha açık bir biçimde askerın zaferi için Allah'a yakarış vardır:

"...
On sekiz bin âlemi var eyleyen sensin yine
Kimin ağıyar ve kimin yar eyleyen sensin yine
Narı İbrahim'e gülzar eyleyen sensin yine
Güldür imanı ve küffarı soldur Allahım medet..." (Kokonoz, 1313: 44)

Kıbrıs'tan ta savaş meydanlarına sesini duyurmak istercesine gür bir söyleyişle *Kokonoz* haykırmaya devam eder. Gittikçe artan büyük bir coşkuyla

ardı ardına şiirler yayımlanır. *Kokonoz*'un Askere Hitabı" başlıklı şiir, şairin samimiyetini ve heyecanını ortaya koyar niteliktedir:

"Ey asker-i nusret eser-i hışm ü celâdet
Enzar-ı ümidin size atf eyledi millet
İşte bu zamandır edecek arz-ı şecaat
İmdat diye hak-i vatan etmede feryat
İmdat edelim biz dahi Allah için imdat..." (*Kokonoz*, 1313: 47)

Bütün şiirlerde hamasi bir hava gözlemlenmektedir. Özellikle askere ve Allah'a olan içten seslenişlerde tek bir gaye vardır, o da Osmanlı yani Türk ordusunun muzaffer olmasıdır. Kıbrıs'ta diğer unsuru oluşturan Rumlara rağmen, açıktan açığa Yunanistan'ı ve dolayısıyla Yunanları hedef alan ifadelere de sıkça yer verilmiştir. İşte onlardan bazıları:

"...
Görün Yunan'ın hâlini
İstemedi kemalini
Nasıl buldu zevalini
Askerleri de kalmadı
Hiç yerleri de kalmadı..." (*Kokonoz*, 1313: 50)

"...
Alınca korkuyu Yunan
Devletlere dedi aman
Kurtarınız beni heman
Kırıldı kolum kanadım
Ortadan kalkıyor âdem..." (*Kokonoz*, 1313: 51)

"...
Bunların katili kimdir
Yunanlılar değil midir?
Avrupa pek iyi bilir
Yunan da eylemez inkâr
İş meydanda apaşikâr..." (*Kokonoz*, 1313: 51)

"...
Allah Allah dedik saldı
Rast geldiğimize çaldık
Asker de geldi arkadan
Yunanlar kaçtı biz kaldık..." (*Kokonoz*, 1313: 56)
"Yunanlılarınız yok bize kaçmakta mümasil
Gayrıya ne lazım ederiz biz bizi terzîl
Nam almışsınız âlemde şekâvet ile tekmîl..." (*Kokonoz*, 1313: 74)

"Bakınız n'oldu bugünlerde Yunan'ın hâli
Neye uğrattı onu saika-i ef'ali..." (*Akbaba*, 1313: 2)

"Bakın şu Yunanlılara

Taraftarlık satanlara

İane dedi verdiler

Seyr eyleyin kapanlara..." (Akbaba, 1313: 6)

"...

Baktı gördü Yunanlılar

Durmak bilmez Osmanlılar

Bu kılıçları kanlılar

Atina'ya girecekler

Hakkımızı verecekler..." (Kokonoz, 1313: 51)

Bütün bu düşmanlığın doğmasına neden, Girit'le ilgili sorunun dışında Yenişehir, Teselya, Yanya, Tirmova gibi yerlerin Yunanların eline geçmiş olmasıdır. Ancak savaş sonunda dengeler değişmiş Osmanlı ordusu bütün bu yerleri geri almış; hatta Atina'yı alırsa Yunanistan'ın tekrar Osmanlı egemenliğine gireceğinden korkulmaya başlanmıştır.

Kokonoz şiirlerinde sürekli bu yerlerin Türk olduğundan dolayı önemlerini vurgulamıştır:

"Allah giderse bu Teselya elden

Dünyayı yıkar İslam temelden..." (Kokonoz, 1313: 58)

"Dömeke'yi topa tuttuk

Artık ölümü unuttuk

Hamd olsun onu da yuttuk..." (Kokonoz, 1313: 51)

"...

Savaş sonrası yapılan anlaşmalar gereği Teselya'nın geri verilmesi gündeme gelir. Buna çok öfkelenen Kokonoz Türk milletinin duygularına şöyle tercüman olur:

"Alınan yerler verilmez

Teselya'dan da geçilmez..." (Kokonoz, 1313: 51)

"...

Mümkün mü verilsin geri Yunan'a Teselya

Kâil misiniz söyleyin ey millet-i küberâ

Meydan-ı vegayı şüheda eyledi imlâ'

Bir hûn-ı lâl renge boyanmıştı Teselya

Ümit olunur mu geri vermek bunu hâlâ

Var mı buna razı olacak sahib-i vicdan

Razı olanı varsa denir mi ona insan" (Kokonoz, 1313: 59)

Bütün bu karşı koyuşlara rağmen korkulan gerçekleşir. Yapılan barışla Osmanlılar Teselya'dan çıkmaya, Yunanlılar da küçük bir savaş tazminatı ödemenin yanı sıra Müslümanların Osmanlı topraklarına göç etmelerine izin vermeye razı olurlar. (Shaw, 1983: 258)

Kokonoz bu sonucu içine sindiremez. O kadar kan dökülmüş, şehitler verilmişken elde edilen bir yerin geri verilmesi cevaplanamayacak bir soru doğurmuştur zihinlerde: Neden? Çünkü Avrupa devletleri karşısında aciz durumda olan Osmanlı padişahı bu duruma boyun eğmiştir. Sorumlu istibdat yönetimi yani II. Abdülhamit'tir:

“...

Çıkacak yer mi Teselya elden
Bu kadar şanlı şehitler var iken
Size layık mı idi bu hareket
Ne için çıktınız öyle yerden
Ne kazandık? Denilirse asker
(Şu) diye gösterilir mi bir bir
Bu kadar harb ü cidal eylediniz

...

Yenişehir içre kalan müminler
Kime feryat u figan etsinler

...

Bize Allah acısın ey millet
Ölmüşüz çünkü esir-i mihnet
Bizi mahv eyledi bu istibdat
Nerede biz nerede hürriyet

...

Ayağın bastı mı İstanbul'a bak
Sarar etrafını yüz bin alçak

...

Ne sual var ne cevap isterler
Ne muhatap ne hitap isterler

Bab-ı zaptiye karargâhın olur...” (*Akbaba*, 1314 : 71)

Ahmet Tevfik'in çok yoğun Türk-Osmanlı taraftarlığına rağmen, padişaha ve idareye yönelik yukarıdakine benzer ifadeleri başına iş açmış, gazetesi aldığı tepkiler yüzünden kısa ömürlü olduğu gibi İstanbul hükümeti tarafından *Kokonoz*'un Osmanlı Devleti'ne girişi 29 Temmuz 1313 (10 Ağustos 1897) tarihli irade-i seniyye ile yasaklanmıştır. (BOA, İrade-i Husûsi, tarih 1315. Ra. 10, Vesika nu. 116.) Ayrıca Ahmet Tevfik de Osmanlı topraklarına girememiştir. Bütün bu nedenlerden dolayı olsa gerek *Kokonoz* 17 Eylül 1897 tarihli son sayıyla hitam bulmuştur. Onun yerini ve misyonunu 1 Ekim 1897'de çıkmaya başlayan “*Akbaba*” devralmışsa da onun yayın hayatı da çok kısa sürmüştür.

Kıbrıs Türk basınında ilk mizah gazetesi olarak yerini almış olan *Kokonoz* görüldüğü gibi bir yönüyle daha basın tarihi içinde yerini almıştır. O da devrin olaylarına karşı takınmış olduğu kararlı ve gözüpek tutumdur.

Savaşın Servet-i Fünun'a Yansımaları

1897 yılı ele aldığımız Türk-Yunan Savaşı yanında bir açıdan daha önemlidir. O da edebiyatımızda "Servet-i Fünun Edebiyatı" olarak adlandırılan dönemin 1896 yılında başlamış olması nedeniyle yeni bir edebiyat ekolünün söz konusu olmasıdır. *Servet-i Fünun*'un sahibi olan Ahmet İhsan, R. M. Ekrem'in yönlendirmeleriyle gazetesine yeni bir çehre kazandırmaya karar vermiş ve bunun doğal uzantısı olarak gazetede ki yazar-şair kadrosunun yenilenmesi gündeme gelmiştir. Tevfik Fikret, Cenab Şehabettin, Halid Ziya, Mehmet Rauf gibi isimler gazetenin daimi kadrosunu oluşturmuşlardır.

Aynı günlerde patlak veren Türk-Yunan Savaşı sonrasında muhtaç duruma düşen şehit yakınlarına, malullere ve gazilere değişik çevrelerden değişik şekillerde yardımlar yapılmaya başlanır. *Servet-i Fünun* da bu çabalara bir özel sayı çıkararak katkıda bulunmayı ve elde edilen geliri söz konusu insanlara bağışlamayı kararlaştırır.

Kokonoz'un aksine *Servet-i Fünun* konuyu günü gününe değil, savaş sonrasında ele almıştır. Ayrıca sadece savaşı manen desteklemek değil, bu olaydan mağdur olanlara yardım maksatlı bir çalışma söz konusudur. Yazılarına yer verilen ediplerin büyük bir bölümü ısmarlama olarak yazmışlardır. Bir diğer farklılık ise, *Kokonoz*'da yayımlananların tamamının Ahmet Tevfik'e ait olduğu tahmin edilirken, *Servet-i Fünun*'da yazarların sayısı 24'ü bulmaktadır.

Servet-i Fünun'da yayımlanan yazıların büyük bölümü mensur eserlerdir. Onlardan topluca daha sonra söz edeceğimizi belirttikten sonra özellikle üzerinde duracağımız dört şiire geçmek istiyoruz. Bunlardan birincisi R. Mahmut Ekrem'e ait olan "Kırmızı Merkublar" adlı manzum hikâyedir. On tane beşlikten oluşan "Kırmızı Merkublar" manzum hikâyeye olarak adlandırılabilir. Çünkü şiirde gönüllü olarak askere yazılan Mehmet Onbaşı ile 5 yaşındaki oğlu Zeynel anlatılır. Zeynel cepheye gitmek üzere olan babasının boynuna sıkıca sarılır ve onu bırakmak istemez. Baba ile oğul arasında şu muhavere geçer:

"Unutma kırmızı merkubları.. -Unutmam- Hem

bugün de kal da yarın git.- Bırak çocuk vazgel !

-Unutma kırmızı merkubları.. -Peki.. -Hadi git." (Ekrem, 1313: 33-34)

Mehmet Onbaşı oğluyla vedalaşır ve cepheye gider. Orada çok büyük kahramanlıklar gösterir, ancak kalbine bir kurşun isabet ederek ağır yaralanır. Ölmeden önce gözünün önünde bir çift kırmızı ayakkabı canlanır ve yüreği bu kez başka bir acıyla yanar. Onun şehitlik mertebesine yükseldiği gün, köyde Zeynel ateşlenerek hastalanır. Ve sürekli bir şeyi sayıklar:

"Geleydi kırmızı merkublarım!" (Ekrem, 1313: 35)

Duygusal yönü ağır basan bu şiir, dil olarak oldukça yalındır. Ayrıca okuyucuları, şehit olan askerlerin geride kalan ailelerinin ne olacağı konusunda düşündürmeyi de amaçlamaktadır.

“Kırmızı Merkublar” ile aynı özellikleri gösteren bir diğer manzum hikâye ise, 20 Ağustos 1313 tarihinde A. Nadir (Ali Ekrem) tarafından yazılmış olan “Vasiyet”tir.

“Vasiyet” iki hemşehri asker Çemişkezekli Memiş ile bölük emini Ömer arasındaki diyaloga dayanmaktadır. Köyünden mektup alan Memiş, Ömer’den bu mektubu okumasını ister. Köyle ilgili irili ufaklı bütün ayrıntıyı veren Ömer, Memiş’in köyden ayrılırken hasta olan karısı Emine’yi ısrarla sormasına rağmen cevap vermez. Çünkü Emine ölmüştür. Bunun üzerine Memiş vasiyetini söyler. Buna göre:

“...

Şehit olursa eğer kimse bir şey almayacak;
Ne malı var bu fakirin? Beş on koyun, kösemem;
Biraz ekin, buzağı, kağrı, bir de sazlı dere.
Bu şeylerin birisi arkasında kalmayacak;
Ne var ne yoksa satıp savmalı.. bahasıyla
Emine’ye yakışır bir taş almadır emeli;
Kızıl boya, sarı altın yazıyla süslemeli,
Taşın yüzünde kılıç resmi olmalı mutlak;
Memiş nefer mi ya zabıt mi kim bakıp soracak !
Bir ince süngü yapılsın kılıç değilse bile...

-Bir asmacık dikiversin babam, fidan salsın;
Bi tanecik Eminem gölgesinde hoş kalsın !...” (A. Nadir, 1313: 42-43)

Memiş bütün bu isteklerine bir de köyün imamının Allah rızası için arada bir dua, ilahi okumasını da ekler. Tam köydekilere selam yazılmasına sıra geldiğinde bir boru sesiyle taarruza geçerler. Kahramanca, yiğitçe döğüşen Türk askeri düşmanı uzun bir uğraştan sonra püskürtmeyi başarır. Fakat Memiş de tıpkı diğer şiirdeki Mehmet Onbaşı gibi tam yüreğinden vurulur ve koynuna sakladığı vasiyeti kendini bekleyen eşi Emine’ye götürür.

Şiirin dili kısmen “Kırmızı Merkublar”dan ağırdır. Ancak verilmek istenen mesaj yönünden bakıldığında şairlerin savaşı konu alırken insani boyutu ön plana çıkardıklarını görmekteyiz. Askerler onların gözünde birer robot, birer savaş makinesi değil eşleri, çocuklarıyla mutlu, kendi hâlinde bir hayat yaşarken sırf vatan sevgileri sebebiyle cephelere koşmuş mütevazı insanlardır.

“Vasiyet”e çok benzeyen bir şiir de “Kokonoz”da yayımlanmıştır. “Bir Şehidin Vefatından Evvel Oğluna Bir İki Sözü” başlıklı şiir ölmekte olan bir babanın oğlu Nevzat’ın üzülmemesini istemesiyle başlar:

“Nedir hüznün ciğerparem niçin ağlarsın evladım

Benim bir ıztırabım yok teessüf etme Nevzat'ım
Nevâ-yı bahtiyarânemdir evladım bu feryadım
Teessüf etmem ölsem de iki âlemde dilşadım..." (Kokonoz, 1313: 66)

Geride kalan eşi Zehra ile kızı Esmâ'ya selam eden yaralı asker, oğlundan korkusuz olmasını ister. Vatan ve millet yolunda savaşanların Allah tarafından cennetle ödüllendirildiğini bu sebeple oğlunun da asker olmasını ister:

"...
Zaman-ı ihtizarımdır ciğerparem iyi dinle
Cihanda kesb-i şöhret etmeğe sa'y eyle sa'yinle
Ne bâlîn-i hayat üstünde havf-ı mevt eyle inle
Ne zerre ihtiraz et pençeleşmekten de hasmınla
Sen asker oğlusun câ-yi vega olsun sana makber
Müşerreftir şehid-i fi-sebil-illah olan asker..." (Kokonoz, 1313: 66)

Son sözü "Allah" olan yaralı asker gözlerini ebediyen yumar ve şehitlik mertebesine yükselir.

Bütün bu hamasi özellikleri Tefik Fikret'in "Hasan'ın Gazası" şiirinde de görmek mümkündür. Ancak bir fark vardır. Bu farkı şair bir mısra hâlinde özetler. Şöyle ki:

"Kadınlar ağlamayın, cenge her giden ölmez!.." (T. Fikret: 1313: 158)

Şiirdeki hikâyenin kahramanı olan Hasan da tıpkı daha önceki üç şiirin kahramanları gibi çiftinde çubuğunda çalışan sıradan bir köylüdür. Onu bu sıradanlıktan çıkaran vatan sevgisi olur ve gönüllü yazılır. Ayrıca soyunda birçok şehit vardır. Onun diğerlerinden hiçbir eksigi yoktur. Hasan'ın akıbeti Mehmet Onbaşı, Memiş ve Nevzat'ın babasıminkinden farklı olur: O köyüne madalyalı bir gazi olarak dönmüş, böylece şairin savaşa her gidenin ölmeyeceği görüşü de ispatlanmıştır:

"...
Ve bir madalyalı gazi mehabetiyle vakur,
Ağır ağır yürüyor... Nâgehan tevakkufle
Fezaya fırlatıyor bir nigâh-ı pür-şu'le.

Bu şanlı avdeti gûya selamlıyor öteden:
Değirmenin açılan kollarında bir şefkat,
Ağaçların eğilen dallarında bir hürmet!.." (T. Fikret: 1313: 158)

Üzerinde duracağımız son şiir Abdülhak Hâmid'in gazeteye sonradan gönderdiğini dipnottan öğrendiğimiz "Ordu-yı Hümayunda Bir Şair" adlı şiiridir. Burada Türk askerinin kahramanlıklarının yüceltiildiği buna karşılık Yunan'ın nasıl böyle bir savaşa cesaret ettiği yüksek sesle düşünülmektedir:

"...
Şu burçlar o büyük heyetin güvâ gibidir.

Görünmüyor, nereye gitti asker-i Yunan?
 Hurafe miydi aceb nam-ı leşker-i Yunan?
 Nasıl o kavm-i hakîm intihara verdi karar..
 Kabul eder mi bunu akl-ı münkir-i Yunan?..." (A. Hâmid: 1313: 118-119)

Bu mısralarla *Kokonoz*'daki şiirlerde hâkim olan gür ses arasında bir benzerlik vardır. Tıpkı *Kokonoz* ve daha sonra *Akbaba*'da olduğu gibi "Ordu-yı Hümayunda Bir Şair"de de açıktan açığa Yunanların hedef alındığı ve doğrudan onlara seslenildiği görülmektedir. Abdülhak Hâmid, Yunanların tek çarelerinin Osmanlının merhametine sığınmak olduğu kanaatinde:

"...
 Dehâlet et görelim taht-ı âl-i Osman'a
 Eğer bu vechile olmazsanız bugün tâib
 Yarın benim nazarımda olursunuz gaib." (A. Hamid: 1313: 120)

Kokonoz ve *Akbaba* gazetelerinde savaş sonrası alınan yerlerin -özellikle Teselya'nın- geri verilmesi gündeme geldiğinde padişaha karşı bir tepki oluşmuş, örneğin "Teselya'da yaralanan ve Yıldız Hastanesinde yatmakta bulunan "eli kalem tutar bir asker lisanından" şunlar yazılmıştır:

"...
 İstemez millet Teselya kıt'asın terk eylesin
 Kimsenin lakin elinde yok ki bir şey neylesin
 İster izhâr eylesin amma ki korkar söylesin
 Haddi varsa bir kişi bu yolda birkaç söz desin

Birtakım cellatlar hazırdır der insanı yesin
 Ağzını açtırmıyor hainler asla milletin
 Mahv-ı ikdam eyliyorlar şanını bu devletin..." (*Kokonoz*, 1313: 62)

Bu tarz ifadeler yıl sonunda basılmış olmasına rağmen Servet-i Fünun'un özel sayısında rastlamak mümkün değildir. İstanbul'da yayımlanan ve ancak birtakım özel izinlerle gerçekleşebilen bu yardım amaçlı faaliyette yazarların idareyi eleştiren, hatta ima eden yazılar yazmaları II. Abdülhamit'in baskıcı politikası içinde mümkün olamazdı. Bu nedenle yazıların bütününde -özellikle şiir ve hikâyelerde- romantik bir hava hâkimdir. Savaş meydanlarından ziyade savaş gerisinde kalanların yaşadıkları, hissettikleri vurgulanmıştır. Bu şekilde hareket edilmesinde daha önce de belirttiğimiz gibi yazıların yayımlanış amacı da etkili olmuştur.

Servet-i Fünun'da yer alan mensur yazılar hakkında toplu bir değerlendirme yapacağımızı ifade etmiştik. Söz konusu yazılar şunlardır:

"Askerlik- Osmanlılık" (R. M. Ekrem), "Bir Yunan Generalinin Tefekkürat ve Tahayyülatı" (S. Sezai), "Osman" (H. Ziya), "Nakiye Hala" (A.

Hikmet), “Osmanlılıkta Askerlik” (A. Rıza), “Şefkat” (H. Nâzım), Osmanlılarda Muhabbet-i Vataniye”(N. Ekrem), “Milona'dan Geçerken” (Rüştü Necdet), “Topal” (H. Cahit), “Eytam-ı Şühedaya” (C. Şehabettin).

“Bir Yunan Generalinin Tefekkürat ve Tahayyülatı”, “Osman” ve “Osmanlılarda Muhabbet-i Vataniyye” adlı hikâyelerde savaşın iki farklı tarafı ele alınmıştır. S. Sezai hikâyesinde bir Yunan generalinin hayallerine ve duygularına onun bakış açısıyla yaklaşmıştır. General savaşı kaybeden taraf olarak bütün o karamsar, bezgin ruh hâlini okuyucuya yansıtmaktadır. H. Ziya ise, Osman isimli kahraman Türk askerini âdeta bir sembol olarak kullanmış ve bütün savaş boyunca gösterilen fedakârlıkları Osman'ın kopan koluna rağmen ipi beline sararak topu bırakmamasında özetlemiştir.

Çok genç yaşta ölümüyle babasını ömür boyu sürececek büyük üzüntülere boğan Nijat Ekrem'in “Osmanlılarda Muhabbet-i Vataniyye” adlı yazısındaki kahramanının adı da Osman'dır. (Bugün ise, Türk askerinin genel adı Mehmet'tir.) Osman savaşa gidebilmek için annesine yalvarır. Daha önce eşini Osmanlı-Rus Savaşı'nda şehit veren kadıncağz biricik oğlunun da babası gibi gidip dönmemesinden korkmaktadır. Ancak oğlunun “...Ben de sana koca bir ad bırakacağım: Şimdiye kadar sana yalnız şehit karısı diyorlardı. Bundan sonra şehit anası da diyecekler.. Bu, az bir şey midir? Bir de anne! Ben babamı görmedim. İstemez misin ki ben de şehit olayım da ona cennette kavuşayım?....” (N. Ekrem: 1313: 108) sözleri karşısında anne bütün direncini yitirir ve oğluna izin verir.

“Nakiye Hala”, “Şefkat” ve “Topal” adlı hikâyelerde ise, savaşın perde arkası tasvir edilmiştir. İlk iki hikâye daha önce şiirleri incelerken söylediğimiz gibi, asker ailelerinin çektiği acıları gözler önüne serer niteliktedir. Nakiye Hala oğullarını ve damadını şehit vermekten dolayı âdeta bir gurur abidesine dönüşmüştür. Bu gururun sadece geride kalanlarda değil gidenlerde de olduğunu Nakiye Hala'nın damadı tarafından söylenen şu dörtlük açıkça göstermektedir:

“Bulmak güzel olmaz mı

Yarın hak divanında

Göğsü al al yaralı

Nişanlı yanında” (A. Hikmet: 1313: 74)

25 Haziran 1313 tarihli “Topal”da ise savaştan dönenlerin karşılaşabilecekleri acı sürprizleri konu edinmiştir Hüseyin Cahit. Hikâyenin kahramanı olan Nail, yakışıklı bir zabıt olarak gittiği savaştan dudağının üstünde yara izi olan ve koltuk değnekleriyle yürüeyebilen bir topal olarak döner. Kaybettikleri sadece fiziksel görünümüyle sınırlı kalmaz, sevgilisi Seniha'yı da ebediyen kaybeder. Seniha'nın bir başkasıyla (Nihat'la) evlendiği gece Nail intihar eder.

Servet-i Fünun özel sayısındaki son yazı Cenab Şehabettin'e aittir. Yazar "Eytam-ı Şühedaya" yani şehit çocuklarına seslendiği yazısında 20 yıl öncesine dayanan bir olay anlatır. Bu, Plevne'de savaşıma giden ve hiçbir zaman dönmeyecek olan bir Türk zabitanın oğluluyla vedalaşmasıdır. Geride sekiz yaşındaki oğlunu, üç yaşındaki bir diğer oğlunu, üç aylık kızını ve eşini bırakan bu asker, Cenab Şehabettin'in babasından başkası değildir. Bu nedenle yazar şehit çocuklarının duygularını çok iyi anlamakta ve onlara şöyle seslenmektedir:

"...Ben bundan yirmi sene evvel -bugün sizin olduğunuz gibi, ey aziz kardeşlerim, - bir şehidin yetimi olmuştum; benimki de sizinkiler gibi hayatını barut dumanlarına sarmış, gitmişti. Bugünkü siz yirmi sene evvelki bensiniz; ben sizin bütün hissiyatınızı, bütün ruhunuzu, ruh-ı mecruhunuzu bilirim... Ben o cerihanın bir aşinasıyım. O cerihayı seviniz; o sizin ebedi bir nişan-ı iftiharınızdır.... Herkes size vermek istiyor; ben sizden almak, - âlâmınıza iştirak suretiyle- sizin derdinizden bir kısmını almak istiyorum." (C. Şehabettin: 1313: 148)

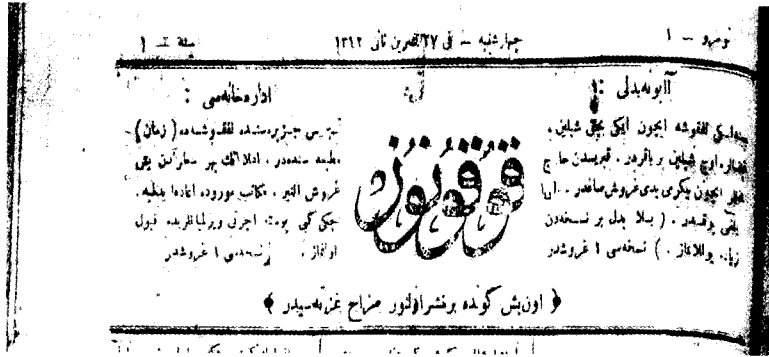
Servet-i Fünun gazetesi bu özel sayıdan ne kadar gelir elde etti ve savaş mağdurlarına ne kadar yardımcı olabildi bilemiyoruz. Ancak bir gerçek var ki, o da bu yardım faaliyeti sayesinde Türk edebiyatının seçkin isimleri aynı amaç doğrultusunda bir araya gelmiş ve değerini günümüze kadar muhafaza eden eserler ortaya koymuşlardır.

Sonuç

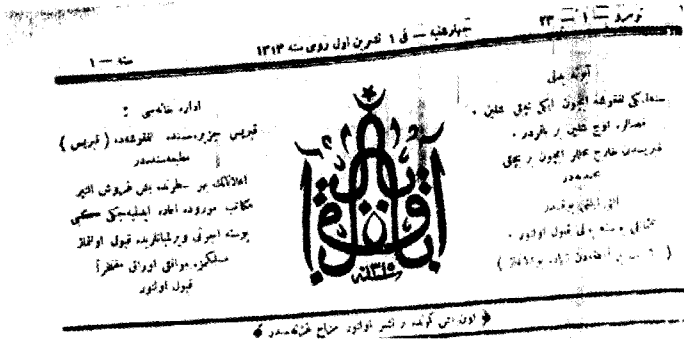
Bir ülke edebiyatının yönü, çoğu kez o alanda emek veren ediplerin görüşleri doğrultusunda şekillenir. Bu durumda edebiyatın topluma ışık tutması söz konusudur. Fakat kimi durumlarda bunun tersi yaşanır. Toplumdaki bazı olayların edebiyatı etkilediği görülür. İşte biz bu bildiriyle bunu örneklemeye çalıştık. "Edebiyatın topluma değil, toplumun edebiyata yön vermesi nasıl olabilir?" sorusu 1897 Türk-Yunan Savaşı sırasında ve sonrasında iki farklı coğrafyada -Lefkoşa ve İstanbul- verilen edebî ürünlerle cevaplanmıştır.

Kaynakça

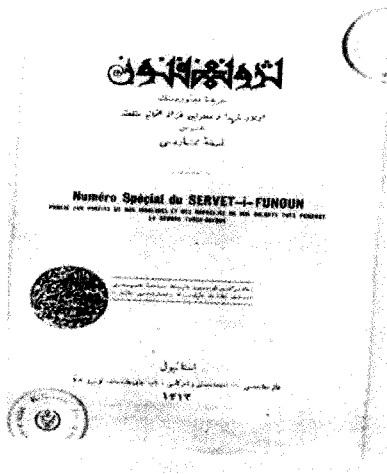
- Abdülhak Hâmid, (1313). "Ordu-yı Hümayunda Bir Şair", *Servet-i Fünun* (nüsha-i mümtaze), İstanbul.
- AN, Ahmet (2002). *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ahmet Hikmet, (1313). "Nakiye Hala", *Servet-i Fünun*, (nüsha-i mümtaze), İstanbul.
- Akbaba*, Kıbrıs Matbaası, Lefkoşa 1897-1898, S. 1-23.
- A.Nadir, (1313). "Vasiyet", *Servet-i Fünun* (nüsha-i mümtaze), İstanbul.
- BOA*, İrade-i Husûsi, tarih 1315. Ra. 10, Vesika nu. 116.
- Cenab Şehabettin, (1313). "Eytam-ı Şühedaya", *Servet-i Fünun* (nüsha-i mümtaze), İstanbul.
- Kokonoz*, Zaman Matbaası, Lefkoşa 1896-1897, S. 1-22.
- Nijat Ekrem, (1313). "Osmanlılarda Muhabbet-i Vataniyye", *Servet-i Fünun* (nüsha-i mümtaze), İstanbul.
- R. Mahmut Ekrem, (1313). "Kırmızı Merkublar", *Servet-i Fünun* (nüsha-i mümtaze), İstanbul.
- Servet-i Fünun*, Âlem Matbaası İstanbul 1313.
- SHAW, S. J.- Ezel Kural Shaw, (1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II., e Yayınları, İstanbul..
- Tevfik Fikret, (1313). "Hasan'ın Gazası", *Servet-i Fünun*, (nüsha-i mümtaze), İstanbul.

Kokonoz, 27 Teşrinisani 1312, Sayı: 1

Akbaba, 1 Teşrinievvel 1313, Sayı: 1

Servet-i Fünun Nüsha-i Mümtazesi, İstanbul 1313

LORD PALMERSTON'UN OSMANLI TOPRAK BÜTÜNLÜĞÜNÜ KORUMA SİYASETİ

Bayram SOY

Özet

Palmerston'un İngiliz siyasetinde söz sahibi olduğu dönemde (1830-1865), Osmanlı topraklarındaki İngiliz çıkarları için Fransa potansiyel tehlikeydi, ama fiili tehdit Rusya'dan geldi. Mısır İsyanı ve Kırım Savaşı Palmerston'un Rusya'yı, Karadeniz ve Boğazlardan uzak tutarak, Hindistan yolu ve İngiliz ticaretini güvence altına alma mücadelesiydi. Bu savaşlarda görünürde Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü korundu, ancak gerçekte İngiliz çıkarları savunulmuştu. Palmerston, seleflerinin belirlediği Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma politikasını, takip ettiği siyasetle vazgeçilmez kılarak, haleflerine devretti. Neredeyse bir yüzyıl süren bu siyaset, ancak Osmanlı Devleti'nin "93 Harbi"nde Rusya'ya karşı uğradığı hezimetle sarsıldı.

Anahtar kelimeler: Lord Palmerston, Osmanlı Devleti, İngiltere, Osmanlı Toprak Bütünlüğü, Diplomasi.

Lord Palmerston's Policy of the Ottoman Territorial Integrity

Abstract

During the period when Palmerston was in charge (1830-1865) of the British politics, France was potentially dangerous for the British interests in the Ottoman territories, but the actual threat came from Russia. The Egyptian Revolt and the Crimean War were Palmerston's struggles, by keeping Russia away from the Black Sea and the Bosphorus, for the security of the Indian route and the British trade. During these wars apparently the integrity of the Ottoman Empire was secured, but in fact, the British interests were defended. Palmerston proved the Ottoman integrity policy, which was decided by his predecessors, to be indispensable by his political practices and passed it on to his successors. The policy, which lasted almost a century, was only shattered by the rout of the Ottoman armies against the Russians in the war of 1877-1878.

Key words: Lord Palmerston, Ottoman Empire, Britain, Ottoman Territorial Integrity, Diplomacy.

“Bizim ezeli ve ebedi dost ile düşmanlarımız yoktur.

İngiltere'nin menfaatleri ebedidir ve vazifemiz bunları gözetmektir.”

PALMERSTON

Giriş

Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin çok eski bir geçmişi vardır. 16. yüzyılın ortalarında ticaret sayesinde başlayan münasebetler, Britanya İmparatorluğu'nun doğudaki gelişmesiyle doğru orantılı olarak, siyasi boyut da kazanarak artmıştır. Öyle ki, Osmanlı Devleti'nin “en uzun yüzyılı”¹ ve akıbetindeki en etkili iki ülkeden biri İngiltere olmuştur. Buna rağmen, Türk tarihçileri arasında, son yıllarda bu konu hakkında yapılan çalışmalarda artış olduğu hâlde, İngiltere tarihi ve Osmanlı-İngiliz ilişkileri hakkında belirgin bir ilgisizlik göze çarpmaktadır.²

1774'te Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar Osmanlı-İngiliz ilişkileri ticari çerçevede yürümekteydi. Bu antlaşmayla birlikte Rusya gibi gelişmekte olan bir gücün Karadeniz'de üs kurma hakkını elde etmesi ve buradan Boğazları geçerek Akdeniz'e inme ihtimali İngilizleri endişelendirmişti. Çünkü Doğu Akdeniz'de yoğun ticari faaliyetleri olan İngiltere, burada kendisine ciddi bir rakip istemiyordu.³

1798'de Napolyon'un Mısır'a çıkması da İngiltere'yi rahatsız etti. Bu tarihten itibaren İngilizler, bölgede muhtemel Rus tehdidinin yanında, bir de Fransız tehdidiyle yüzleşmek zorunda kaldı. Böylece, dönemin İngiliz Başbakanı Genç Pitt'ten Salisbury'ye uzanan bir süreçte, İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ilgili siyaseti, Osmanlı Devleti'nin geleceğini düşünmekten ziyade, tamamen İngiliz çıkarlarına endeksli olarak, Osmanlı topraklarının bütünlüğünün korunması şeklinde belirlenmiştir. Bu çerçevede, 1878 yılına kadar devam edecek İngiliz dış politikasının, Osmanlı Devleti ve mücavir alanıyla ilgili sınırları belirlendi. Rusların Osmanlı Devleti'nin aleyhine genişlemesi, İngiltere'nin ticari ve siyasi menfaatlerine aykırıydı ve engellenmesi gerekiyordu. Fransızlarla ise, hem doğuda hem de batıda mücadele edilmeliydi. Bu zaman zarfında, Yunan isyanında Yunanların

¹ Bu kavramı oluşturan eser için bk. (Ortaylı 1983).

² Osmanlı-İngiliz ilişkileri üzerinde, bu uzun ve önemli geçmiş hakkında, Türk tarihçileri tarafından yapılmış, yayımlanan bazı çalışmalar şunlardır: (Dereli 1951; Kurat 1958; Kütükoğlu I 1974; Kürkçüoğlu 1978; Bağış 1984).

³ Nitekim bu antlaşmadan sonra, 1790 yılına ait bir İngiliz raporunda, Osmanlı topraklarının Rus kontrolüne girmesi durumunda, Rusların İngilizlere Osmanlılar kadar cömert davranmayacağı ve bu topraklardaki ticaretle gelişen Rusya'nın donanmasının muazzam büyüklüğe ulaşabileceğine dikkat çekilmektedir (Bağış 1999: 48).

desteklenmesi gibi istisnai durumlar yaşansa bile, aşağıda da görüleceği gibi, bu bile İngiliz menfaatlerinin korunması temel noktasından hareketle olmuştur.

Şüphesiz Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü siyaseti, İngiliz devlet adamlarının tamamının katıldığı bir politika değildi. Ancak gelişmeler bu siyasetin lehinde olanların elini güçlendiriyordu. Mesela, 1833'te Osmanlılar ile Ruslar arasında imzalanan Hünkâr İskeleyi Antlaşması, İngiltere'de, özellikle Palmerston'da, bir travma etkisi yapmış ve Rus düşmanlığını kemikleştirmiştir. Yani, söz konusu siyaset, tam anlamıyla Palmerston'un dışişleri bakanı ve başbakan olduğu dönemlerde (1830-1865)⁴ ifadesini bulmuştu. Söz konusu dönemdeki siyasi gelişmelerin tam seyrinin bahsinin, bir makalenin hacmini aşacağı açıktır. Bu sebepten, bu çalışmada söz konusu dönemdeki siyasi gelişmelerin ayrıntısına girilmeksizin, Palmerston'un Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma siyasetini etkileyen ve belirleyen olaylar, ana hatlarıyla onun olaylara yaklaşımı çerçevesinde ele alınacaktır.

Mısır İsyanı: İlk Safha

Emperyalizm ile milliyetçilik, 19. yüzyıl siyasi olaylarını açıklamada kullanılan sihirli kavramlardır. Dönemin hadiselerini izah ederken bu iki kavramı kullanmamak neredeyse imkânsızdır. 19. yüzyıl Avrupasını alt üst eden milliyetçiliğin etkisiyle, 19. yüzyılın başında Osmanlı hâkimiyetindeki Balkanlar da kaynamaya başlamıştı.⁵ Her büyük devlet, gücü nispetinde müdahale ederek buradaki durumdan faydalanmaya çalışıyordu. 1822'de patlak veren Yunan isyanı da aynı amaca hizmet etti. İngiltere, Rusya ve Fransa bölgede nüfuz kazanmak için isyana müdahil oldular.

Yunan isyanı çıktığında Ruslar, Tuna deltasında yaşayan Osmanlı tebaası Rumlar vasıtasıyla nüfuzunu Mora yarımadasına genişletmek istedi. Önce Castlereagh, sonra da Canning, Ruslara engel olmak için, başlangıçta Osmanlı Devleti'nin yanında yer almayı arzulamışlar, fakat İngiliz kamuoyunun, antik Yunan hayranlığı nedeniyle, Rum yanlısı bir tavır içinde olması buna engel olmuş ve beş yıl sonra da Rumlar lehinde müdahale etmek zorunda kalmıştır. İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Rumlara yardım amacıyla aralarında Temmuz 1827'de imzaladıkları antlaşma, Navarin Baskını'nda Osmanlı-Mısır donanmasının imhası ile neticelenmiş, bu da bir Osmanlı-Rus Savaşı (1828-1829)'na sebep olmuştu. Savaşın sonucunda Yunanistan'ın

⁴ Palmerston'un Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Başbakanlığı şu dönemlerdedir: Dışişleri Bakanı 1830-1834, 1835-1841, 1846-1851; İçişleri Bakanı 1852-1855; Başbakan 1855-1858, 1859-1865.

⁵ Balkanlardaki bu hareketliliğin en önemli dış aktörü Rusya idi. Rusya'nın büyük bir güç olarak ortaya çıkması Osmanlı-Avrupa ilişkilerini derinden etkiledi ve Osmanlı-Rus ilişkilerinde İngiltere, Fransa ve belli bir ölçüde Avusturya'yı arabulucu konumuna yerleştirdi (Karpat 2002: 491). (Bu makale [http://site.ebrary.com/lib/gazi/Doc?id=1009060 &ppg=504](http://site.ebrary.com/lib/gazi/Doc?id=1009060&ppg=504) adresinden temin edilmiştir.)

bağımsızlığını kazanması, duygusal ve tarihî nedenlerden dolayı, Batı'da memnuniyetle karşılandı (Webster I 1951: 83-84).

İngiltere'nin söz konusu isyan sırasındaki amacı, önemli ölçüde kamuoyunun baskısı nedeniyle, büyük ve kendi kontrolünde bir Yunanistan'ın kurulmasıydı. Çünkü Yunan bağımsızlığı görüşmelerinin yapıldığı dönemde İngilizler, Rusya'ya set olabilmesi için, böyle bir fikri savunmuşlardı (Temperley 1936: 59; Webster I 1951: 260; Southgate: 1966: 5-7, 22). Hatta Palmerston, büyük ve güçlü bir Yunanistan'ın bu görevi daha iyi yapacağını düşündüğünden, Yunan sınırının Arto-Volo hattına kadar uzatılmasını, Girit'in dahi Yunanistan'a bağlanmasını ve Samos'un da muhtariyet kazanmasını istiyordu (Anderson 1966: 76). Fakat yeni kurulacak devlet üzerinde İngiltere'nin yanında, Rusya ve Fransa da söz hakkına sahipti ve bir Yunan kralı seçme konusunda çıkmaza düşmüşlerdi. Palmerston ilk defa Dışişleri Bakanı (1830-1834) olduğunda durum buydu. Onun yürüttüğü ve altı ay süren müzakerelerden sonra üç büyük gücün garantörlüğü altında Bavyera Kralı'nın oğlu Otto, Yunanistan kralı olarak belirlendi (Webster I 1951: 270; Southgate 1966: 23). Böylece Yunanistan, Balkanlarda Osmanlı Devleti'nden bağımsızlık kazanmak suretiyle kopan ilk toprak parçası oluyordu.

Yunan bağımsızlığıyla, II. Mahmud ile Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa arasındaki sürtüşme de gün yüzüne çıktı. Çünkü padişah, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Mehmed Ali Paşa'nın, yeterince Osmanlı Devleti'ni desteklemediğini düşünüyordu. Osmanlı Devleti, Navarin'de donanmasını kaybettikten sonra, Rusya ile yıkıcı bir savaşa girmişken, Mehmed Ali Paşa sınırlı bir destek göndermenin haricinde, kendi donanma ve ordusunu güçlendirmeye girişmişti. Nitekim Yunan meselesi kapandığında, Mehmed Ali Paşa her bakımdan Osmanlı Devleti'nden daha güçlüydü (Webster I 1951: 274). Bu sırada, Mehmed Ali Paşa'nın tarım reformlarından bunalarak Filistin'e kaçan fellahların iadesi, problemin kıvılcımı oldu. Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın söz konusu köylüleri geri almak için 1831'de Filistin'e saldırmasıyla, Mısır isyanı başladı. Aslında mesele hâline gelen köylülerden ziyade, Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'deki kereste ve ipek ticaretini kontrol altına alma arzusu bu saldırıdaki itici güçtü (Anderson 1966: 78).

Mısır isyanının ayrıntıları, yukarıda da belirtildiği gibi, bu çalışmanın konusu değildir. İsyân burada, Osmanlı Devleti'ne büyük güçlerin yardımı ve Mısır'a müdahalesini getirmesi bağlamında önemlidir. Mehmed Ali Paşa'nın ordularının oğlu İbrahim Paşa kumandasında Kütahya'ya kadar ilerleyip İstanbul'u tehdit etmesiyle, büyük güçler devreye girdi. Yunan isyanına yapılan dış müdahalede olduğu gibi, yine büyük güçlerden İngiltere, Rusya ve Fransa sahneye çıktı. Ancak bu defa, Fransa gönülsüz de olsa, söz konusu güçler Osmanlı Devleti'nin yanındaydı. Fakat her birinin kendisine göre bir planı vardı.

Bu dönemde Rusya, Akdeniz'e inme konusunda ihtiraslı olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nin henüz yıkılması taraftarı değildi. Bu sebepten, Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı'ya saldırıp başarılı olması Rusya'yı endişelendirmişti. Rusya'yı korkutan, hem İstanbul'un Paşa'nın eline geçme ihtimali, hem de Akdeniz'e inme hayallerini engelleyebilecek yeni ve güçlü bir Doğulu devletin oluşmasıydı. Bütün bu tehlikelerin hayata geçmemesi için Rusya statüko yanlısı bir tavır aldı (Temperley 1936: 58). Fakat lehine cereyan edecek fırsatları kaçırmayacağı da açıktı.

Palmerston'un Dışişleri Bakanı olarak ilk göreve geldiği bu dönemde onun için Şark meselesi, ancak deniz gücüyle halledilebilecek, tamamen Akdeniz temelli bir sorundu.⁶ İngiltere'nin ordusu küçüktü, ama güçlü ordulara sahip Avusturya, Fransa ve Rusya ancak İngiliz donanmasının izin verdiği ölçüde Kuzey Afrika ve Suriye kıyılarına çıkabilirdi. Palmerston dış siyasetinde donanmaya o kadar önem atfediyordu ki nerede bir İngiliz vatandaşı tehlikeye düşse İngiliz savaş gemileri oraya hareket etmeli ve İngiliz çıkarları korunana kadar orada kalmalıydı diyordu. Bu Palmerston'un "gambot diplomasisi" idi (Lowe 1998: 49). Bu bağlamda Palmerston'a göre, Akdeniz'in doğusunda da batısında da öncelikle kontrol edilmesi gereken güç, aynı zamanda bir deniz gücü olan, Fransa idi. Fransa ile Mısır vilayetinin ilişkileri malumdu. Mehmed Ali Paşa'nın reformlarında hep Fransız danışmanlar baş aktördü. Eğer bu ikili, güçlerini birleştirirlerse Kuzey Afrika, Agadir'den İskenderiye'ye; Doğu Akdeniz'de ise Yafa'dan İskenderun'a kadar bunların kontrolüne girecekti.⁷ Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'u ele geçirmesiyle Ege de kontrolden çıkacaktı. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti bağımsızlık ve bütünlüğünü kaybedecek, böylece Hindistan yolu hem denizden hem de karadan tehlikeye düşecekti (Temperley 1936: 61-62).⁸ Bu ise, İngiliz ticareti açısından kesinlikle kabul edilemezdi.

Rusya ile Fransa'nın İngiliz çıkarları için arz edeceği tehlikenin yanında, Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ni tehdit eder hâle gelmesi, hatta Doğu'da taze bir güç olarak onun yerini alma ihtimali, İngiltere açısından ciddiye alınması gereken bir durumdu. Gelişen demiryolu taşımacılığı Hindistan yolu için önemli bir alternatif teşkil ediyor, bu da yine Mısır'ı kaçınılmaz olarak önemli kılıyordu (Bell 1966: 179). Mısır'ın önemine ve Mehmed Ali Paşa'nın gücüne rağmen, Kasım 1832'de Palmerston, II. Mahmud'un Mehmed Ali

⁶ Doğu Akdeniz'deki İngiliz ticareti gittikçe artmaktaydı. Buharlı gemilerin yaygınlaşmasıyla, Hindistan'a eski yelkenli gemilerin rotası olan Ümit Burnu'na alternatif yollar bulmak gerekmişti. Bu, ya Süveyş-Kızıldeniz rotası, ya da Suriye-Fırat-Basra Körfezi yolları olabilirdi. İlkine Fransa'dan, ikincisine de Rusya'dan engel çıkabilirdi. Fakat Mehmed Ali Paşa her iki alternatifte de set oluşturma potansiyeline sahipti (Seton-Watson 1945: 192).

⁷ Zaten İngiltere için Mısır meselesi, yine bir başka Fransız tehlikesi sonucunda, 1798'deki Napolyon'un Mısır'a çıkmasıyla başlamıştı. bk. (Webster I 1951: 276).

⁸ Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'yi ele geçirmesinin İngiltere açısından sakıncaları hakkında ayrıca bk. (Lowe 1998: 44).

Paşa'dan daha iyi bir reformcu olduğunu düşündüğünden,⁹ Osmanlıların desteklenmesinden yanaydı. Çünkü reform meselesinden de öte, Mehmed Ali Paşa'nın planlarının kaçınılmaz olarak Osmanlı Devleti'nin dağılmasına neden olacağına inanıyordu (Southgate 1966: 62). Palmerston'un tercihini belirleyen etken, İstanbul kapısını İngiliz çıkarlarına uygun olarak, kimin daha iyi koruyacağıyla alakalıydı. Bununla kastettiği de, gerçekte Hindistan yolunun korunmasıydı. Çünkü 19. yüzyılda İngiltere İmparatorluğu demek Hindistan demektir. İmparatorluğu savunmak demek, Hindistan yolunu savunmak demektir. Hindistan'a giden her yol hayati öneme sahipti. Bunun da ötesinde, Uzakdoğu'daki ticari çıkarların kontrol edilmesi dahi, Hindistan sayesinde mümkün oluyordu (Southgate 1966: 153). Bu sebepten, Palmerston'un II. Mahmud'u daha iyi bir reformcu kabul etmesi, onun idaresindeki Osmanlı Devleti'nin, Hindistan yolunu İngiliz menfaatlerine uyacak bir şekilde, daha iyi koruyacağına dair inancından kaynaklanıyordu.

Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Osmanlı ordusunu mağlup edip Kütahya'ya, dolayısıyla İstanbul'a dayanınca, 3 Kasım 1832'de II. Mahmud, asi paşasına karşı İngiltere'den yardım istedi. Ancak Palmerston, İstanbul'daki Büyükelçisi Stratford Canning'in de ısrarlı talebine rağmen, bir filo göndermeyi reddetti ve Fransa ile ortak şekilde silahlı arabuluculuk yapmanın yollarını aradı. Bundan sonuç çıkmayınca İngiliz Dışişleri Bakanı Şubat 1833'te sadece diplomatik destek verilmesini kararlaştırdı¹⁰ ve Osmanlı Devleti'ne bu karar ancak 7 Mart 1833'te bildirildi. Palmerston'un Padişah'ın talebi üzerine donanma gönderememesinin iki sebebi vardı: İngiliz kamuoyu henüz Rusya ile çatışmaya hazır değildi, ki donanma İstanbul'a gönderildiğinde bu kaçınılmazdı. Diğer ve daha önemli sebep, İngiliz donanması Belçika ve Portekiz açıklarında meşguldü (Temperley 1936: 63-64; Seton-Watson 1945: 175; Webster I 1951: 278; Anderson 1966: 79). Aslında Palmerston, söz konusu isyanın bütün Avrupa için arz ettiği tehlikenin farkındaydı, fakat hükümeti alışılmışın dışında tepkisiz kalmıştı (Lowe 1998: 44). Buna rağmen Mayıs 1833'te, gerektiğinde İstanbul'a yardım edebilmesi için, Fransızlarla beraber, Çanakkale açıklarında beklemek üzere bir filo gönderilmişti. Ancak çok geçti. Çünkü Şubattan itibaren bir Rus filosu zaten Boğaziçi'nde idi.

İngiltere'den cevap beklenirken Ocak 1833'te Rusya, Osmanlı Devleti'ne yardım teklif etmişti. Çar I. Nikola (1825-1855), Osmanlı

⁹ İngiltere'de Osmanlı Devleti'nin reform yapma kapasitesine dair olumlu kanaatin oluşmasındaki baş etken İstanbul Büyükelçisi Stratford Canning'dir. Onun İngiltere'deki muadili de Palmerston'dur (Cecil 1927: 148). Canning'in bu dönemde Osmanlı Devleti'ndeki nüfuzu ve itibarı hakkında bk. (Cevdet Paşa I 1991: 39; Lane-Poole 1999: 81).

¹⁰ Bu sırada, imkânlar el vermese de, Palmerston'un zihninde ne yapacağı netleşmişti. Mısır'ın Osmanlı bağlarını gevşetmesine ve Suriye'yi ele geçirmesine izin verilmemeliydi. İngiliz Dışişleri'nin birinci önceliği, Paşa'nın Hindistan yolunun kontrolünü ele geçirmesini engellemektir. Bu plan icra edilirken, Osmanlı Devleti de Avrupalı uzmanlar nezaretinde modernleştirilecek ve İngiliz subayların yardımıyla da ordu ve donanma eğitilecekti (Bell 1966: 181).

Devleti'nin yıkılışının yakın olduğuna inanıyor, fakat Mehmed Ali Paşa isyanı sebebiyle de, Osmanlının yıkılmasını istemiyordu. Çünkü bunun Avrupa'da ciddi karışıklıklara neden olacağını tahmin edebildiği gibi, güneyinde Mısır paşası gibi, emellerine set çekebilecek, güçlü bir komşu da istemiyordu. İşte bu şartlar altında Rus Dışişleri Bakanı Nesselrode'un talimatıyla İstanbul Büyükelçisi Butenev, padişahın talep etmesi durumunda Rus filusunun İstanbul'a gelebileceğini bildirdi (Anderson 1966: 80-81). Çaresiz kalan II. Mahmud, can düşmanının bu teklifini 2 Şubat 1833'te kabul etti. Şubat sonunda bir Rus filosu İstanbul önlerine demirlediğinde, mesele İngiltere ve Fransa için daha endişe verici bir hâl almıştı (Temperley 1936: 65). Şüphesiz bu teklifin kabul edilmesinde İngiltere'nin Yunan isyanı sırasında takındığı tavrın da etkisi vardı. Bu tavır ister istemez Osmanlıları Rusya'ya yönlendirmişti (Lane-Poole 1999: 80). Denize düşen, yılanı sarılmıştı.

Palmerston'un buna tepkisi gecikmedi. Mehmed Ali Paşa'yı, Fransa ile beraber İskenderiye'yi bloke etmekle tehdit etti. Fransa, Rusya'ya karşıydı, fakat daha rahat nüfuz edebilmek için Mısır'ın bağımsızlığını tercih ederdi. Bu ise Palmerston'un kesinlikle karşı olduğu bir durumdu. Büyük devletler arasındaki açmazı II. Mahmud'un verdiği tavizler aştı. 5 Mayıs 1833'te imzalanan Kütahya Antlaşmasıyla Mısır, Tarsus ve Suriye vilayetleri Mehmed Ali Paşa'ya, Adana da oğlu İbrahim Paşa'ya bırakıldı. Böylece, İngiltere açısından, Fransa'nın Mısır'ı bağımsız yapma amacına engel olunmuş ve Rusya'nın da İstanbul'da bulunma sebebi geçersiz kılınmıştı. Bunun maliyeti Adana, Suriye ve Tarsus'un kaybedilmesi idi. İleride Osmanlı Devleti tarafından geri alınıp alınamayacağı da meçhuldü (Temperley 1936: 65).

Rusya, İstanbul'a gelmesinin karşılığını 8 Temmuz 1833'te imzalanan Hünkâr İskeleyi Antlaşması ile aldı. Buna göre, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında ittifak ve barış sağlanıyor ve Rusya Mehmed Ali Paşa'nın tekrar saldırması durumunda yardım vaat ediyordu. Antlaşmaya eklenen bir gizli madde, savaş durumunda Osmanlı Devleti'ni Boğazları kapatmakla yükümlü kılıyordu. Bu durum Rusya'ya hayati bir fayda sağlayacak (Temperley 1936: 70-71) ve Karadeniz'i tehlikeli durumlarda düşman güçlerden uzak tutacaktı.

Palmerston'a göre, bu antlaşmayla sağlanan Boğazların savaş sırasında kapatılması şartı, zaten eski bir durumdu ve Padişah Rusları davet etmeden onlar Boğaz'dan geçemezlerdi. Yani Rusya yeni bir şey elde etmemişti. Fakat endişe ettiği nokta başka gizli maddelerdi. Buradan yola çıkılarak daha tehlikeli uzlaşmaların sağlanabileceği Palmerston'un en büyük korkusuydu. Rusya'nın nüfuzunu artırarak Osmanlı Devleti'ni parçalayacağına inanıyordu. Bu sebepten, antlaşmanın tasdik edilmesini engellemeye çalıştı. Fakat beyhude bir çabaydı bu (Temperley 1936: 71-72; Webster I 1951: 306; Anderson 1966: 86). Rusların Boğaz'a girmesi ve antlaşmanın engellenmesi için hiçbir şey yapılamamıştı ve bunun İngiltere'deki etkisi büyüktü. Hünkâr İskeleyi

Antlaşması, İngilizlerin Ruslara yaklaşımında gerçek bir dönüm noktası olmuş ve Ruslara karşı keskin bir düşmanlık oluşturmuştu (Temperley 1936: 74; Bailey 2006: 199). Aslında Yakın Doğu'da İngiliz-Rus gerginliği olağan bir durumdu. Fakat son olaylar ve Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın da etkisiyle, Rus otokrasisi ve muhafazakârlığı da, İngiliz radikal ve liberalleri arasında, Rusya'ya karşı düşmanlığı körüklemek için kullanılmaya başlanmıştı. Söz konusu antlaşmanın Ruslar tarafından Osmanlı Devleti'ni yıkmak için kullanılacağı İngiliz basınında sürekli işleniyordu. Ayrıca Rusya'ya karşı duyulan düşmanlık Mehmed Ali Paşa'ya da yönlendirilmişti. Çünkü Rusların İstanbul'a gelmesine o sebep olmuştu (Anderson 1966: 86-87).

Palmerston'a göre Hünkâr İskeleyi Antlaşması, muhakkak benzeri nitelikte, daha genel bir antlaşma ile birleştirilerek geçersiz kılınmalıydı (Bailey 2006: 231). Öyleyse söz konusu antlaşma, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını beş büyük güç tarafından garanti eden ve Mehmed Ali Paşa'yı da, Mısır'da ailesine daimî hükümlanlık veren bir tavizle, Suriye'den çıkaracak yeni bir düzenlemeyle tadil edilmeliydi. Mehmed Ali Paşa, elbette gönüllü olarak Suriye'den çıkmayacaktı. Fakat beş büyük güç, olmazsa İngiltere, Fransa ve Avusturya, o da olmazsa İngiltere ile Fransa'nın çık demesi durumunda çıkacaktı, çıkmak zorunda kalacaktı (Bell 1966: 296). Böylece Palmerston, bu tarihten itibaren Boğazları uluslararası statüye kavuşturana kadar, tavizsiz, hatta neredeyse takıntılı bir şekilde Osmanlı Devleti'nin yanında yer alacaktır.

Palmerston Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı engelleyememiş, fakat benzer bir krizde ne yapacağına dair kararını netleştirmişti. 11 Temmuz 1833'te Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmayla, gelecek bir nesil boyunca devam edecek İngiliz siyasetini de belirlemiş oluyordu. Kararlılıkla şöyle demişti Palmerston:

“Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı, Avrupa barışı ve İngiliz menfaatleri için son derece önemlidir. Rusların Osmanlı Devleti'ni ele geçirmesi, bu ülkenin Hristiyanlaşmasına vesile olacak olsa bile bu fayda, Osmanlı'nın dağılmasının Avrupa'da sebep olacağı olumsuz sonuçlarla dengelenecektir. Bu sebepten bana göre, [İngiliz] hükümeti Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için yaptığı bütün teşebbüslere karşı koymalıdır. Eğer gerekirse, Mısır paşasının, padişahın herhangi bir toprağını elinden almasını engellemeyi de vazife olarak görmemiz gerekir. Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü ve bağımsızlığı Avrupa'daki sükûnetin, özgürlüğün ve güç dengesinin korunması için gereklidir.” (Southgate 1966: 65)

Büyük devletler için, ister memnun, ister gayrimemnun, Mısır meselesi sükûnete kavuşmuştu. Fakat II. Mahmud, Mehmed Ali Paşa'ya mağlup olmayı aşağılayıcı bulmuştu. İntikam almak için fırsat kollamaya başladı. Bu amaçla

Padişah, Namık Paşa'yı Ağustos 1834'te Londra'ya göndererek, Mehmed Ali Paşa'ya karşı İngilizlerin fiilî desteğini almak istedi. Görüşmede Palmerston Namık Paşa'ya ilgi göstermiş, reformlara devam edilmesi tavsiyesinde bulunmuş, fakat Mehmed Ali Paşa meselesinde bir şey yapabilmek için çok geç olduğunu söylemiştir. Ona göre yapılabilecek en iyi şey onun ölmesini beklemektir (Webster I 1951: 341). Çünkü Palmerston, reformlara çok önem veriyordu ve bunların yapılabilmesi için de Osmanlı Devleti'nin kargaşadan uzak tutulması gerekiyordu. Ruslar da, farklı bakış açısından, Osmanlı'nın savaşmasını istemiyordu. Mehmed Ali Paşa'ya karşı yapılacak bir savaş, ya Osmanlı Devleti'ni daha güçlendirip Rus tahakkümünden kurtaracak ya da Boğazlara Mehmed Ali Paşa'nın yerleşmesini sağlayacaktı. Bu ise Osmanlı üzerinde *de facto* bir himaye oluşturduğunu düşünen Rusya'nın hiç işine gelmiyordu. Bu sebepten, Ruslar da mevcut durumun korunmasından yanaydılar (Anderson 1966: 89-90).

İngiltere ile Rusya'nın, II. Mahmud'un Mehmed Ali Paşa'ya saldırmasını engellemedeki ortak tavırları bu iki ülkenin anlaştıkları anlamında yorumlanmamalıdır. Bilakis, Palmerston'un Rusya'ya karşı olan güvensizliği, Kasım 1835'te Osmanlı Devleti'ni korumak amacıyla Rusya'ya karşı Fransızlara yaptığı ittifak teklifinde de bir kez daha kendini belli etmişti. Ancak bu teklif, Fransa'nın reddi ve İngiliz kabinesindeki kayıtsızlık nedeniyle sonuçsuz kaldı. Hâlbuki, 1833-1838 yılları arasında Rus donanmasında kaydedilen gelişme, İngiltere açısından gerçekten tedirginliği aşacak boyuttaydı. Bunu da göz önünde bulundurarak Palmerston'un doğrudan Rusya ile çatışma niyeti yoktu. Fakat hem Rusya'ya hem de Mehmed Ali Paşa'ya karşı Osmanlı Devleti'ni reformlarla güçlendirme fikri, gün geçtikçe güçleniyordu. Palmerston katiyen idari anlamda bir değişiklik düşünmüyordu. Amacı silahlı kuvvetleri canlandırmak, iktisadi ve idari mekanizmayı güçlendirmektir (Anderson 1966: 91-92). Ancak bu şekilde Osmanlı Devleti'nin direncinin artırılabilmesine ve ayakta kalacağına inanıyordu.

Palmerston'un Mehmed Ali Paşa'ya karşı düşmanlığı, Ruslara karşı hissettiğinden geri değildi. 1838'deki düşüncesine göre, biraz da mübalağalı bir ifadeyle, Mehmed Ali Paşa Mısır halkını fakir ve zengin olarak ikiye bölmüştü. Zenginleri tek başına Mehmed Ali Paşa'nın kendisi temsil ediyordu, geri kalanını da fakir bırakmıştı (Webster I 1951: 275). İşte bu Mehmed Ali Paşa'ya karşı siyasi ve askerî olarak bir şey yapılamamıştı ama ticarî olarak bir darbe vurulabilir, zenginliği elinden alınabilirdi. Osmanlı Devleti'ndeki tekellerden en fazla faydalanan Mısır'dı. Paşa, bu yolla gittikçe palazlanıyordu. Kaynakları kesilirse, buradan vurulabilirdi. Nitekim 1838 Balta Limanı Antlaşması böyle bir etki yaptı.¹¹ Bu antlaşma iki amaca hizmet edecekti: Birincisi, hedeflendiği

¹¹ Bu darbe aynı zamanda Rusya'ya da vurulmuştu. Çünkü bir rapora göre İngilizlerin Ruslardan aldığı mallar, bu antlaşmanın getirdiği avantajlarla, Osmanlı Devleti'nden de temin edilebilirdi. Bunun iki taraflı faydası

gibi, Mehmed Ali Paşa'nın mal gücünün önemli bir kısmını teşkil eden tekelleri ortadan kaldırarak Paşa'yı zayıflatacak ve Doğu Akdeniz'deki İngiliz ticaretinin önündeki en büyük engel ortadan kalkacaktı.¹² İkincisi, İngiliz hükûmeti ve kamuoyu nezdinde Osmanlı Devleti lehine bir hava oluşturacak ve bu amacı güden Reşid Paşa'nın da işini kolaylaştıracaktı (Webster II 1951: 553).¹³ Nitekim tekellerin kaldırılması Mehmed Ali Paşa'yı gerçekten zor duruma düşürdü. Asî Paşa, Osmanlı Devleti'ne karşı durabilmek için beslediği çok sayıdaki askerin masrafını karşılayamadı ve mali zorluğa düştü (Cevdet Paşa I 1991: 7). Bu ticaret antlaşması aynı zamanda eski devletçi Osmanlı ekonomisinin liberal ekonomiye geçişinin de taahhüdüydü (Karpat 2002: 491). Bunun en bariz göstergesi, geleneksel olarak ihracı yasak olan hububat gibi ürünlerin ihracına izin verilmesiydi (Kütükoğlu I 1974: 109). Bu çok önemli bir tavizdi. Kim ne derse desin, Balta Limanı Antlaşması Ponsonby'nin bir diplomatik zaferiydi. Fakat Padişah da durumdan memnundu, çünkü Rus desteğinin yanında, artık İngilizleri de arkasına almıştı (Southgate 1966: 121).

Mehmed Ali Paşa'ya karşı gönülsüz de olsa İngiltere'nin yanında olan ve her türlü zorluğu çıkaran Fransa, Balta Limanı Antlaşması'na başlangıçta Mehmed Ali Paşa'yı zayıflatacağı gerekçesiyle olumlu bakmadı. Ancak 25 Kasım 1838'de kendisine de aynı şartlarda bir ticari antlaşma bahşedilince tereddütleri ortadan kalktı. Rusya ise, bu antlaşmayı İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nde kendisinininkine benzer bir nüfuz elde etme çabası olarak algıladı. Fakat Mısır'ın bağımsızlığını kazanması daha kötü olacaktı. Bu sebepten, Mısır'ı zayıflatacak bu düzenlemeye ses çıkarmamayı yeğledi (Kütükoğlu I 1974: 115-117).

Palmerston'un, Mısır isyanının ilk safhasında, Belçika ve Portekiz'de meşgul oldukları için, İngiltere'nin lehine müdahalelerde bulunamadığı yukarıda belirtilmişti. Fakat bunun haricinde, 1835-1839 yılları arasında Osmanlı Devleti ile ilgili planlarında tam başarılı olamadığı birçok konu oldu. Mesela, İngiliz nüfuzunu artıracak ve Rusya'ninkini azaltacak Osmanlı reformlarının yürütülebilmesine çok az katkı sağlayabildi; Mehmed Ali Paşa'yı durduramadı; yeri geldiğinde karşı koymak, yeri geldiğinde de uzlaşabilmek için Rusya'ya karşı yeterince sert olamadı; Londra'yı Avrupa diplomasisinin merkezi yapma ve Hünkâr İskelesi Antlaşmasını tadil etme çabalarında da bir sonuca ulaşamadı (Webster II 1951: 525-526). Bu başarısızlığa rağmen Palmerston, reformların yürütülmesinin yanında, Osmanlı Devleti'nin

olacaktı: Ticari olarak Ruslar zayıflatılacak, Osmanlılar güçlendirilecekti. Böyle bir ticari antlaşmayı elde etmek İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Ponsonby'nin dört yılını aldı (Webster II 1951: 548).

¹² Tekellerin kalkmasının Mehmed Ali Paşa'ya zarar vereceği düşüncesi hakkında ayrıca bk. (Seton-Watson 1945: 195; Anderson 1966: 93; Kütükoğlu I 1974: 100).

¹³ Reşid Paşa, Rusya ile yapılacak bir savaşta yalnız kalmamaya özen gösteriyordu. Bunu sağlayabileceği en muhtemel ülke de İngiltere idi. Çünkü Reşid Paşa'nın İngilizler nezdinde itibarı yüksekti (Cevdet Paşa I 1991: 24).

kurtuluşunun ancak, öncelikli olarak güçlü bir donanma oluşturmasıyla mümkün olacağını düşünüyordu. Ona göre, bunu başarabilmek için de İngiltere, birkaç denizci subayı Osmanlı donanmasına göndermeli ve Padişah da önyargılarından arınarak donanmasında bu işten anlayan Rum denizcileri de istihdam etmeliydi (Webster II 1951: 547).

Palmerston, ne II. Mahmud'un ne de Mehmed Ali Paşa'nın mevcut durumdan memnun olmadıklarının farkındaydı. Fakat İngiltere'nin menfaatleri daha öncelikliydi. Ona göre, Hindistan yoluna bağımsız bir Arap krallığı yerine, Osmanlı Devleti sahip olmalıydı. Bunu sağlamak için de İngiltere Padişah'ın ordusunu, donanmasını ve mali işlerini yeniden düzenlemesine yardım etmeliydi. Osmanlı Devleti reformlarını tamamlayana kadar da Mehmed Ali Paşa ile savaşmamalıydı. Osmanlıdan gelen ittifak teklifleri sonucunda Palmerston, bu doğrultuda Padişah'ı uyarmış ve bütün gayretini reformlara harcamasını tavsiye etmişti (Bailey 2006: 215). Mısır paşasının da aynı konuda dikkati çekilmeliydi. Bunun için, Mehmed Ali Paşa'nın yanlış bir fikre kapılmasını engellemek amacıyla, Mısır'daki İngiliz temsilcisi Albay Campbell'a, hükûmetinin sadece Osmanlı Devleti'nin dağılmasını engellemeye çalışmadığını, herhangi bir parçasının kopmasına da karşı olduğunu ve bunu Mehmed Ali Paşa'ya açıkça söylemesi bildirilmişti (Seton-Watson 1945: 178; Bailey 2006: 231). Görevi bu olan Campbell, Mehmed Ali Paşa ile yakın ilişki kurmuş ve maksadı aşarak onun uhdesindeki bir hilafetin, hem Osmanlı Devleti hem de İran'ı Rus boyunduruğundan kurtaracağına dair şahsi fikrini Londra'ya bildirmişti. Bundan hiç memnun olmayan Ponsonby, Palmerston'u ikna ederek Campbell'ı geri çağırtmış ve Aralık 1839'da onun yerine Rus karşıtlığıyla bilinen Albay Hodges'in atanmasını sağlamıştı (Seton-Watson 1945: 196-197).

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin yardım ve ittifak taleplerini geri çevirmesi ve isyana müdahale etmemesi eleştiri konusu da olmuştu. Meselenin çözümünden çok sonra Palmerston, Avusturya Şansölyesi Metternich'in İngiltere'nin müdahale etmesi durumunda böyle bir sorunun yaşanmayacağına dair sözleri üzerine yaptığı bir yorumda, Avusturya Şansölyesine hak vermekle birlikte, bunun kesinlikle kendi hatası olmadığını, kabineyi ikna etmek için her şeyi yaptığını, ama başarısız olduğunu söyledi. 1840 yılında ise, daha da ileri giderek, İngiltere tarihi boyunca dışişlerinde hiçbir zaman Grey kabinesinin yaptığı kadar büyük bir hata yapılmadığını iddia etti (Webster I 1951: 283-284). Belli ki, Doğu Akdeniz'deki İngiliz çıkarlarının ne ölçüde tehdit altında olduğu yeterince anlaşılammıştı.

Palmerston'un Mısır meselesiyle ilgilenmek için çok imkânı olmadı. En azından 1837 yılına kadar askerî olarak yapabileceği çok şey yoktu. 1839'da Hükümdar ve Paşa'sı tekrar kapışınca, önceki yılların tecrübesiyle, daha başarılı bir şekilde müdahale edebildi (Webster I 1951: 548). Geçen zaman, Doğu sorunu ile ilgili Palmerston'a çok şey öğretmişti.

Mısır İsyanı: İkinci Safha

Palmerston, II. Mahmud ile Mehmed Ali Paşa arasında uzun soluklu bir barışın olmayacağını bilincindeydi. Çünkü her iki taraf da Suriye’de asker bulunduruyordu ve mevcut durumdan tatmin olmamışlardı. Mehmed Ali Paşa, bütün planlarını İngiltere’nin bozduğunu düşünüyordu. Eğer İngiltere kendi tarafında olsaydı, her şeyi başarabilirdi. Ama onun muhalefetine rağmen bir harekâta girişmesi de söz konusu olamazdı. Eğer İngiltere kendisini desteklese başka kimseye ihtiyacı yoktu, bütün dünyayı bile karşısına alabilirdi (Temperley 1936: 90-91). İngiltere’den yüz bulamamasına rağmen, Mayıs 1838’de Mehmed Ali Paşa bütün cesaretini toplayarak bağımsızlığını ilan etmek istediğini açıkladı.¹⁴ Daha önce çeşitli vesilelerle zaten uyarılmıştı, fakat Paşa’yı vazgeçirme teşebbüsleri sonuçsuz kalınca Palmerston açıkça onu tehdit etti. Eğer Mehmed Ali Paşa bağımsızlığını ilan eder ve bu durum Osmanlı Devleti ile silahlı bir çatışmaya dönüşürse, İngiltere hiç tereddüt etmeden bütün gücüyle II. Mahmud’un yanında yer alacak ve devletin dağılmasına izin vermeyecekti (Temperley 1936: 92; Seton-Watson 1945: 197-198; Southgate 1966: 122). Mehmed Ali Paşa zaten en çok İngiltere’den çekiniyordu. Palmerston’un bu tavrı üzerine geri adım atmak zorunda kaldı.

Palmerston, Mısır paşasına hiç iyi gözle bakmıyordu, fakat İstanbul’da Rusları görmektense şüphesiz Mehmed Ali Paşa’yı görmeyi tercih ederdi. Mısır isyanında, gerekmesi durumunda, pekâlâ Mehmed Ali Paşa’ya da yardım edebilirdi. Fakat bu, İngiliz çıkarlarıyla uyuşmuyordu. Osmanlı Devleti bu dönemde oldukça zayıftı, henüz ilga edilen Yeniçerilerin yerini alacak güçlü bir ordu dahi oluşturulamamıştı. Yani İngiltere açısından yönlendirilmesi daha kolaydı. Fakat Mehmed Ali Paşa yaptığı reformlarla güçlenmişti. Ayrıca Suriye’ye yerleşmiş olması nedeniyle, Rusya ile ittifak yapması durumunda Hindistan yolu da tehlikeye düşecekti. Doğu Akdeniz’de sürekli büyüyen İngiliz ticareti açısından Fırat yolunun değeri de oldukça fazlaydı ve Mehmed Ali Paşa Paşa’nın askerleri Halep’te olduğu sürece İngiliz ticareti bundan olumsuz etkilenecekti (Temperley 1936: 93-94). Kısacası Osmanlı Devleti’nin yaşaması, her açıdan İngiltere’nin lehineydi ve yaşatılmalıydı. Onun için Palmerston, Osmanlı Devleti’ni beş büyük gücün ortak himayesinde on yıl barış içinde tutabilir ve bu süre zarfında da onun iç işlerini yoluna koymasına yardımcı olabilirlerse, hatırı sayılır bir güç olmaması için hiçbir sebep olmadığını düşünüyordu. Osmanlı Devleti hakkında çöktüğü, takatsiz bir vücut veya ölü bir beden olduğuna dair söylenen sözleri ise, tamamıyla boş laf olarak değerlendiriyordu (Seton-Watson 1945: 195-196; Bell 1966: 291).

¹⁴ Mehmed Ali Paşa’nın bağımsızlığa karar vermesindeki önemli sebeplerden biri de Balta Limanı Antlaşmasıyla Mısır tekellerinin kaldırılması ve bu yolla zaafa uğrayacağını anlamasıydı (Southgate 1966: 121).

Palmerston, Osmanlı Devleti'nin sükunet içinde reformları yürütmesini isteyedursun, II. Mahmud maddi ve manevi kayıplarının telafisinin peşindeydi. Padişah savaş istiyordu, ancak bunda İngiliz Büyükelçisi Ponsonby'nin da küçümsenemeyecek katkısı vardı. Büyükelçi Padişah'ı, hiç sevmediği Mehmed Ali Paşa ve Ruslara karşı sürekli kıskırtıyordu. Bunun farkında olan I. Nikola, Metternich'den, ilişkileri iyi olan İngiliz hükûmeti nezdinde teşebbüse geçerek Ponsonby'nin görevden alınmasına aracılık etmesini istemiş, fakat Metternich bunu ciddiye almamıştı (Seton-Watson 1945: 195, 197). İşte bu şartlar altında, 1838 yılının sonunda Reşid Paşa, daha sonra da Nuri Paşa Londra'ya giderek İngilizlerle bir taslak savunma anlaşması üzerinde çalışmışlardı. Padişah'ın amacı Mehmed Ali Paşa'ya karşı girişeceği bir saldırıda İngiltere'nin askerî desteğini almaktı. Fakat bu antlaşma taslağı asi valiye karşı saldırıyı sınırladığından, ittifak görüşmeleri kesildi. Çünkü Nuri Paşa'ya göre, herhangi bir ittifak antlaşması, eğer Mehmed Ali Paşa'nın imhasını içermiyorsa, yapılmasının da hiçbir anlamı yoktu (Temperley 1936: 98-99; Seton-Watson 1945: 196). Görüşmelerden bir netice çıkmaması üzerine, Avrupalıların, ama özellikle İngilizlerin çok hoşuna gidecek, bazı reformları kapsayan Gülhâne Hatt-ı Şerifi 3 Kasım 1839'da ilan edildi. Amaç, Asi Paşa'ya karşı Avrupa'nın desteğini almak ve kayıpları telafi etmektir (Davison 2003: 122, 173).

Palmerston'un Mısır isyanının ilk safhası sonucunda İngiliz çıkarlarının tam korunamadığını ve bu durumun değiştirilmesi gerektiğini düşündüğü yukarıda belirtilmişti. Osmanlı Devleti'ne sakin olma telkinlerinde bulunan Palmerston sürekli, mümkün olduğunca az patırtıya sebep olacak bir müdahalenin fırsatını kolluyordu. Durumda değişiklik arayışları için yapılan görüşmelerde, Rusya'nın Mehmed Ali Paşa'ya dost olmadığını ve ona karşı güç kullanılmasına onay verebileceğini anladı. Fransa, mecbur bırakılmadıkça kesinlikle böyle bir onaya yanaşmayacaktı. Pragmatik Palmerston taraf değiştirdi ve Rusya'ya yanaştı (Temperley 1936: 97). Artık müdahaleye uygun anın gelmesi kollanacaktı. Fakat Rusya'nın İstanbul'da sahip olduğu avantajdan nasıl vazgeçirileceği meçhuldü. Çünkü o da Mehmed Ali Paşa'ya, İstanbul'daki nüfuzu zarar görmesin diye müdahale edilmesi düşüncesindeydi.

Bu arada Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne ödemesi gereken yıllık vergide bir aksama olunca, zaten fırsat kollayan taraflar bu bahaneyle tekrar savaşa tutuştu. Başlangıçta taraflar baş başaydı. İsyanın ilk aşamasındaki senaryo tekrarlandı ve Osmanlı ordusu Nizip'te¹⁵ yine yenildi ve Osmanlı donanması da kaçarak İskenderiye'ye demirledi. Bunun üzerine, sonraki gelişmelere seyirci kalamayacak beş büyük devlet (İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya), bir araya gelerek 27-28 Temmuz 1839'da taraflara bir nota gönderdi ve

¹⁵ Bu savaş Fransız basınında coşku ile karşılanmış ve İngiltere ile onun koruduğu Osmanlı Devleti'ne karşı bir Fransız zaferi olarak kutlanmıştır ve bu zaferin kazanımlarının genişletilmesi beklenmiştir (Bell 1966: 298).

kendilerine danışmadan başka bir harekât yapılmaması istendi (Temperley 1936: 108; Anderson 1966: 96).¹⁶ Bu aşamada Palmerston'un Rusya'ya olan güvensizliği, yakınlaşmaya rağmen devam ediyordu. Bu sebepten Ponsonby'ya 18 Temmuz 1839'da, Rusya'nın bir bahaneyle Boğaz'a girmesi durumunda, İngiliz filosunu Çanakkale'den geçirme talimatını verdi (Anderson 1966: 96). Ruslar zor durumda yakalanmıştı ve Hünkâr İskeleyi Antlaşması'na dayanarak yardım edecek hâlleri de yoktu. Böylece, yapılan görüşmeler sonucunda, Boğazların statüsünün değişmemesi şartıyla, büyük güçlerle birlikte hareket edeceği taahhüdünde bulundu. Fransızlar ise, Mehmed Ali Paşa'nın silah zoruyla Suriye'den çıkarılmasına kesinlikle muhalif olduğunu bildirdi. Fransa'nın bu tavrına karşı, 5 Ocak 1840'da İngiltere Fransa'ya, Rusya ile Mehmed Ali Paşa'nın sadece Mısır ile sınırlandırılması konusunda anlaşıklarını ve Avusturya ile Prusya'nın da kendilerini desteklediğini söyledi. Bu arada Fransa'da hükümet değişmiş ve Soult yerine Thiers kabineyi oluşturmuştu. Fakat uzlaşmaz tavırda bir değişiklik olmadığı gibi, Fransızlar alternatif bir plan da sunmuyorlardı (Anderson 1966: 98-100). Fransızlar, zorunlu müttefikti. Olayları kendi istedikleri doğrultuda değiştiremediklerinden, onlar için çözümsüzlük, en iyi çözümdü.

15 Temmuz 1840'da dört büyük güç Londra'da, Palmerston'un etkisi altında, Boğazların kapatılması ve Mehmed Ali Paşa'ya, daha ileriye gitmemesi karşılığında Mısır ile birlikte Suriye'nin irsî hükümlerini teklif etme konusunda anlaşıldılar (Lowe 1998: 45). Eğer Paşa bu teklife uymazsa, Suriye de elinden gidecekti. Nitekim Mehmed Ali Paşa bu teklifi kabul etmeyince çatışmalar tekrar başladı. İngiliz destekli Osmanlı birlikleri ve filosu Mehmed Ali Paşa'yı dize getirdi. Bu askerî sonuçtan ziyade, Palmerston'un 1840'ta diğer büyük güçlere karşı kazandığı diplomatik zafer çok önemliydi.¹⁷ Şartları, İngiliz çıkarlarına hizmet edecek aşamaya getirmek için zorlamıştı. İngiliz dışişleri bakanları arasında, George Canning hariç tutulursa, buna benzer bir zafer kazanan yoktu. Palmerston bunu başarırken sadece Avrupa'da değil, kendi ülkesinde de yalnız kalmıştı (Webster II 1951: 595). Palmerston Londra'yı diplomasinin merkezi yaptığı için başarılı oldu. Ayrıca, Avusturya ve Rusya'yı kendi tarafına çekmişti. Fransa da onları takip etmek zorunda kaldı. Kurduğu bu yakın ilişki ağı, büyük güçlerin Osmanlı Devleti'nin bütünlük ve bağımsızlığının korunması konusunda, birlik olmalarıyla sonuçlandı (Webster II 1951: 622).

Çar I. Nikola, Mehmed Ali Paşa'ya karşı İngiltere ile birlikte hareket etmek isterken, samimiydi. Çünkü Paşa'nın yenilmesi aynı zamanda Fransa'nın

¹⁶ Bütün büyük güçler ortak nota vermişlerdi, ancak gerçek anlamda uyuşma sadece İngiltere ile Fransa arasındaydı (Cecil 1927: 151).

¹⁷ Palmerston'un 1834-1839 yılları arası izlediği siyasetin taçlandırılmasıydı bu mutabakat. Söz konusu yıllarda barışı korumuş, savaşı ertelemiş ve Babiâli'de İngiltere'yi birinci devlet konumuna yükseltmişti (Bailey 2006: 238-239).

mağlubiyeti demekti. Fransızlar ise, Çar'ın nefret ettiği her türlü devrimciliğin temsilcisiydiler. Bu sebepten I. Nikola, hazır İngiltere ile yakınlaşma sağlanmışken, bir taşla iki kuş vurmak amacıyla, Fransa'nın gelecek yıllardaki "devrim savaşları"na karşı, onlarla ittifak yapmak istiyordu. Aralık 1840'ta bu niyetini İngilizlere bildirdi. Palmerston da Çar'ın bu samîmiyetine aynen karşılık verdi. Fakat bu iki ülkenin muhtemel bir tehlikeye karşı ittifak yapmalarına bir engel vardı: İngiliz parlamentosu. Denge tehdit altında olmadığı sürece Parlamento, ihtimallere dayanan ittifaklara geleneksel olarak, George Canning'in "müdâhale etmeme" prensibi çerçevesinde, onay vermiyordu. Yani bağlayıcı ittifakları ancak Parlamento yapabiliirdi. Bu gerçek, ittifak teklifinin sonuçsuz kalmasına neden oldu (Temperley 1936: 251-253).

13 Haziran 1841'de İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya arasında, Mısır ile Boğazlar konusunda, nihayet resmî mutabakata ulaşıldı. 15 Temmuz 1840 antlaşmasının Boğazlar kısmı aynen korundu. Buna göre Padişah, zaten geleneksel bir kural olan, harp esnasında savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesine izin vermeyeceğini taahhüt ediyordu. Böylece İngiltere, Boğazlardan geçişi büyük güçlerin kontrolüne alarak 1833'te Rusya'nın elde etmiş olduğu nispi üstünlüğü kırmıştı (Anderson 1966: 106). Bu kriz, Fransa'nın 1830'da Cezayir'i işgal etmesinden sonra, Mısır'ın himayesini de üstlenmesi ve Rusya'nın da İstanbul'a yerleşerek, İngiltere'ye bunlara karşı savaşmaktan başka çözüm bırakmayan bir netice ile de sonlanabiliirdi. Fakat Palmerston'un dış politikadaki meziyetleri sebebiyle, sınırlı bir askerî harekâtla ve Rusya'nın da katılımı sağlanarak Avrupa barışı korunmuş oldu (Lowe 1998: 45). Tabii ki, İngiltere'nin öncelikleri ve çıkarları doğrultusunda.

Bu arada I. Nikola, daha önce aldığı ret cevaplarını umursamadan ve her seferinde yeni bir ümitle, Osmanlı Devleti ile ilgili neredeyse her problemde, İngiltere'ye başvurarak bir ittifak koparma arzusundan vazgeçmiyordu. Nitekim 1844'te aniden Londra'yı ziyaret etmeye karar verdi ve bu ziyaretinde neredeyse her yetkiliyle görüşerek, onlar üzerinde etkileyici bir intiba bıraktı. Sonunda Çar, umduğu ittifakı elde edemese de İngilizlerle, Osmanlı Devleti'nin mümkün olduğunca yaşatılması ve bunun mümkün olmaması durumunda da, bir araya gelerek ne yapılabileceği konusunda, fikir alışverişi yapılması konusunda anlaştı. Başbakan Aberdeen, prensip olarak bunları kabul etmesine rağmen, Çar'ın Osmanlı Devleti'nin parçalanmak üzere olduğuna dair ana fikrine katılmamıştı (Temperley 1936: 254-256). Başta Palmerston olmak üzere, İngilizler kaçınılmaz sonun henüz gelmediğini düşünüyorlar, hatta reformlarda başarılı olunursa, çöküşün gündemden dahi kalkacağına inanıyorlardı.

Palmerston 1846'da tekrar dışişleri bakanı olunca Osmanlı Devleti'ndeki reformları desteklemeye devam etti. Bu arada alışılmışın aksine, Rusya ile ilişkileri dostane idi. Fakat 1848'de Rusya'nın desteğinden yine

şüphelenmeye başladı. Onların her zamanki gibi, Boğazları ele geçirme hedefi güttüklerinden ve bunu sağlamak amacıyla Osmanlı Devleti ile gizli bir anlaşmanın peşinde olduklarından endişeleniyordu. Fakat Reşid Paşa Palmerston'a böyle bir anlaşmanın olmadığına dair teminat verdi (Temperley 1936: 257-258). Bu, Osmanlı Devleti'nde en güvendikleri adamın teminatı demektir.

Yakın Doğu'da olaylar nispeten yatışmışken, Avrupa kaynamaya başladı. Anayasal talepler, parlamento reformları bir anda Avrupa'yı karıştırmıştı. 1848'de çıkan ayaklanmalar Avrupa'yı kasıp kavururken Palmerston, krallara bir anayasa kabul ederek taçlarını kurtarma tavsiyelerinde bulunuyordu. Bunun tek istisnası Osmanlı Devleti idi. Stratford Canning'e de söylediği gibi, Osmanlı hükümdarının tebaasıyla hükümrancılığını paylaşması söz konusu dahi olamazdı (Temperley 1936: 258). Ona göre Osmanlı Devleti'nin anayasal değil, askerî ve mali reformlara ihtiyacı vardı (Bailey 2006: 207). Çünkü tecrübeyle sabitti ki, parlamento ile muhatap olmak, her zaman kişilerle muhatap olmaktan daha zordu. İngiltere, Osmanlı Devleti'ndeki menfaatlerini koruyabilmek için daha kolay yol olan kişilerle muhatap olmaya devam etmeliydi. Nitekim bu görüş haleflerini de etkiledi ve sonraki gelişmeler, İngilizlerin hiçbir zaman Osmanlı Devleti'nde anayasal hareketleri desteklemediğini, en azından başarılı olmasını istemediğini,¹⁸ ortaya koydu.

Avrupa'daki 1848 ayaklanmaları sonrasında 1849'da çok sayıda Polonyalı ve Macar siyasi mülteci Osmanlı Devleti'ne sığınmıştı. Ruslar Polonyalıların, Avusturya da Macarların iadesini istiyordu. Bu reddedilince 17 Eylül 1849'da bu iki ülke resmî ilişkileri durdurduklarını açıkladılar. Bunun üzerine, özgürlükçü hareketleri zaten destekleyen ve mültecilerin iadesine sıcak bakmayan İngiltere ile Fransa, donanmalarını Çanakkale açıklarına göndererek Padişah'a, gerektiğinde kendilerini çağırabileceğini bildirdiler. Böylece, özellikle Palmerston'un desteğiyle bu kriz, çıktığı hızla sona erdi (Anderson 1966: 113).¹⁹ Şunu belirtmekte fayda vardır ki, mülteciler meselesinde İngiliz kamuoyu da, hiç olmadığı kadar tek bir ağızdan, Osmanlı Devletini destekledi (Temperley 1936: 267). Ayrıca Büyük Devletler bu mülteciler meselesinden sonra Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı daha fazla destekler oldular (Cevdet Paşa I 1991: 12).

¹⁸ Mesela 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İngiltere, yeni rejimi desteklediğini resmen açıklamış olsa bile, gizli den gizliye bu tecrübenin başarılı olmasını istemediği hakkında bk. (Soy 2004: 102-103).

¹⁹ Burada, Palmerston'un, Avusturya ile Rusya'nın mültecilerin iadesinde ısrarının bir savaş isteği anlamına geleceğine dair açık tehdidinin, söz konusu ülkelerin geri adım atmasına neden olduğu göz ardı edilmemelidir. bk. (Schmidt 1924: 315 [Bu makale <http://links.jstor.org/sici?si=0032-3195%28192406%2939%3A2%3C308%3ABFP%3E2.0.CO%3B2-N> adresinden temin edilmiştir]; Cecil 1927: 180). İngiltere Büyükelçisi Canning'in mülteciler meselesindeki olumlu yaklaşımı hakkında ayrıca bk. (Lane-Poole 1999: 113-120).

Kırım Savaşı

Kırım Savaşı öncesi İngiliz iç siyaseti ve Avrupa kaynamaktaydı. İngiltere'de iç çekişmeler, Fransa'nın hâlâ bir cumhuriyet mi, yoksa krallık mı olunacağına karar verilememesi, Avusturya'da 1848 olaylarının yaralarının sarılamaması ve Rusya'da da, Dostoyevski'yi Sibiryaya sürgüne gönderecek kadar sansür ve kültürel baskıların zirvede olduğu bir siyasi atmosfer hâkimdi. Bu durumlar, devletlerin aralarındaki ilişkiyi de etkileyecek boyutta bir gerginlik oluşturmuştu.

Bu karmaşada, Avrupa'da kartların yeniden dağıtılabilmesi için bir sebep gerekliydi ve Osmanlı topraklarında yaşanan bir mesele bunun bahanesi oldu. Kudüs ve Beytüllahim'deki kutsal yerlerin korunması hakkında Ortodoks ve Katolikler arasında çıkan anlaşmazlık, Rusya ile Fransa arasında sıkıntıya sebep oldu.²⁰ Osmanlı Devleti, iç işleri olmasına rağmen, bir Fransa'ya, bir Rusya'ya tavizler vererek gerilimi atlatmaya çalışıyordu. Bu anlaşmazlığın çıkmasından, savaşın patlak vermesine kadar geçen süre zarfı için, birçok şey söylenebilir. Fakat şu açıktır ki, kutsal topraklardaki himaye meselesi, Kırım Savaşı'nın barutu değil, sadece kıvılcımıydı (Seton-Watson 1945: 301-304). Esas amaç şartları kendi lehlerine çevirecek gelişmeleri zorlamaktı.

Kırım Savaşı arifesinde ve savaş başladığında Palmerston İçişleri Bakanıydı. Bu sebepten savaş öncesi gelişmelere tam nüfuz ettiği söylenemez. Fakat savaş, özellikle İngiltere açısından, tamamen onun endişeleri doğrultusunda yapılmıştır. Bu endişeler ise, Rusların Karadeniz'deki varlığının mümkünse sonlandırılması ve böylece Boğazlardaki tehdidinin ortadan kaldırılması idi.

Palmerston'un Osmanlı toprak bütünlüğü siyasetinin temel hedefi Rusya olduğu ve Kırım Savaşı da Osmanlı çıkarlarından ziyade Rusya'yı durdurmak amacıyla yapıldığı için, burada Rusya'nın Osmanlı siyaseti hakkında bir not düşmek gerekir. 1829'dan sonra Çar I. Nikola, Osmanlı Devleti'ni parçalayıp, büyük güçler arasında tehlikeli bir mücadeleye neden olmaksızın, onu yavaş yavaş ölüme terk edip bu arada nüfuzunu artırma yolunu tercih etmişti. Edirne (1829) ve Hünkâr İskelesi (1833) Antlaşmaları bu hedefi güdüyordu. Bu sırada Rusya ile Avusturya arasındaki Münchengrätz (1833) Antlaşması ile bu ülkeler mümkün olduğu kadar Osmanlı toprak bütünlüğünü korumaya, ancak bunun sağlanamaması durumunda da birlikte hareket etmeye karar vermişlerdi. Çar bu hedefi doğrultusunda İngiltere'yi de kazanmak istiyordu. Yukarıda da bahsedildiği gibi, 1844'te doğru zamanın geldiğini düşündü. Haziran 1844'te Londra'yı ziyaretinde Başbakan Peel (1841-1846) ve

²⁰ Rusya'nın, Osmanlı Ortodoksları üzerinde 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'na istinaden bir hak elde etmediği, bunun Rusların antlaşma metnini Fransızcaya çevirip Avrupa kamuoyuna sunarken bir hile yaparak oldu-bitti ile böyle bir intiba oluşturdukları hakkında bk. (Davison 2003: 61-98).

Dışişleri Bakanı Aberdeen (1841-1846) ile görüşmesinde Avusturya ile anlaşılacak şartların aynısında mutabık kalındı (Seton-Watson 1945: 304). Osmanlı Devleti'ni yıkmak için bir şey yapmayacaklardı. Ama düştüğünde de, cesedin başına birlikte oturacaklardı.

Avusturya ve İngiltere ile anlaşmış olan I. Nikola, şahsi dostu olarak gördüğü Lord Aberdeen başbakan (1852-1855) olunca, artık Osmanlı Devleti'ni paylaşma zamanının geldiğini düşündü. Rusya'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Hamilton Seymour ile 9 Ocak 1853'teki görüşmesinde, kollarında bir "ölen ayı" olduğunu ve gerekli tedbirler alınmazsa, büyük bir fırsatın kaçırılmış olacağından bahsetti (Temperley 1936: 272; Seton-Watson 1945: 305; Cevdet Paşa II 1991: 99-100).²¹ Çar'ın bu teklifini Dışişleri Bakanı Lord John Russel (1852-1855) cevapladı ve böyle bir teşebbüsün Padişah'a sadakatsizlik olacağını düşündüğünü söyledi, ayrıca Avrupa'da ciddi karışıklığa meydan vereceğini ileri sürerek bu yaklaşımı reddetti. Bununla beraber, İstanbul üzerindeki bütün iddialardan vazgeçmeye ve Rusya'ya haber vermeden herhangi bir düzenlemeye gitmeyeceklerini taahhüt etmeye hazır olduklarını ifade etti. Çar bunun üzerine derhâl, amacının paylaşma teklif etmek değil, iki ülkenin Yakın Doğu'daki çıkarları ile ilgili fikir alışverişinde bulunmak olduğunu söyledi. Bu gelişme de gösteriyordu ki iki ülke arasında hareket noktasında farklılık vardı. Rusya, Osmanlı Devleti'nin yıkılmak üzere olduğunu düşünüyordu. İngiltere ise, hâlâ reformların başarılı olacağına dair kanaatini koruyordu (Seton-Watson 1945: 306-307).²²

Kutsal yerler meselesi Avrupa'da gerginliği tırmandırırken, çözüm için görüşme trafiği, sonuç üretme de, yoğunlaşmıştı. Osmanlı Devleti'ne görüşmeye gelenlerden biri de Rus Menşikov'du. Meseleye bir çözüm üretmek için İstanbul'a gelmesine rağmen kibirli, aşağılayıcı ve uzlaşmaz tutumu neredeyse Osmanlı Devleti'ni savaşa girmeye zorluyor ve peş peşe kabul edilmesi imkânsız notalar veriyordu. 4 Mayıs 1853'te, İngiltere'nin arabuluculuğuyla orta yolu bulan bir protokol imzalanmasına rağmen,²³ Rusların niyetlerinin kutsal topraklar meselesini çözmek olmadığı açıktı. Stratford Canning, protokolün imzalanmasının bir faydası olmadığını gördükten sonra üç gün bekledi ve Rus tarafında olumlu bir gelişme görmeyince Padişah'a, acil durumda Akdeniz'deki filoya hazır olma talimatı verme yetkisine sahip olduğunu bildirdi. Bundan alınan cesaretle Rusların verdiği nota reddedildi. Bunun üzerine Ruslar 7 Temmuzda Prut'u geçti. Bu arada zaten

²¹ Adı geçen eserlerde, Temperley, I. Nikola'nın Osmanlı Devleti'ni "ölen ayı" olarak tavsif ettiğini yazmasına rağmen, Seton-Watson ile Cevdet Paşa'da bu ibare "hasta adam" şeklinde geçmektedir.

²² Seymour ile Çar'ın görüşmesi ve buna Russel'in olumsuz yaklaşımı hakkında ayrıca bk. (Anderson 1966: 118-119).

²³ Kutsal yerlerle ilgili meselenin çözülmesinde Stratford Canning'in izlediği siyasetin rolü önemlidir. bk. (Lane-Poole 1999: 134).

Fransız ve İngiliz filolarına Çanakkale'ye hareket emri verilmişti (Seton-Watson 1945: 308-311).

Burada savaşın gelişimine değinilmeyecektir. Ancak savaşın çıkmasında iki ihmalden bahsedilmektedir. Başbakan Lord Aberdeen, savaş çıkması durumunda İngiltere'nin savaşan taraf olmayacağı hakkında, kabine arkadaşlarını Osmanlı Devleti'ni uyarmaları konusunda ikna etmede yeterince etkili olamamıştır. İçişleri Bakanı Lord Palmerston (1852-1855) ile Lord John Russel da Çar'ı, savaş çıkması durumunda Osmanlı Devleti'nin yanında yer alacakları uyarısında, yeterince güçlü olamamışlardır (Seton-Watson 1945: 313). Fakat ne denilirse denilsin, Rusların Osmanlı tebaası Ortodoksların himayesini talep etmesi İngilizler tarafından kesinlikle kabul edilebilir bulunmamıştı. Çünkü bu açıkça Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahaleyi kolaylaştıracaktı. Böyle bir müdahale ise, İngilizlere göre, Osmanlı bağımsızlığı için Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın, zamanında arz ettiği tehlikeden daha vahim bir durumu (Anderson 1966: 122).²⁴ Nitekim Rusya'nın amacı hakkında iyi niyete sahip olan Aberdeen'in hayalden uyanmasına da, Rus Dışişleri Bakanı Nesselrode'un 1 Ağustos 1853'te Osmanlı Ortodokslarıyla ilgili yaptığı açıklama neden oldu. Buna göre Nesselrode, Osmanlı Devleti'nin, Rusya'nın dindaşları, yani Ortodokslar hakkındaki kaygısını dikkate almak zorunda olduğunu ileri sürüyordu (Lowe 1998: 55). Ne olursa olsun, bu bir ülkenin başka bir ülke tebaası hakkında müdahale hakkının tanınma arzusuydu ki, hiçbir hukuka uymadığı gibi, düpedüz iç işlerine müdahaleydi.

Bu gelişmeler olduğu sırada İngiltere'deki hava şöyleydi: Palmerston ve Russel, Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarında gizli emelleri olduğundan da endişeliydiler. Ruslar ilk bahanedeki Memleketeyn'e girmişlerdi zaten. Aberdeen ve Clarendon ise, Çar'ın iyi niyetli olduğuna inanıyorlar ve bunun ötesinde Osmanlıların Balkanlardaki Hristiyanlara muamelesinden şikâyetçiydiler (Lowe 1998: 53). Nitekim Aberdeen, tam savaşın arifesinde Osmanlı Devleti hakkında şu yorumu yapıyordu:

“Tehlikenin yaklaştığı bu dönemde, Babıâli'ye verdiğimiz bu çabuk ve etkili teminatlar büyük bir ihtimalle savaşa sebep olacaktır. Bu barbarlar bizden nefret ederler ve Hristiyan dünyasının diğer güçleriyle bizi karşı karşıya getirmek için bu fırsatı kullanmaktan memnun olacaklardır. Belki onlara moral destek vermemiz ve mevcudiyetlerini sağlamak için çaba göstermemiz gerekebilir, fakat Türkler için silaha sarılmanın bizim için en büyük zarar olacağını da görmemiz gerekir.” (Seton-Watson 1945: 313)

Russel ise, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni açıkça yıkmak amacıyla olduğunu ileri sürerek, Palmerston ile birlikte buna karşı konulması amacıyla,

²⁴ Osmanlı Ortodokslarının Rus himayesine girme ihtimali hakkında bk. (Lowe 1998: 54).

Fransa ve Avusturya ile Rusya'ya karşı ittifak yapılması gerektiğini savunuyordu (Seton-Watson 1945: 314). Bu meselede bir adım daha ileride olan ise Stratford Canning idi. Sultan I. Abdülmecid barış yanlısı olmasına rağmen, müfrit Rus düşmanı büyükelçi, Rus tehdidinin sona erdirilmesinin ya şimdi ya da hiçbir zaman olmayacağını düşündüğünden, Padişah'ı savaşa kıskırtmıştı ((Seton-Watson 1945: 317).

İngiltere'de savaş karşıtları ve taraftarları arasında amansız bir mücadele verilirken, içeride oy verme hakkıyla ilgili parlamento reformları yüzünden Palmerston 15 Aralık 1853'te istifa ederek, hükümete büyük bir darbe vurdu. İstifa öncesinde, savaş çılgınlıkları atıp, oy hakkının genişletilmesine engel olduğuna dair ithamlara da maruz kalmıştı. Hâlbuki Palmerston, Aberdeen'e karşı sürekli Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı savunulması gerektiğinde ısrar etmiştir. Ona göre mümkünse bu müzakerelerle olmalıydı, eğer bir netice alınamıyorsa silaha başvurulmalıydı. Türk fanatizmiyle ilgili anlatılanlar bir masaldan ibaretti ve ne Yunanlar ne de Sırlar bağımsız bir devlet oluşturmak için yeterli kapasiteye sahiptiler. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin az veya çok yeniden inşası, yani sınırlarının yeniden belirlenmesi, esasen Rusya'ya tâbi olması anlamına gelecekti. (Seton-Watson 1945: 320).

Rusya'nın sınırı ihlal etmesi sonucunda, Osmanlı Devleti ile savaş fiilen başlamış olsa bile, büyük güçler Rusya'yı durdurmak amacıyla, aralarında görüşüyorlar ve notalar yayımlıyorlardı. Ancak bunların hiçbir etkisi olmuyordu. Aslında hiç kimse savaş taraftarı değildi, ama bunu zorluyorlardı. Herkes diplomatik üstünlük kazanmak amacıyla, ordu ve donanmalarını ileri sürüyordu. Bu ise, geri dönülmez noktaya doğru bir adım daha atılması anlamına geliyordu gerçekte (Anderson 1966: 125). Dönüm noktası 30 Kasım'da Rusların Sinop'u basması oldu. Bu saldırı İngilizler tarafından kendilerine karşı bir meydan okuma olarak değerlendirildi. Çünkü İngiliz ve Fransız filosu İstanbul'da iken cüret edilmişti buna (Lane-Poole 1999: 161-162). Zaten Rus aleyhtarı olan İngiliz kamuoyunda bu saldırı çok haince bulunmuş ve nitekim 4 Ocak 1854'te İngiliz ve Fransız filoları Karadeniz'e girmişlerdir. 12 Mart 1854'te ise, İngiltere ile Fransa Osmanlı topraklarını korumak üzere bir savunma antlaşması yaptılar. 28 Mart'ta da resmen Rusya'ya savaş ilan ettiler (Anderson 1966: 130-131).²⁵

Temmuz 1854'te savaşın sona erdirilmesi için büyük güçlerin üzerinde müzakere ettikleri dört nokta vardı. Bunlar, Rusya'nın, Sırbistan ve Memleketeyn üzerindeki haklarından vazgeçmesi; Tuna'da serbest denizcilik hakkının tanınması; Avrupa'daki güç dengesi yararına 1841 Boğazlar Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesi ve Rusların Osmanlı Ortodoks tebaası üzerinde hak iddia etmekten vazgeçmesi konuları idi. İngilizlerin ise, tek bir

²⁵ Sinop baskınının dönüm noktası olduğu hakkında ayrıca bk. (Taylor 1971: 58; Lowe 1998: 56).

amacı vardı; Karadeniz'deki Rus üstünlüğünü tamamen sona erdirmek (Anderson 1966: 134-135). Fakat bu amaçların hiçbirine ulaşılamadı. Öyle görünüyordu ki sorunu kalem değil, kılıç çözecekti. Savaşa devam edildi.

Savaş devam ederken, 2 Mart 1855'te Çar I. Nikola öldü ve onun yerine tahta daha ılımlı olan II. Aleksandr (1855-1881) geçti. Bu durum savaşı sona erdirmek için müzakerelerin de hızlanmasına yol açtı. Nisan 1855 boyunca yapılan görüşmelerde Boğazların statüsü ve Karadeniz'de bulundurulacak filo konusunda bir anlaşma sağlanamayınca, müzakereler neticesiz kaldı. Bu arada Şubat 1855'te Palmerston başbakan olmuştu. Parlamentoda Rusya ile anlaşma yapılmasına dair görüşler belirtince Başbakan, 4 Haziran 1855'te şu konuşmayı yaptı:

“Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni paylaşma niyeti öğlen güneşi gibi açıktır. Biz bunu engellemek için çarpışıyoruz. Savaşın amacı budur. ... Eğer Ruslar Baltık'tan Akdeniz'e kadar bütün cesametleriyle yerleşirlerse, İngiliz çıkarları ve ticareti bundan zarar görür.” (Seton-Watson 1945: 340)

Görünürde Osmanlı Devleti için savaşıyordu, ancak esas hedef İngiltere'nin menfaatlerinin savunulmasıydı.

Artık savaşı sona erdirecek görüşmelerin yapılmaya başlandığında Palmerston, Karadeniz'de verilecek herhangi bir tavize karşı tamamen hoşgörüsüzdü. Hedefe ulaşılmalıydı. Bu savaşa, Padişah ve Müslüman tebaasını korumak için değil, Rusları Osmanlı Devleti'nden uzak tutmak için girdiklerini vurguluyordu (Seton-Watson 1945: 346). Bu kadar kesin konuşabilmesinin nedeni İngiliz kamuoyunun arkasında olmasıydı. Yoksa Karadeniz'in tarafsızlaştırılmasından ne Fransa ne Avusturya ne de Rusya memnun olurdu (Temperley 1936: 10).²⁶ Barış için belirleyici adım 14 Kasım 1855'te Fransa ile Avusturya'nın barış şartlarında anlaşarak bunu Rusya'ya bir ultimatoma şeklinde bildirilmesinin kararlaştırılmasıyla atıldı. Şartlar üzerinde 5 Aralıkta İngiliz-Fransız mutabakatı da sağlandı. Karadeniz'de hiç kimsenin donanma bulundurmayacağı belirtilirken ve Osmanlı tebaası Hristiyanlar hakkında yeni düzenlemeler yapılırken, Osmanlı Devleti'ne hiç danışılmamıştı (Anderson 1966: 139-140). Mesela Karadeniz'de donanma bulundurmama Osmanlı Devleti'nin lehine değildi. Çünkü bu dönemde Karadeniz'deki Osmanlı donanması, Rus donanmasına kıyasla, daha güçlüydü (Temperley 1932: 525).²⁷

Barış antlaşmasının hazırlıkları yapılırken 18 Şubat 1856'da Osmanlı Devleti'nde Islahat Fermanı ilan edildi. Bundaki amaç, zaten savaş

²⁶(Bu makale <http://links.jstor.org/sici?sci=14746913%281938%296%3A1%3C1%3ABSDFCT%3E2.0.CO%3B2-0> adresinden temin edilmiştir.)

²⁷(Bu makale <http://links.jstor.org/sici?sci=0022-2801%28193212%294%3A4%3C523%3ATTOPO1%3E2.0.CO%3B2-Z> adresinden temin edilmiştir.)

sebeplerinden biri olan ve Avrupa devletleri nezdinde sürekli bir sorun olarak masaya konulan gayrimüslimlerin hakları meselesine, vatandaşların eşit olduğunu bildirerek çözüm getirmek ve böylece Avrupa kamuoyunun desteğini almaktı. Fakat ne Müslümanlar ne de gayrimüslimler bundan memnun kaldı. Stratford Canning'ın öteden beri Hristiyan tebaayı kazanıp İngiltere lehine kullanma niyeti bilinmekteydi. Bu fermanın ilanına da ön ayak olmuştu.²⁸ Bütün bunların etkisiyle, Müslüman tebaa arasında İngilizlere gösterilen yakınlıkta belirgin azalma görüldü (Cevdet Paşa I 1991: 68-70).

Nihayet taraflar savaşa son vermek ve uzlaşmak için Paris'te bir araya geldiler. Palmerston, savaşı sonuçlandırmak için planlanan Paris Konferansı'nı tamamen Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığını koruma siyaseti çerçevesinde şekillendirdi (Temperley 1938: 212). Amacı Osmanlı bütünlüğünün garantisini Rusya'nın uhdesinden çıkararak bütün büyük güçlerin teminatı altına almaktı (Temperley 1932: 523). Konferans 25 Şubat 1856'da açıldı ve bir aydan fazla sürerek 30 Mart 1856'da Paris Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı. Temel meseleler Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü, Osmanlı'da yapılacak reformlar, Boğazlar, Karadeniz'deki askerî durum ile Memleketeyn'in statüsü idi. Görüşmelerde İngiltere'nin esas hedefi, Rusya'yı stratejik olarak her açıdan zayıflatmaktı. Hatta Kafkaslarda Rusya'ya karşı bir tampon devlet kurma düşüncesi dahi vardı ki, destek bulamadığı için hayata geçirilemedi (Anderson 1966: 141).²⁹ Burada antlaşma şartlarının ayrıntısına girilmeyecektir. Ancak Avrupa açısından net sonucu şudur: Rusya'nın İstanbul'a ilerleyişi durdurularak kontrol altına alınmış ve Osmanlı Devleti'ne, bugünden bakılarak, reformlarını sükûnet altında yürütebilmesi için yirmi yıllık bir süre kazandırılmıştır (Seton-Watson 1945: 352).³⁰ Palmerston'un, yukarıda bahsedilen, Osmanlı Devleti'ne barış içinde bir on yıl yaşatılmasına dair sözleri hatırlanacaktır. Osmanlı Devleti'nin 1876 darbesine kadar başardıkları, daha ayrıntılı bir incelemeye muhtaç olmakla birlikte, ortadadır. En azından güçlü ve iyi teçhiz edilmiş bir donanma ve ordu kurulduğu bilinir. Mesela 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na girildiğinde Osmanlı ordusunun daha iyi donatıldığı ortak kanaattir. Fakat 1876'da Abdülaziz'in tahttan indirilerek, hâlâ tartışma konusu olan ölümü ve onu tahttan indiren kliğin uzantılarının devleti Rusya ile savaşa sokması ile bu dönemde yaşanan travmanın II. Abdülhamid'e etkisi, bu yirmi yılda kazanılanlara önemli bir darbe vurmuştur.

²⁸ Bu fermana, Stratford Canning'ın kaleminin izlerini her satırda görmek mümkündür (Lane-Poole 1999: 194).

²⁹ Kafkasların Rusya'dan koparılarak hiç olmazsa bağımsız olmasını İngiltere kadar Osmanlı Devleti de arzuluyordu (Cevdet Paşa I 1991: 90). Âli Paşa'nın Paris Konferansı'nda buna uymayan yaklaşımı için bk. (Cevdet Paşa I 1991: 100-101).

³⁰ Antlaşma, Osmanlı-Rus ilişkilerindeki sorunu üç yönlü olarak 'çözdü': Osmanlılar gönüllü olarak Hristiyanlarla ilgili reform yapacaklarına söz verdiler; Karadeniz tarafsızlaştırıldı ve Memleketeyn Rusya'dan bağımsızlaştırıldı (Taylor 1971: 84-85).

Bu antlaşma sonucunda İngiltere'nin fiilî bir toprak kazanımı olmamıştı. Zaten Palmerston'a göre savaşın amacı da bu değildi. Ona göre İngiltere'nin hedefi, Osmanlı Devleti'ni "dış baskılardan" kurtarmak ve "gelecekteki saldırılara karşı tampon" oluşturmaktı. Yoksa İngiltere için tazminat ve toprak elde etmek değildi (Seton-Watson 1945: 355). Bu düzenlemeler zaten İngiliz çıkarlarına hizmet edecekti. Nitekim Paris Antlaşması'nın haricinde, 14 Nisanda İngiltere, Fransa ve Avusturya arasında bir gizli antlaşma daha imzalanmış ve o dönemde kamuoyuna açıklanmamıştır. Buna göre taraflar, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü temin ve teyit edecek ve Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş sebebi sayılacak saldırılardan uzak tutulacaktı (Seton-Watson 1945: 356; Anderson 1966: 144).³¹ Palmerston, bir kanaviçe gibi sabırla işlediği siyasetini nihayet Avrupa'ya kabul ettirmişti.

Kırım Savaşı Avrupa için daha kesin neticeler doğurmuştur. 1856'dan 1945'e kadar Rusya, Avrupa meselelerinde daha az etkili oldu. Avrupalı liderler, Vistül Nehri'nin batısına kadar olan bölümde diledikleri gibi at koşurdular. Bu döneme kadar Rusya, Avrupa'nın tiranı olarak kabul ediliyordu ve bu savaş tirandan kurtuluş savaşıydı.³² Bu kurtuluş savaşı, Avrupa'yı önce III. Napolyon'un, daha sonra da Bismarck'ın kucağına bırakacak gelişmeleri doğurdu (Taylor 1971: 82). Palmerston'un Alman meselesini de tam değerlendiremediği açıktır. Alman birliğini mümkün görmeyen Palmerston, onlarla dinamik bir ilişki kurma konusunda isteksiz davranmıştı (Lowe 1998: 60). Bunun sonucunda Bismarck'ın Rusya'ya dayanarak kurduğu yeni Avrupa sisteminde İngiltere'ye çok az manevra alanı kaldı. Ayrıca Kırım Savaşı'nda demiryollarının asker sevkiyatındaki öneminin tecrübe edilmesiyle, güçlü donanmasının yardımıyla siyasetini icra eden İngiltere'nin, Avrupa meselelerinde, eli daha da zayıfladı (Lowe 1998: 85).

Kırım Savaşı Sonrasındaki Gelişmeler

Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü Paris Antlaşmasıyla büyük güçlerin garantisi altına alınmış ve Rus tehdidinden kurtarılmış olsa bile, Palmerston bu defa da Fransa İmparatoru III. Napolyon'a karşı Osmanlıları savunma durumunda kalmıştır. Her ne kadar söz konusu antlaşmada Osmanlı bütünlüğünün güvence altına alınmasına katılmayı taahhüt etmiş olsa da İmparator, Osmanlı Devleti'nin kurtarılmaktan uzak olduğunu söylemekten

³¹ Palmerston'un böyle bir gizli antlaşma imzalamak istemesindeki sebep, Fransa'nın aslında Rusya'ya karşı bir yaptırım taraftarı olmadığını ve Rusya ile gizli ilişkileri olduğunu bilmesiydi (Temperley 1938: 10).

³² Bu konuda Stratford Canning savaş sırasında şöyle diyordu: "Biz, milyonların çıkarına, duygularına, inançlarına karşı yürüyen bir tiranlığı dize getirmek ödevini üzerimize aldık. Bu tiranın arzusunu, iradesini dizginlemeliyiz. Geçici bir yatıştırma siyasetiyle yetinemeyiz. Hareketlerine sıçrama tahtası hizmeti gören kaynaklara darbe indirip, saldırı niyetlerini toptan felce uğratmalıyız. (...) Kısacası, amaçlarımız, Türkiye'nin bağımsızlığını, egemenliğini korumak, sağlam diplomatik v maddi garantiler alınmasını sağlayacak bir hâl şekli bulunması diye özetlenebilir." (Lane-Poole 1999: 168-169).

çekinmiyor, Balkan milliyetçilerini destekliyor, Müslüman ve Dürzilerin tehdidi altında gördüğü Suriye Hristiyanlarına yardım etmekten geri durmuyor, hatta Kuzey Afrika'daki Osmanlı vilayetlerinin Fransa ve İngiltere tarafından ele geçirilmesinin ilk adımı olarak bunların İstanbul ile temasının kesilmesi arzusunu açıkça dile getiriyordu.³³ Fakat bu dönemde Palmerston için Osmanlı Devleti'nin ayakta kalması, İngiltere'nin Rusya ve Fransa'ya karşı durabilmesi için elzem olduğundan, bu planların hiçbirine geçit verilmedi (Steele 1991: 276). Palmerston 1860'larda Fransa'yı Suriye'den uzak tutmak için de elinden gelen gayreti gösterdi. Mârûnîler ile Dürzîler arasında çıkan çatışmada Fransızları suçlayarak, Fransa'nın desteklediği Mârûnîlere karşı Dürzîlerin arkasında durdu (Steele 1991: 285). Yine bu dönemde Süveyş Kanalı'nın açılması projesi Fransızlar tarafından gündeme getirilince Napolyon'un Mısır'a çıkışının hatıraları ve Mehmed Ali Paşa isyanında Fransa'nın rolünün hâlâ zihninde canlı olması sebebiyle, Palmerston'un kâbusları başladı.³⁴ Çünkü böyle bir kanalın ikinci "Boğaz" olacağından endişe ediyordu (Kütükoğlu I 1974: 76). Fakat gerek Fransızların gerekse Hidiv Said Paşa'nın İngiltere'yi rahatlatacak teminatları, onun endişelerini gidermese de, yatıştırdı (Steele 1991: 287).³⁵ İngilizler, ancak Palmerston'un ölümünden sonra, önce Süveyş Kanalı'ndan ciddî oranda hisse edinerek sonra da 1882'de Mısır'ı işgal ederek bu Fransız tehlikesini bertaraf edebildiler.

Rusya da, yenilgisinin izin verdiği ölçüde, Osmanlı Devleti'ndeki idealleri doğrultusunda faaliyetlerine devam etti. Rus ajanları her isyana destek vererek Osmanlı otoritesini zayıflatmaya çalıştılar. Mesela Sırlarda bulunan Rus silahları, Rusya'nın iradesinin dışında oraya ulaşması mümkün değildi. Fakat Palmerston, Rusya ciddî iç problemlerle uğraştığından bunları ciddiye almadı (Steele 1991: 281). Bismarck'ın Alman birliğini sağladığı bir dizi savaşın Avrupa'da meydana getirdiği boşluktan faydalanan Rusya, ancak 1871'de Paris Antlaşması'nın boynuna geçirdiği zincirlerden kurtulabildi. Artık aktörlerin rolleri değişmişti. Kartların yeniden dağıtılması gerekiyordu. 1856-1914 yılları arasında Avrupa'daki nispî barış dönemi aslında, tarihin gördüğü en büyük iki savaşa yığınak yapıyordu.

Sonuç

Avrupa'nın her alanda yaptığı baş döndürücü hızlı hamlelere yeterince karşılık veremeyen Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda artık sömürgeleştirilecek

³³ III. Napolyon'un Osmanlı Devleti'nin aleyhindeki bu tür faaliyetlere giriştiği hakkında ayrıca bk. (Temperley 1938: 213).

³⁴ Said Paşa'nın Fransız Lesseps'e Süveyş Kanalı'nın açılması imtiyazını verdiği dönemde İngiliz gemileri tehdit amacıyla İskenderiye önlerine kadar gelmişlerdi (Cevdet Paşa 1991: 80).

³⁵ Bu arada Osmanlı Devleti hem İngilizleri hem de Fransızları kırmayacak bir siyaset gütmeye çalışıyordu (Cevdet Paşa I 1991: 40).

yerlerin de kalmamasıyla, münbit ve zengin topraklarıyla emperyalizmin hedefi olmuştu. Fakat güçler bir türlü pastanın paylaşımında anlaşamıyorlar, bu da onları birbirine karşı oynayan Osmanlının işini kolaylaştırıyordu. Osmanlı Devleti, dönemin “üzerinde güneş batmayan imparatorluğu” İngiltere'nin sömürgelerinin adeta ortasındaydı, köprü vazifesi görüyordu. Bu durum Osmanlı topraklarının önemini bir kat daha artırmıştı.

İngiltere'nin Hindistan bağlantısı güçlendikçe ve Doğu Akdeniz'deki ticareti geliştikçe Osmanlı topraklarının güvenliği İngilizleri daha da ilgilendirir hâle geldi. Bütün gelişmeler ve büyük güçler arasındaki rekabet gösteriyordu ki, bu topraklar Osmanlı Devleti'nin elinde kalmalıydı. Bu toprakları ele geçiren hiç kimse İngilizlere Osmanlı Devleti kadar cömert davranmayacaktı. Öyleyse Osmanlılar yaşamaya devam etmeliydiler ve İngiltere de bunun için elinden geleni yapmalıydı. Bu prensip çerçevesinde İngiltere'nin rakibinin kim olduğu önemli değildi. Mühim olan bu siyasetin savunulmasıydı. 19. yüzyılın başında ilk tehdit Fransızlardan geldi. 1798'de Napolyon'un Mısır'a çıkması, Hindistan yolunu tehdit ettiğinden, İngiltere'yi teyakkuza geçirdi ve donanmasının yardımıyla tehdit bertaraf edildi.

Palmerston'un İngiliz siyasetinde, aralıklarla ve çeşitli görevlerde, söz sahibi olduğu dönemde (1830-1865) Fransa potansiyel tehlikeydi, ama fiili tehdit Rusya'dan geldi. Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyan edip İstanbul'u tehdit edecek boyutta Anadolu'da ilerlemesi, Osmanlı Devleti'ni çaresiz bıraktı. Bu isyanın ilk döneminde (1831-1833) Belçika ve Portekiz meseleleriyle meşgul olan Palmerston gerekli desteği gönderemedi. Otorite boşluk kabul etmez düsturunca, Osmanlı Devleti'nin yardımına Rusya geldi ve Hünkâr İskeleyi Antlaşmasıyla Boğazlarda nüfuzunu artırdı. Bu gelişme İngiltere'de bir travma etkisi yaptı ve Rus düşmanlığını, özellikle kamuoyunda kemikleştirdi.

Artık Palmerston'un bir hedefi daha vardı: Rusları Boğazdan uzaklaştırmak. Bu arada Osmanlı reformlarını destekleyerek devletin direncini artırabilmesi için de gayret sarf ediyordu. Niyeti statükoyu değiştirmek olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin savaştan uzak kalmasına da özen gösteriyordu. Fakat II. Mahmud'un, valisine karşı yenilgiyi hazmetmesi çok zordu. Aslında Padişah da, vali de durumdan memnun olmadığından, nihai çözüm için fırsat kollanıyordu. 1839'da savaş tekrar patlak verince, bu defa Palmerston seyirci kalmadı. Büyük güçleri ikna ederek veya mecbur bırakarak, 1840 ve 1841'de Londra'daki görüşmeler sonucunda, Rusları Boğaz'dan çıkardı ve burayı uluslararası garanti altına aldırdı.

Bütün engellere rağmen Rusya kabına sığmıyordu. Sürekli, kendisini durdurabilecek güç olarak gördüğü İngiltere ile anlaşıp cazip Osmanlı mirasına konmanın peşindeydi. Fakat kendisine İngiltere'de yüz veren olmadı. 1853'te, Kudüs'teki kutsal yerlerin himayesi hakkında Fransa ile Rusya arasında

problem çıkınca, Avrupa'da tansiyon yine yükseldi. Bir süre sonra Rusya'nın amacının kutsal yerlerdeki sorunu hâletmek olmadığı anlaşıldı. Bu defa Palmerston dışişlerinde yetkili değildi. Ancak tamamen onun da hemfikir olduğu bir savaş verildi Rusya'ya karşı: Kırım Savaşı. Bu savaş sonucunda Ruslar Boğaz'dan atılmakla kalmamış, Karadeniz'de de tamamen etkisiz bırakılmıştı. Görünüşte Osmanlı Devleti kurtarılmıştı, fakat gerçekte kurtulan Hindistan yolu ve İngiliz ticari menfaatleriydi.

Palmerston başbakan iken öldü. Öldüğü ana kadar Osmanlı toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı prensibinden asla taviz vermedi. Bu siyasetin her anlamda İngiliz çıkarlarına hizmet ettiğine âdeta iman ediyordu. Ülkesinde çok eleştireni vardı, zaman zaman tek başına da kalmıştı. Ancak seleflerinin belirlediği politikayı, vazgeçilmez kılarak haleflerine devretti. Onun dış politika prensipleri ancak 1878'de sarsılabildi. Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi'nde Ruslara karşı uğradığı hezimet, İngiltere'de yıllardır “yanlış ata oynandığı” eleştirilerini ayyuka çıkardı. Fakat 19. yüzyılın son döneminin İngiliz politikacıları, Osmanlı toprak bütünlüğü siyasetinden vazgeçmenin, daha önce defalarca dikkat çekilmesine rağmen, Avrupa'yı bir paylaşım savaşına götüreceğini ve bunun sonuçlarını idrak etmekten aciz kaldılar.

Kaynakça

- ANDERSON, M. S., (1966). *The Eastern Question 1774-1923* [Doğu Sorunu 1774-1923, Çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001], New York, St. Martin's Press.
- BAĞIŞ, Ali İhsan, (1984). *Britain and the Struggle for the Integrity of the Ottoman Empire. Sir Robert Ainslie's Embassy to Istanbul, 1776-1794*, İstanbul, İsis Yayıncılık Ltd.
- BAĞIŞ, Ali İhsan, (1999). “İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasisinin Çaresizliği”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Yay. Haz. İsmail Soysal, Ankara, TTK Yayınları, 45-54.
- BAILEY, Frank Edgar, (2006). “Palmerston ve Osmanlı Reformu 1834-1839”, Çev. Yasemin Avcı, *Tanzimat. Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Mehmet Seyitdanlıoğlu - Halil İnalçık, Ankara, Phoenix Yayınevi, 199-239.
- BELL, Herbert C. F., (1966[ilk baskı 1936]). *Lord Palmerston*, c. I, Hamden, Archon Books.
- CECIL, Algernon, (1927). *British Foreign Secretaries 1807-1916. Studies in Personality and Policy*, London, G. Bell and Sons, Ltd.
- Cevdet Paşa, (1991). *Tezâkir (1-12 [I])*, Yay. Cavid Baysun, Ankara, TTK Yayınları.
- Cevdet Paşa, (1991). *Tezâkir (13-20 [II])*, Yay. Cavid Baysun, Ankara, TTK Yayınları.
- DAVISON, Roderick H., (2003). *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, Çev. Mehmet Morali, İstanbul, Alkım Yayınevi.

Kaynakça

- ANDERSON, M. S., (1966). *The Eastern Question 1774-1923* [Doğu Sorunu 1774-1923, Çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001], New York, St. Martin's Press.
- BAĞIŞ, Ali İhsan, (1984). *Britain and the Struggle for the Integrity of the Ottoman Empire. Sir Robert Ainslie's Embassy to Istanbul, 1776-1794*, İstanbul, Isis Yayıncılık Ltd.
- BAĞIŞ, Ali İhsan, (1999). "İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasisinin Çaresizliği", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Yay. Haz. İsmail Soysal, Ankara, TTK Yayınları, 45-54.
- BAILEY, Frank Edgar, (2006). "Palmerston ve Osmanlı Reformu 1834-1839", Çev. Yasemin Avcı, *Tanzimat. Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Mehmet Seyitdanlıoğlu - Halil İnalçık, Ankara, Phoenix Yayınevi, 199-239.
- BELL, Herbert C. F., (1966[ilk baskı 1936]). *Lord Palmerston, c. I*, Hamden, Archon Books.
- CECIL, Algernon, (1927). *British Foreign Secretaries 1807-1916. Studies in Personality and Policy*, London, G. Bell and Sons, Ltd.
- Cevdet Paşa, (1991). *Tezâkir (1-12 [I])*, Yay. Cavid Baysun, Ankara, TTK Yayınları.
- Cevdet Paşa, (1991). *Tezâkir (13-20 [II])*, Yay. Cavid Baysun, Ankara, TTK Yayınları.
- DAVISON, Roderick H., (2003). *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, Çev. Mehmet Moralı, İstanbul, Alkım Yayınevi.
- DERELİ, Hâmit, (1951). *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler*, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- KARPAT, Kemal H., (2002). "The Ottoman Rule in Europe from the Perspective of 1994", *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays*, Leiden, Brill, 473-521.
- KURAT, A. Nimet, (1958). *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, Ankara, TTK Yayınları.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, (1974). *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri, c. I*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

- LANE-POOLE, Stanley, (1999). *Lord Stratford Canning 'in Türkiye Anıları*, Çev. Can Yücel, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- LOWE, John, (1998). *Britain and Foreign Affairs, 1815-1885. Europe and Overseas*, Florence, Routledge.
- ORTAYLI, İlber, (1983). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, Hil Yayın.
- SCHMIDT, Bernadotte E., (1924). "British Foreign Policy", *Political Science Quarterly*, c. 39, S. 2, 308-322.
- SETON-WATSON, R. W., (1945). *Britain in Europe 1784-1914*, Cambridge, Cambridge University Press.
- SOUTHGATE, Donald, (1966). *The Most English Minister. The Policies and Politics of Palmerston*, New York, St. Martin's Press.
- SOY, H. Bayram, (2004). *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Ankara, Phoenix Yayınevi.
- STEELE, E. D., (1991). *Palmerston and Liberalism, 1855-1865*, Cambridge, Cambridge University Press.
- TAYLOR, A. J. P., (1971 [ilk baskı 1954]). *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, Oxford, Oxford University Press.
- TEMPERLEY, Harold, (1932). "The Treaty of Paris of 1856 and Its Execution", *The Journal of Modern History*, c. 4, S. 4, 523-543.
- TEMPERLEY, Harold, (1936). *England and the Near East. The Crimea*, London, Longmans, Green & Co.
- TEMPERLEY, Harold, (1938). "British Secret Diplomacy from Canning to Grey", *Cambridge Historical Journal*, c. 6, S. 1, 1-32.
- TEMPERLEY, Harold, (1938). "England and the dogma of Turkey's integrity and independence from 'Palmerston' to Disraeli (1856-1875)", *VIIIe Congrès International des Sciences Historique, Zurich*, Presses Universitaires de France, I, Paris, 212-214.
- WEBSTER, Charles, (1951). *The Foreign Policy of Palmerston 1830-1841*, c. I-II, London, G. Bell & Sons, Ltd.

ÇOCUKTA DİL GELİŞİM SÜRECİ

Fahri TEMİZYÜREK

Özet

Çocuğun dil gelişim süreci, psiko-motor gelişim süreciyle paralellik arz eder. Çocuktaki fizikî gelişim onun zihin ve dil gelişiminin temelini oluşturur. Eğitimde çocuğun dil gelişim aşamalarına göre hareket etmek onun dil gelişimini sağlıklı bir şekilde etkilemektedir. Çocukların dil gelişimi ile ilgili pek çok veri bulunmasına rağmen bakış açılarından kaynaklanan birtakım farklılıklara rastlanmaktadır. Çünkü çocuğun dil gelişimi başta tıp bilimi olmak üzere sosyal psikoloji veya dil bilim açılarından ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Çocuk, çocuk gelişimi, dil eğitimi, dil bilim.

The Duration of Child's Language Improvement

Abstract

The duration of child's language improvement is directly related to the duration of his psycho-motor development. The physical development of child is based on his mental development as well as his language improvement. In education, building teaching points according to a child's language improvement affects his language improvement positively. Although there are many case studies related to the child language improvement, some differences in evaluations are encountered depending on the researchers' different points of views. The reason for this diversity lies in the fact that child's language improvement is not only studied with the methods of the medical science but also with the methods of the social psychology and linguistics as well.

Key words: Child, child development, language education, linguistics.

Giriş

Çocuğun beden, zihin, dil ve psikolojik gelişimi bir bütünün parçaları gibi birbirini tamamlayan aynı zamanda destekleyen özelliklere sahiptir. Bu unsurlardan herhangi birinde ortaya çıkacak olumsuz bir gelişme bütün bünyeyi etkiler.

Bireyin yaşamını ana çizgileriyle ele aldığımızda bebeklik, çocukluk, gençlik, yaşlılık gibi dönemlere ayırmamız mümkündür. Psikolojik temellere göre her dönemin farklı ihtiyaçları vardır. Bireyin doğduğu andan iki yaşına kadar geçirdiği süreyi bebeklik; iki yaşından ergenlik çağına kadar geçirdiği süreyi ise çocukluk dönemi olarak değerlendiriyoruz. Çocuk psikolojisiyle ilgilenen bilim adamlarının çocuk ve çocukluk kavramına yaklaşım tarzları da birbirleriyle örtüşmektedir. Yavuzer, çocuğu, bireyin doğum anından başlayarak, ergenlik dönemine kadar süregelen gelişim dönemi, olarak açıklar (1993, 4). Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğünde ise çocuk, “olgunluktan önceki bir yaşta bulunan her kız ve erkek” şeklinde tanımlanır (Öncül, 2000, 244).

Sağlıklı çocukların bedensel gelişim sürecini etkileyen çeşitli faktörler vardır. Bunlar arasında kalıtım, beslenme ve çevre en etkili olanlarıdır. Çocuğun zihinsel gelişiminde ise kalıtsal birtakım özelliklerin yanı sıra çevresindekilerle kuracağı iyi bir iletişim, ailenin sağlıklı yaklaşımı, içinde bulunduğu kültürel ortam ve tabii ki alacağı kaliteli bir eğitim çok etkilidir.

Çocukta dil gelişimi, dikkatle izlenmesi gereken bir süreçtir. Sosyalleşmenin simgesi ve yönlendiricisi konumunda olan dil, toplumun bireyleri arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesini sağlayan iletişimin de kaynağıdır. Özellikle, kolay bir şekilde anlaşılır olmaktan uzak ve karmaşık yapıdaki kavramların kazanılmasında bilişsel etkinlikleri örgütleme ve açığa çıkartma fonksiyonunu üstlenen dil, bu yönüyle de hem ana dili eğitiminde beceri kazandırmanın işlevsel bir aracı hem de mesajın etkili bir biçimde verilmesini sağlayan yönlendirici konumundadır (Ausubel vd., 1978, 45-47). Çocuğun gelişmesinde dilin önemi hakkında geliştirilen genellemeler, “Çocuklar dili kazanırken aynı zamanda yaşamlarının gerek zihinsel gerekse de sosyal etkileşmelerini düzenleyen kendilerine özgü bir sisteme de kavuşurlar.” bilgisini esas almaktadırlar. Bu bilgidен hareketle çocuklarda dil gelişimi üzerine yürütülen çalışmalar yoluyla açığa çıkan kuramsal bilgiler bütünü, çocuklarda dil gelişimine ilişkin farklı tanımları ve yorumları da beraberinde getirmektedir.

Her ne suretle olursa olsun çocuklarda dil gelişimine yönelik ortaya konulan kuramsal bilgilerin çoğu dil, düşünce ve sosyalleşmenin çocuğun hayatındaki rolünü irdelemeye dönük çalışmalar sayesinde şekillenmiştir. Bilgi ve gözlemler aracılığıyla şekillenen kuramların her biri, gelişmenin bu üç farklı yönünü tanımlayıp ilişkilendirmeyi hedeflemiştir. Bu kuramlardan sosyal etkileşimi gelişmenin temel yönü olarak gören ve bu anlayışın hararetli

savunucuları Vygotsky, Baldwin, Wallon ve Bruner'in karşısında gelişmenin temel yönünü bilişsel süreçler olarak gören anlayışın temsilcisi Piaget'nin yaklaşımı ve neo-Piaget yaklaşımları yer almaktadır.

Konu hakkında yorumda bulunan birçok araştırmacı da Piaget ve Vygotsky'nin ortaya koyduğu gelişmede dil ve düşüncenin ilişkisine yönelik teorilerin gayet bilgilendirici bir kıyaslama oluşturduğunu kabul etmelerine karşın, bu kıyaslanmanın tam olarak anlaşılabilmesi için bu teorilerin sosyal etkileşim ve bilişsel gelişme ile nasıl ilişkili olduklarını ve sosyal etkileşim ile dili nasıl bağdaştırdıklarını incelemek gerektiği görüşünü ifade etmektedirler. Bu kıyaslanmanın açıklığa kavuşması bakımından araştırmacılarca ifade edilen görüşleri burada kısaca özetlemeyi yararlı bulmaktayız. Şöyle ki; "Piaget'nin yazılarında değindiği 'düşünce' ile Vygotsky'nin yazılarında değindiği 'düşünce' aynı şey değildir. Genel anlamda Piaget, bilişsel yapının özellikle sensorimotor dönem sonrası yapısal nitelikleri üzerinde durmaktayken Vygotsky düşünceyi, gelişme süreci boyunca hedefe yönelik bir aktivite olarak ele almaktadır" (Gür, 1995, 35-37).

Dil Gelişim Süreçleri

Çocuk, dünyaya geldiği andan itibaren "gelişim süreçleri" olarak da adlandırılan farklı dönemler geçirir. Dil gelişimi ile ilgili çalışmalarda çocukların sırasıyla geçirdiği her dönemin özelliklerine göre gelişme kaydettiği, ancak gelişimin her zaman benzer hususiyetler sergilemediği bilinmektedir. Bu durumun sebeplerini irdelemek gayesiyle yapılan çalışmalarda, çocuktan çocuğa dil gelişiminin farklılık göstermesini izah etmek bakımından, çocuklarda dil gelişimini etkileyen etmenler başlığı altında; gelişim ve öğrenme, ailelerin sosyo-ekonomik durumu, ikiz ve tek çocukların dili, cinsiyete ilişkin farklılıklar, zekâ ve iki dillilik faktörleri sıralanmaktadır.

Çocuk, dil öğrenirken değişik aşamalardan geçer. Ağlama seslerinin duyulduğu dönem olarak kabul edilen doğumdan iki aya kadar geçen süreyi, "cıvıldaama" dönemi takip eder. Cıvıldaama dönemi, öğrenme kaynaklı olmayan fakat çocukların çıkardığı sesleri ayırt etmeye ve bu sesleri sürekli olarak tekrarlamaya çalıştığı 2-6 ay arası dönemi kapsamaktadır. Çocuklar bu dönemde herhangi bir çevresel uyarana bağlı kalmaksızın birtakım anlamsız sesler çıkarırlar. Konuşma becerisinin ilk alıştırılmalarının yapıldığı ve heceleme dönemine geçişte ön hazırlık işlemlerinin yoğun olarak görüldüğü dönemdir.

Çevresel uyarıcılara dikkat edilmeye başlandığı dönem 6-12 ay arası süreyi kapsar. Çocuklar fısıltı türünden çıkardığı sesleri birleştirerek heceler oluşturmaya çalışırlar. Kimi zaman bazı çocukların sözcük oluşturabildiği de gözlemlenebilir. Tek sözcük dönemi olarak nitelendirdiğimiz dönem, çocukların çoğunlukla yakın çevresindeki eşyalarından başlayarak ilişkide buldukları kişilerin isimlerini telaffuz etmeye çalıştığı 12-18 ay arası dönemi kapsamaktadır. Sözcükleri birleştirme çabaları da bu dönemde görülür. 18-24 ay

arasını kapsayan iki sözcük döneminde çocuklar, sözcüklerin birbirleriyle olan ilişkisini kavramaya başlarlar. Çocukların bu dönemde kullandığı sözcüklerin çoğunu isimler oluşturur.

Çocuktan çocuğa dil gelişimi ve dilin kullanılması açılarından büyük farklılıkların gözlemlendiği dönem, cümleler dönemidir. Bu dönem 2-3 yaş arasını kapsamaktadır. Dil hatalarının sıklıkla görüldüğü ve tek cümlede anlatılabilecek bir işi iki cümle aracılığıyla anlatabildikleri dönemdir. Büyüklük küçüklük, öncelik sonralık, azlık çokluk ve zıtlık durumlarını karşılaştırmak ve kavramakta zorluk çekerler.

Benmerkezli konuşmaların yoğun olarak gözlemlendiği zaman dilimi 3-4 yaş dönemidir. Bu dönemde çocuklara her zamankinden daha fazla ilgi gösterilmelidir. Çocuklarda kekemelik sorununun yoğun olarak ortaya çıktığı bu yaşlarda çocuğun, dil gelişimi dikkatle izlenmeli, ayrıca dil gelişimi açısından olumsuzluk yaratacak tavırlardan uzak durulmalıdır.

Çocukların konuşma becerilerinde belirgin bir düzelmeye gözlemlendiği zaman dilimi 4-5 yaş dönemidir. Bu dönemde tekerleme türü ifadelerle aşırı ilgi gösterirler. Bu dönemdeki çocuklar konuşma dilinin yanı sıra yazı diline de ilgi duymaya başlamışlardır. 5-6 yaşlarında benmerkezli dil kullanımından yavaş yavaş kurtulmaya başlarlar. Taklit, yerini öğrenme amaçlı sorulara bırakır. Cinsiyet özelliklerinin de farkına varıldığı bu dönem, merak kaynaklı sebep-sonuç ilişkilerini kavramaya yönelik, ardı arkası kesilmeyen sorularla baş gösterir. Doğru-yanlış, güzel-çirkin gibi nitelemeleri kullanarak karşılaştırma ve kıyaslama yoluna gidebilirler.

Okul yıllarının başlamasıyla birlikte dil gelişiminde yepyeni bir dönem başlamaktadır. Bu sayede çocuklar yazı diliyle daha yoğun bir biçimde karşılaşmaktadırlar. Dil kullanımında yaptıkları hatalar düzelmeye başlar. Bu dönemde sözel iletişim yeteneği gelişen çocuklar, çevresindekilere sürekli bir şeyler anlatmaktan hoşlanırlar. Okula başlamanın da yardımıyla benmerkezli konuşmalar yerini sosyalleşmenin göstergesi olan söz ve davranışlara bırakmaya başlamıştır (Gürel vd. 2007, 7).

Dil Gelişim Sürecine İlişkin Yaklaşımlar

Yukarıda ana hatlarıyla ifade etmeye çalıştığımız çocuğun dil gelişimiyle ilgili süreçleri açıklamaya çalışan yaklaşımları Dönmez, “ruh dil bilimsel”, “anlamsal-bilişsel”, “toplum dilbilimsel”, “davranışçı” ve “etkileşimci” görüş başlıkları altında toplamış ve kısaca şu şekilde özetlemiştir.

Ruh dil bilimsel görüş, çocukların dil kurallarını uygulamaya doğuştan eğilimleri olduğunu; anlamsal-bilişsel görüş, çocukların sensorimotor deneyimlerinden söz etmek amacıyla dil öğrendiklerini belirtirken, toplum dil bilimsel görüş, çocukların sosyalleşmek ve başkalarının davranışını yönlendirmek için dil öğrendiklerini; davranışçı görüş, çocukların sözel davranışları, çevrelerinde göze çarpan başka kimselerce seçmecici bir biçimde

ödüllendirildiği için öğrendiğini savunmaktadır. Etkileşimci görüş ise bebeklerin konuşma öğrenmeye hazır olduklarını ve çevrenin onlara konuşma öğrettiğini savunur (Dönmez, 1987, 37).

Gelişim kuramı üzerinde çalışan psikologlar, bireyin gelişiminde dış koşullar ve büyüme katkılarına pay biçmelerine göre farklı yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Bunlardan bazıları, iç süreçlere ve bu süreçlerdeki değişikliklere, bir kısmı ise, dış koşul etkilerine dayalı olarak gelişmeyi yorumlama yoluna gitmişlerdir. İç süreçler bütününe daha fazla pay biçenler gelişim kavramını, ‘dönem’ yaklaşımıyla; dış koşullar bütününe daha çok pay biçenler ise ‘çevre’ yaklaşımıyla çözümlenmeye çalışmışlardır. Etkileşimci yaklaşımı benimsemiş olan Piaget ise bilgiye dayalı gelişimi şu şekilde ifade etmektedir: “Bilgiye dayalı (bilişsel) gelişim: fiziksel olgunlaşma, deneyim, toplumsal etkenler ve dengelenmedir.

Rousseau’nun ısrarla savunduğu deneyimler ışığında öğrenme düşüncesinin özünü oluşturan “Kendi bakış açımızla çocuğun bakış açısını aynı değerlendirmeye tabi tutmak kadar yanlış bir şey olamaz. Çünkü çocukların kendine özgü ve bizlerinkinden çok farklı görme ve düşünme biçimleri vardır” tespiti, Piaget’nin bireyin bilişsel gelişiminde evreler olduğu teziyle bilimsel araştırmaların temellendiği bir düzlem hâline gelmiştir. Bireyin gelişiminde bilişsel evrelerin kabulü, bu evrelerin temel dil becerileriyle ilgili kavramların öğretilmesinde de kullanımını gündeme getirmiştir. Piaget’nin ortaya koyduğu bilişsel gelişim evreleri teorisinin bireyin düşünce gelişimi, akademik başarısı ve öğrenmesi üzerindeki olumlu etkilerini incelemeye çalışan pek çok araştırmacı, Piaget’nin bilişsel gelişim evrelerini belirlerken temel dil becerilerini dikkate almadığını gözlemlemişlerdir. Bu yüzden gelişim psikologları tarafından “tekâmülün sadece bireysel temellerle açıklanamayacağı, özellikle öğrenme ve düşünme üzerinde önemli bir katkıya sahip kavram gelişiminin içinde yaşanan kültür ve bu kültürün taşıyıcı ögesi olan dille de ilişkili olduğu” anti-teziyle Piaget eleştirilmiştir. Piaget’ye gelişim dönemindeki bireyin sergilediği davranışlar bütününe sosyal etkileşim aracılığıyla yorumlanması gerektiği ve bu davranışların sosyalleşme yoluyla amaçlılık kazanacağı görüşleriyle katılmayan Vygotsky, bu doğrultuda Piaget’ye en temel eleştirisini ‘Birey, karşılaştığı yeni durum ve nesnelere algılamak, nesne ve durumlarla kendisi arasında bir etkileşim kurmak yerine daha çok dış koşulların ve rehber konumundaki kişilerin yardımına başvurmaktadır.’ ifadeleriyle getirmektedir. Vygotsky’nin yaklaşımı eski Yunan filozoflarının da ekseriyetle üzerinde ittifak ettiği bir husustur. Yunan filozoflarına göre çocukların eşyalar aracılığıyla edindikleri imajlar, daha çok dış dünya ile ilgili unsurlar aracılığıyla açıklanabilmekteydi.

Dönem yaklaşımını esas alan Piaget, “çocukların kendine özgü bir düşünme biçimleri olduğu ve bu yüzden onların çocuk olarak görülmesi gerektiğini” savunmuştur. Bu konuda Piaget’le aynı düşünceleri paylaşan

psikologlardan Guy da bu konu hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir: “Yaşınızın hayli ilerlediği zamanlardan birinde donanımlı bir kürsüye çıkıp didaktik bir sesle konuşarak çocuklarda iz bıraktığınızı düşünüyorsanız, size mutlaka başarısızlığa uğrayacağınızı bildiririm. Tam bir başarıya ulaşmak istiyorsanız, siz de çocuklarınızın gözünde bir çocuk imajı uyandırmaya çalışın. Çocuk gibi olmaya ve çocuk gibi düşünmeye başlayın.” (Guy, 1969, 21-23). Çocukların bir yetişkin gibi düşünülmemesi görüşünü eğitim kavramıyla birlikte değerlendiren Baltacıoğlu, “Çocuk, insan yavrusu olmak itibarıyla her şeye müsait, fakat hiçbir şeye muktedir olmayan ham ve elastiki bir yaratıktır.” diyerek çocuğun olgunlaşmamış ve eğitime muhtaç ve müsait bir canlı olduğuna işaret ettikten sonra eğitimin amacını şöyle vurgular: “Terbiye, bu ham ve elastiki ruhtan cemiyetin hayatı için lüzumlu olan yeni terkipleri vücuda getirir.” (Baltacıoğlu, 1942, 17-18).

Olgunlaşma dönemi içerisinde gerçekleşen zihinsel işlemleri dört dönem başlığı altında irdelemeyi düşünen Piaget’ye göre gelişim düşüncesinin özü, yaş gruplarına göre dönemlerin sınıflandırılmasından ziyade, dönemlerin bir sıra dâhilinde ve gelişim özelliklerine ters düşmeyen bir bilişsel süreçler bütününde geçirilmesidir (Kopp, 1982, 18). Bruner, Piaget’nin aksine zihinsel gelişimi dört evre yerine üçe indirgeyerek açıklama yoluna gitmiştir. “Bruner, Piaget’nin sözü edilen dört evresine karşılık, çocuğun zihinsel gelişim evrelerini; (1) enaktif, (2) ikonik ve (3) simgesel düşünme evreleri olarak adlandırmaktadır. Birinci evrede çocuk, nesnelere doğrudan ilişki kurar. 0-24 ay arasını kapsayan bu dönemde çocuklar zihinsel işlemleri somut malzeme üzerinde daha başarılı bir biçimde gerçekleştirmektedirler. Çocukların kendilerince tanımladıkları nesnelere anlamı, onlarla ne yaptıklarına bağlıdır. İkinci evre olan ikonik düşünme evresinde çocuk, artık nesnelere doğrudan ilişki kurmaz, nesnelere zihinsel imgeleri ile uğraşır. Ancak algılanan nesnelere gerçek durum ya da özellikleri değil, çocuğun o nesnelere zihninde nasıl canlandırdığı önemlidir. Bruner’e göre, çocukların ikonik düşünme evresi oldukça önemlidir. Bu döneme yönelik olarak tasarlanan öğretim etkinliklerinin, nesnelere kavram ya da olguların zihinsel imgeleri (ikonlar) üzerine inşa edilmesi gerektiğini söyler. Üçüncü ve en ileri düşünme evresinde artık, nesnelere imgeleri söz konusu değildir. Çocuk, sembollerle düşünmeye başlar. Bruner’in simgesel düşünme evresi, Piaget’in ‘soyut işlemler’ döneminin karşılığıdır ve on iki yaşında başlamaktadır” (Köksal, 2001, 27-28).

Zihinsel işlemleri somuttan soyuta giden bir doğrultuda izah etmeyi düşünen Piaget’ye göre “bilişsel yetenek (cognitive ability), genel olarak nesnelere gerçekliğin bilişsel yapılara dönüştürülmesi ve yeniden işlenmesidir. Ona göre bilişsel gelişim, bilinç ve çevrenin diyalektik etkileşimli ilişkisinden oluşur. Bu anlamıyla zekâ bir uyuma (adaptation) davranışıdır. Uymanın ise koşulu vardır: özümleme (assimilation) ve uyumsama (accommodation). Özümleme, nesnelere gerçekliğin simgesel olarak bilinç yapılarına dönüştürülme eylemi, uyumsama

ise, bilinçte önceden var olan şemaların (schemes) yenileriyle etkileşimini anlatır. Kısacası, bilişsel gelişim süreci, bilinç ve çevrenin karşılıklı etkileşiminin ürünüdür. Bir başka deyişle zekâ, somut olan nesnel gerçekliğin, seçici algı, imgesel ve simgesel (kavramsal) düşünce süreciyle bilinç yapılarında gelişmesi ve dönüştürülmesi eylemidir. Somut gerçekliğin, bilişsel anlamda soyut olarak kavranması, algılanmasıdır. Bu süreç ise, aşamalı bir biçimde birçok bilişsel beceri etkinliklerinden geçmektedir. Örneğin, seçici algı, akıl yürütme, keşfetmeler, taklit, temsil etme, amaçlı davranışlar, kümeleştirme ve sınıflama yapabilme becerileri, değişmezlik ilkesi, kavram geliştirme ve tüm bunların öteki gelişim basamakları içinde gelişmiş, yetkinleşmiş, olgunlaşmış yeterlilikler ve yetkinlikler kazanmış biçimleri olarak kabul edilir. Özet olarak, bütün bu süreçler, somut işlemlerden, soyut işlem yeterliliklerine doğru gitgide gelişen bir ivme kazanarak çocuğun bilişsel gelişimini hızlandıracak, onu ergenlik, gençlik ve yetişkin dönemlerine hazırlayacaktır.” (Topses 2001: 6).

Soyut işlemler döneminin 11-12 yaşından sonra başladığını ifade eden Piaget, zihinsel gelişim konulu çalışmalarında 7-12 yaş grubundaki çocukları somut işlemler döneminde kabul etmektedir. Ona göre çocukların işlemleri muhakeme edişinin mantıklı hâle gelmesi, “sıralama, sınıflandırma ve karşılaştırma işlemleri için şemalar geliştirmeleri ve başarılı bir somut işlemler dönemi geçirmeleriyle” yakından ilişkilidir. (Günçe, 1973, 143)

Bazı zihinsel işlemleri yapabilmekle birlikte “somut işlemler dönemi”ndeki bir çocuk, kuramsal ve soyut bilgi yığınlarını anlamakta zorlanır. Kendisine öğretilmeye çalışılan yeni şeyleri, daha önce bildikleriyle birleştirerek ve somutlaştırarak anlamaya çalışır. Şüphesiz bu durum Türkçe öğretimi açısından da dikkate alınmalıdır. Özellikle, ilköğretim birinci kademeğe yönelik hazırlanan ve çocuğa öğretilmesi hedeflenen kuramsal bilgiler, önce onun dünyasından ve tanıdığı unsurlarla örneklendirilip somutlaştırılmalı, sonra genellemelere gidilerek bütünü kavramaları sağlanmalıdır. Öğrencilerin bilişsel gelişim düzeyi dikkate alınarak yürütülecek ana dili dersleri, onların bilişsel davranışlarını örneğin, yüksek tahmin, muhayyile gücü, algılama, dikkat ve düşünme becerilerini (problem çözme, yaratıcı süreç) büyük oranda geliştirebilir (Marshall, 1994, 28).

Sonuç

Öğrenmelerin neredeyse tamamına yakınının öğrenilmiş dil üzerinde gerçekleştiğini göz önüne aldığımızda bilgi ve görgülenme sürecinde dilin önemi ve baskınlığı yadsınamaz. Millî kültürün temel ögesi olma, millet olmanın en önemli paydasını oluşturma ve gerek bireysel ve gerekse sosyal bakımdan kişiliğin dengeli olarak gelişmesinde ana dilinin büyük önemi bulunmaktadır. Dünya, zihnimizde ana dilimize göre biçimlenir. Biz çevremize ana dilimizin penceresinden bakar; varlıkları, olayları, durumları hep onun anlama ve anlatma yolundan giderek kavrar, muhakeme eder ve dile getiririz.

İlk adlandırmalar ve tanımlamalar ana dili ile gerçekleştirilir. Duygu ve düşüncelerin paylaşılmasında da çok yönlü ve vazgeçilmez bir ögedir. Her toplumda bilgi aktarımı ana dili ile gerçekleşmektedir. Bu süreç içerisinde bireyin anlama ve anlatma becerilerini geliştirmesi beklenir. Burada amaç, bireye gerekli olan dil becerilerini kazandırmaktır. Ana dili eğitimi belirli bir dönemde yapıp bitirilen bir bilgi dersi değil, aksine bireyin yaşamı boyunca yapması gereken bir dizi etkinlikler zinciridir.

Çocuk, duygu ve düşüncelerini gerek sözlü gerekse yazılı olarak tam ve doğru ifade edebildiği oranda başarılı olur. Küçük yaşlardan itibaren oluşturulacak ana dili bilinci çocuğun hayal gücünü artırır, kelime hazinesini zenginleştirir ayrıca konuştuğu dilin kurallarını pekiştirmesini sağlar. Bireyin eğitilmesinde en önemli ve verimli dönem olan çocukluk dönemi, dil eğitimi açısından da değerlendirilmek zorundadır.

Kaynakça

- AKSAN, Doğan, (1975). "Ana dili", *Türk Dili*, 31, (285), 423-434.
- AUSUBEL, D. P.; Novak, J. D.; Hanesian, H. (1978). *Educational Psychology: A Cognitive View*, New York.
- BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı, (1942). *İçtimai Mektep*, Ankara, Maarif Matbaası.
- DÖNMEZ, Necati Baykoç; Arı, M., (1987). "12-30 Aylık Türk Çocuklarında Dilin Kazanılması." *Hacettepe Üniversitesi Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi*, S. 2.
- GUY, Jacquin, (1969). *Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri*. (2. Bsk.). (Çev. Mehmet Toprak). İstanbul, Yükselen Matbaası.
- GÜNÇE, Gülseren, (1973). *Çocukta Zihin Gelişimi, Piaget Kuramına Toplu Bakış*, Ankara.
- GÜR, Hakan, (1995). *Dil Edininin Psikolojik-Sosyal Yönleri*. Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Dergisi, S. 37.
- GÜREL, Zeki- TEMİZYÜREK, Fahri- ŞAHBAZ, N. Kemal: *Çocuk Edebiyatı*, Ankara, Öncü Yayınevi.
- JERSILD, Arthur, (1983). *Çocuk Psikolojisi* (Çev. Gülseren Günçe), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fak. Yayını, Ankara.
- KÖKSAL, Hüseyin, (2001). *Hayat Bilgisi Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu*, Ankara, Nobel Yayınevi.
- MARSHALL, Julia, (1994). *Ana Dili ve Yazın Öğretimi*, (Çev. Cahit Külebi), Ankara, Başak Yayıncılık.
- MCGHEE, Paul; Kopp E; Claire , B., (1982). *Cognitive Development, The Child, Development in a Social Context*, Los Angeles.
- ÖNCÜL, Remzi, (2000). *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*, İstanbul, MEB Yayınları.
- ÖZBAY, Murat, (2001). "0-6 Yaş Grubu Çocuklarındaki Dil Gelişiminin Türkçe Öğretimi Açısından Önemi", *Bilig*, S. 17.
- PIAGET, Jean, (1959). *The Language and Thought of the Child*, London.
- TOPSES, Gürsen, (2001) *Hayat Bilgisi Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu*, Ankara, Nobel Yayınevi.
- VYGOTSKY, L. S. (1962). *Thought and Language (11th edition)*, Cambridge, The MIT Pres.
- YAVUZER, Haluk, (1993). *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul, Remzi Kitabevi.

TÜRKLERİN GÖÇEBELİĞİ HAKKINDA BİRKAÇ NOT

Salih ÖZÇAMCA

Özet

Türklerin yüzyıllar boyunca göçebeliği ve yerleşikliği bir arada sürdürdükleri görülmektedir. Başka bir deyişle; bir bölgede yerleşik yaşamın gereklerini yerine getirmiş Türkler olduğu gibi, aynı anda, başka bir bölgede göçebe yaşam tarzını sürdüren Türklere rastlamak mümkündür. Kendi içinde zengin bir kültürel birikimi barındıran göçebelik, özelde Orta Asya genelde ise dünya medeniyetinin ilerlemesinde en az yerleşikler kadar önemli bir rol oynamıştır.

Anahtar kelimeler: Türkler, Göçebelik, Yerleşiklik, Orta Asya, Kültür.

Some Notes on the Nomadic Turkish Tribes

Abstract

Turks have possessed the features of being nomadic and settled for centuries. In other words, while it is possible to find Turks who have fulfilled the necessities of being settled in one place, in another place, at the same period of time, it is possible to find Turks who are showing the features of nomadic tribes. The features of nomadic tribes, that they have rich cultural accumulations, have played an important role, to the least, as the extent of the settlers, specifically, in the development of Middle Asia and generally, in the development of the world civilization.

Key words: Turks, Nomadic Tribes, Settlers, Middle Asia, Culture.

Giriş

Dar anlamıyla, *zamana ve mekâna bağlı kalmaksızın, doğanın kendilerine yaşama fırsatı verdiği yerlere doğru sürekli ya da mevsimlik olarak hareket etme hâli* şeklinde özetlenebilecek olan göçebeliliğin, sosyolojik bir kavram olup olmadığı sorusu, bu alanda çalışma yapan araştırmacıların eserlerini oluşturma sürecinde çıkış noktasını teşkil etmektedir (Grousset 1999: 11 vd.; Roux 2001: 30,37; Barthold 2004: 13-14).

“Göçebelik” ve karşıtı konumundaki “yerleşiklik” kavramları - temelde okuma yazma bilenle bilmeyen, diğeri bir ifadeyle “şifahi” ve “kitabi” olan - incelenirken, her iki yaşam tarzının da medeni veya medeni olmayan vasıflandırmalarla tanımlanmaya çalışıldığı görülmektedir (Radloff 2002: 369-370). Bu kısa yazıda, böyle bir yanılgıya sebep olan unsurlardan birkaçına değinmek amacındayız.

“Göçebelik” kavramı

İ. Kafesoğlu’na göre göçebelik, sosyolojik bir kavramdır; fakat yalnızca ekonomik faaliyetlere bakılarak Türklerin göçebe olduğu ileri sürülmekte ve sosyal muhtevası araştırılmamaktadır. Batılılar, “medeniyet”e ancak tarım hayatı ile geçildiğini, bu nedenle göçebeliliğin “medeniyetsizlik” olduğunu genel kabul görüşü olarak benimsediklerinden dolayı kolaylıkla Türkleri göçebe, dolayısıyla medeni kabiliyetten yoksun bir topluluk olarak vasıflandırmışlardır (Kafesoğlu 2003: 33).

Hâlbuki herhangi bir hayat tarzının oluşumunda yaşanan bölgenin coğrafı, iklimsel vs. şartlarının yön verici faktör olduğu açıktır. Yapılan arkeolojik kalıntıların ortaya koyduğu sonuçlar da insanların önce, hem tarımla hem de hayvancılıkla uğraşan karışık bir ekonomi içinde yerleşmeye başladıklarını ardından da bir uzmanlaşmaya doğru gidilerek tarımla uğraşanların sulama tarımına geçerken hayvancılıkla uğraşanların ise bozkır ikliminde konar göçer bir yaşam tarzını benimsediklerini göstermektedir (İzgi 2002: 464).

Göçebeler üzerindeki araştırmalarda özellikle “yarı göçebe” kavramının kullanılması oldukça dikkat çekicidir; aksi ifadesiyle “yarı yerleşik” olan bu toplulukların araştırmacılar tarafından yerleşiklik hâllerinin değil de göçebeliklerinin vurgulanmasını nasıl değerlendirmek gerekir?

Öncelikle, göçebe yaşam tarzı sürekli veya mevsimlik hareketliliği içerdigi için aynı zamanda okur yazar oranının da düşük olmasına sebep olur; çünkü “kitabi” bilgiye ulaşmak için belirli bir mekâna ve zaman dilimine ihtiyaç vardır ki bu da ancak yerleşerek olabilir. Hâlbuki göçebelikte “şifahi gelenek” ön plandadır; sözler, hikâyeler, hayata dair tecrübeler anlatılarak sonraki nesle aktarılır. Tarih öncesi devirleri inceleyenlerin ortaya koyduğu verilere göre de her türlü sözel iletişim şifahlilik temeline dayanmaktadır (Ong 2003: 17). Bu yüzden ki onların hayatlarında *destanları* görürüz. Farklı zamanlarda farklı

bölge ve kültürler göre yeni anlatıların dâhil olduğu veya çıkarıldığı ama özünde aynı kalan destanlardır onlar. Göçerler geçmişlerini koruyabilmek, zihinlerini hazır hâlde tutabilmek ve de günlük yaşamın gereği olarak vakitlerini geçirebilmek için anlatmak zorundadırlar (İnan 1998: 202-203).

Bu noktadan hareketle yerleşikliği ve okur yazarlığı (kitabılığı) medeniyetin merkezine koyanlar, geriye pek de yazılı metin bırakmamış olan göçebeleri medeni vasıflardan yoksunlukla itham etmişlerdir. Onları böyle düşünmeye zorlayan diğer bir neden ise göçebenin (şifahiliğin) yaşamını ancak yerleşik (kitabî) olanın kaleminden çıkanlarla tanıyabilmesindedir. Böylelikle göçebelere bakış açısı da yerleşiklerin akıl süzgecinden geçirdikleriyle sınırlı kalmaktadır. Yerleşiklerin kaleminden çıkan vakayiname türü eserlerde ise göçebelere sürekli olarak “güvenlik” noktasından ele alındıkları görülür.

Yerleşiklere göre göçebeler, ekili/dikili alanlara zarar veren, sosyal hayatı felce uğratan, şehirleri yağma eden, normal günlük hâllerindeyken bile potansiyel bir tehlike olarak görülen topluluklardır. Örneğin, Urfalı Mateos, Selçuklu beylerinin Doğu Anadolu’da giriştikleri akın hareketlerini at sırtında, ok ve yaylarıyla tasvir ederken “*barbarlar veya zalimler*” gibi kavramlar kullanır (Urfalı Mateos 2000: 86-87, 110-111 vd.). Şüphesiz böyle yazmasında, etrafı surlarla çevrelenmiş ve güvenli hâle getirilmiş olan yerleşik yaşamın merkezinden olaylara bakmasının önemli bir yeri vardır; fakat toprakları onlar tarafından ele geçirilip eski sosyal düzeni çok da fazla değiştirmeden yeni bir düzen kurulunca Mateos, barbar olarak adlandırdıklarını medeni vasıflarla nitelermeye başlar.

Hâlbuki Türklerin göçebe yaşamını anlamak için “bozkır kültürü” anahtar bir rol oynamaktadır (Kafesoğlu 2000: 214). Özellikle bozkır, İç Asya nüfusuna çevresindeki yerleşik medeniyetlerle sürekli karşılaşmalarında dayanabileceği tek zenginliği sağlamıştır; yani bozkır yaşamı tamamen kendine yeterli olan bir ekonomiye dayanır. Kendi kaynakları, esas yiyeceklerini ve hatta yakacaklarını sağlar.

İç Asya tarihinde “at”ın evcilleştirilmesi göçebeler için olduğu kadar yerleşikler için de önemlidir. Hatta “Atlı okçu” resmi, tarihte bilinen en büyük devletleri oluşturan gücü sembolize etmiştir. “At”ın niteliği ve iklimsel zorluklara dayanıklılığı onu evcilleştirmiş olan Türkleri oldukça güçlü bir pozisyona yükseltmiştir. Süvari gücü yeterli derecede binek hayvan rezervine sahip olduğu müddetçe, yerleşik halkın orduları tarafından yenilmeleri kolay değildi (Sinor 2003: 19-20). Bu nedendir ki yerleşik çevrelere doğru yapılan akın hareketleri, yerleşikler nazarında şaşkınlık ve korku verici ifadelerle anlatılmıştır. Hatta onların üzerindeki başarıları “barbarların” yağması olarak nitelendirilmiştir.

Yerleşiklerle göçebeler arasında yaşam farklılığından kaynaklanan bu bakış açısını, yerleşiklerin kaleminden çıkan kaynaklarda göçebe olarak tasvir edilirken bir süre sonra yerleşik yaşamın beyleri hâline gelen Selçuklu Türkleri ile kendi ildaşları olan göçebe Türkmenler arasında da görmek mümkündür.

Selçuklular, devlet yapılanmaya başlayıp yerleşikler üzerinde hâkimiyetlerini tesis edince Selçuklu gücünün çekirdeğini oluşturan; at, ok ve yayıyla resmedilmiş göçebe Türkmen unsuru, potansiyel bir tehlike olarak görülmüş ve İran coğrafyasının yerleşik ahalisini rahatsız etmemeleri için ya yerleşmeleri istenmiş ya da onların yaşamlarına uygun “uç” bölgelere doğru göç ettirilmiştir. Burada dikkat çekici olan ise yerleşiklerin dünyasına girildikçe önceki yaşam tarzına yabancılaşılmasıdır. Sosyolojik açıdan bakıldığında da, okuma-yazma yeteneği kazananların ya da bu yeteneğe sahip olanların üzerinde hâkimiyet kuranların eski sıcak, sözlü dünyalarındaki heyecanlara dönemeyecekleri ifade edilmektedir (Ong 2003: 23). Elbette ki bu dönüşümün siyasi, askerî, iktisadi olduğu kadar coğrafi ve iklimsel ve hatta psikolojik sebepleri de vardır.

Eserini göçebe (bedevi) ve yerleşiklik (hadarilik) temeline oturtan İbni Haldun’a göre; göçebelikten yerleşikliğe geçiş için, o an içinde bulunduğu bölgenin coğrafi, iklimsel ve iktisadi şartlarının elverişli olması kadar yerleşik hâle gelmeye istekli oluşun da önemli bir yeri vardır (İbni Haldun 2004: 106). Nitekim Horasan bu özelliklere sahip bir bölge olmakla birlikte Selçukluların göçebelere nazaran yerleşikler üzerindeki koruyucu tavrını görmemek de mümkün değildir. Tuğrul Bey’in, daha devlet kurulmadan önce, ayyarların Nişabur halkına kötü muamelede bulunması nedeniyle şehre girdiği zaman (1038) bu duruma son verip “yerleşik halk”ın huzurunu sağladığı kaydedilmektedir (İbnü’l-Esir 1991: 369). Nasır-ı Hüsrev, Tuğrul Bey’in İsfahan’ı aldığı anda (1050–51) halktan üç yıl boyunca vergi istenmemesini emrettiğini söyler (Nasır-ı Hüsrev 1985). Yine Alp Arslan da hükümdar olunca (1063) “yerleşik halk”tan yılda ancak iki kez asli vergi (harac-ı asli) almaktaydı (İbnü’l-Adim 1982: 22).

Görülüyor ki, artık yerleşik bir devlet düzeninin kurulmaya çalışıldığı bu coğrafyada hâkimiyetin de yerleşikler üzerinde sağlanması gerekliliği, Selçuklu sultanlarının bilinçli olarak birtakım sosyoekonomik politikalar geliştirmelerine sebep olmuştur; çünkü yerleşiklerin dünyasında var olunacaksa bunun yerleşiklerle uyum içerisinde ve onların dilinden konuşmakla mümkün olacağı açıktır (Polat 2004: 51).

Göçebeliliğin medeniliği

Genelde göçebeler, özelde ise Orta Asya’daki Türkler için kullanılan “barbar” terimi en erken Grekçede “yabancı” anlamına gelirken sonraları Helen olmayanı, Romalı olmayanı, Bizanslı olmayanı hatta Hristiyan olmayanı kastetmek için kullanılmıştır; fakat esas anlamıyla uygarlaşmanın zıddı yani uygar olmayan anlamındadır (Sinor 2003: 23 vd.). Yukarıda da değinildiği üzere bu düşünceye sahip olanların göreceli kanıtı, medeniyetin yerleşiklikle başladığına olan inançlarıdır. Halbuki Jean-Paul Roux kendisinin de düşüğünü kabul ettiği bu hataya açıklık getirmektedir. Ona göre, Orta Asya vahşi, yabancı, bilinmeyen bir ülke ve insanların belli bir süre uygar olsalar bile kısa sürede ilkel insan düzeyine düştükleri “barbar” toplulukların

yaşadığı yer olarak görülmüştür; fakat aslında ise Orta Asya büyük bir uygarlık merkezidir. Dünyanın hâlâ varlığını sürdüren Mazdeizm, Budizm, Zerdüştlük gibi dinleri bu topraklarda doğmuştur (Roux 1998: 13 vd.; Ocak 2007: 74 vd.). El-Biruni, İbn-i Sina, İranlı şair Rudaki, Firdevsi, Uluğ Bey gibileri bu topraklardan çıkmıştır (Roux 2001: 19). Tarihin büyük göçebe devletlerini veya bozkır imparatorluklarını kuran fatihler bu topraklarda dünyaya gelmişlerdir. Göçebe bir topluluk olarak tasvir edilirken Türk-İslam dünyasına yeni bir çehre kazandıran Selçuklular bu coğrafyada büyüüp gelişmişlerdir (Kafesoğlu 1967: 357 vd.). Daha da önemlisi bu göçebe topluluklar yaşam tarzlarıyla yerleşikleri etkileyebilecek kadar kültürel birikime sahiptirler (İzgi 2002: 463, 465 vd.).

Kafesoğlu, kültürün üç temel dayanağı olduğunu söyler: *coğrafi çevre, insan unsuru ve cemiyet*. Türk topluluğunun da kendine has bir kültürü vardır ki buna da “bozkır kültürü” denmektedir (Kafesoğlu 2002: 27-28, 214). Bu kültür ortamında daha önce de değinildiği üzere “at”ın evcilleştirilmesi önemli bir aşamadır. Grousset, “Bozkır insanı doğuştan süvaridir.” der. Çinliler “at”a rahat binebilmek için etekli elbiseyi çıkarıp pantolon giymesini Hunlardan öğrenmiştir (Grousset 1999:15). At’a paralel olarak madencilik de Türk bozkır kültüründe önemli bir yeri vardır; çünkü girilen fetih hareketlerinde başarılı sonuçlar alınmasında at ve demir (kılıç) büyük rol oynamıştır (İnan 1998: 229 vd.). Orta Asya’da ticaretin gelişmesi de tamamen bozkır toplumlarının bir ürünüdür. Onların aracılığı ile Doğu-Batı ticareti gelişmiş, aşılması zor yollar ve elde edilmesi zor olan ürünler onlarla yol almıştır (İzgi 2002: 464).

Yolların oluşumunda yüzyıllar boyunca süren göç hareketleri, ticaret ve savaşlar gibi daha pek çok faktörün önemli rolleri vardır (Buryakov 2002: 235-236). Bu süreçte oluşan yollar geçtiği güzergâhlar üzerinde toplumların hayat seviyelerine gerek sosyoekonomik gerekse dinî¹, ilmî ve kültürel yönden büyük katkılar sağlamaktaydılar (Baipakov 2002: 162). Bu tarihî yolların başında hiç şüphesiz “İpek Yolu”nun çok önemli bir yeri vardır. Çin’in başkentinden Akdeniz’e ve Anadolu’ya oradan da Avrupa’ya kadar çeşitli uğrak noktalarından geçerek uzanan İpek Yolu medeniyet tarihi açısından da önemliydi (Stavisky 2002: 222-224; Grousset 2001: 30-31).

Bu yollar vasıtası ile yapılan ticaret, özellikle VII – VIII. yy’lardaki Türk ve İslam şehir kültürünün ve yerleşik – tarımsal kültürün gelişmesinde de önemli bir rol oynamıştı. İlk kurulan şehirlerin coğrafi konumları, onların İpek Yolu ile doğrudan bağlantılı olduklarını göstermektedir (Heyd 2000: 5 vd.; Baipakov 2002: 162; Stavisky 2002: 225). Hatta bu şehirlerin birçoğunu göçebeler kurmuştur (Roux 2001: 31). Kaldı ki “Yarı göçebe olarak tanımlanan

¹ Oğuzlar, yollar vasıtası ile ülkelerinden geçen Müslüman tacirler sayesinde Müslümanlık hakkında bilgi edinmişlerdi. bk. (İbn Fazlan 1995: 35 vd.; Barthold – Köprülü 1963: 59).

bazı toplulukların, aslında ömürlerini belirli iki nokta (yaylak ve kışlak) arasında geçiriyor olmaları onların göçebe olduğunu mu gösterir?” sorusu ayrıca düşünülmelidir. Ayrıca, göç eden bu zümrelerin geniş coğrafyalar kendilerini nereye ulaştırırsa oraya doğru gitmek yerine gidecekleri yerin kendilerine yaşama fırsatı vereceği en uygun alanlarını tercih etmeleri, bir plan ve program dâhilinde hareket ettiklerini göstermemekte midir? (Radloff 2002: 370).

Sonuç

Sosyolojik bir kavram olan göçebelik, yerleşikliğin zıttı ama medeni olmayan demek değildir. Elbette ki, yerleşik olanın kendini tanımlayabilmek ve farklarını ortaya koyabilmek için göçebeye ihtiyacı vardır; çünkü yerleşiklik göçebelik olmadan tasvir edilemez. Yerleşikler tarafından yapılan bu tasvirlerin ise hep güvenlik açısından ele alınması birtakım araştırmacıları da yanıltmış gözüküyor. Nitekim onları, yerleşiklerin huzurunu ve düzenini bozmakla nitelendirmeleri bunun bir göstergesidir.

Bu yanılgıda, göçebelerin şifahi geleneğe sahip ve geriye kendilerini anlatan pek de yazılı bir metin bırakmamış olmaları önemli bir rol oynamıştır. Bu noktada, yerleşikliğin, kitabiliğini kendi lehine kullandığı ve kendilerini koruyan surların içerisinden olayları değerlendirdikleri anlaşılıyor.

Bugün çok çeşitli verilere göre şu söylenebilir: Görülüyor ki birbirlerine sınıksıkıya bağlı olan göçebelik ve yerleşiklik bir bütün olarak medeniyetin ilerlemesine büyük katkılar sağlamıştır. Bu da iki farklı yaşam tarzının aslında bir noktadan ortaya çıktığını göstermektedir.

Kaynakça

- ABU'L-FARAC, Grigory (Bar Hebraus), (1999). *Abü'l-Farac Tarihi*, I-II cilt, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara, 3. Baskı, TTK Basımevi.
- BAIPAKOV, Karl, (2002). “VI – IX. Yüzyıllarda Kazakistan'daki Şehirler ve Yerleşik Kültür”, *Türkler*, C. III, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 161–166.
- BARTHOLD, W., (2004). *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, (Yay. haz. Hüseyin Dağ), İstanbul, Çağlar Yayınları.
- BARTHOLD, W., -M. F. Köprülü, (1963). *İslam Medeniyeti Tarihi*, Ankara, 2. Baskı, TTK Basımevi.
- BURYAKOV, Yuriy F., (2002). “Eski ve Orta Çağ Dönemlerinde Büyük İpek Yolu Üzerindeki Orta Asya Türkleri”, (çev. Alesker Aleskerov), *Türkler*, C. III, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 234–242.
- GROUSSET, Rene, (1999). *Bozkır İmparatorluğu, Atilla-Cengiz Han-Timur*, (çev. M. Reşat), İstanbul, 4. Baskı, Üzmen, Ötüken Yayınları.
- HEYD W., (2000). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (çev. E. Z. Karal), Ankara, TTK Basımevi.

- İBNÜ'L-ADİM, (1982). *Buğyetü'l-Taleb Fi Tarih-i Haleb, Biyografilerle Selçuklu Tarihi (Seçmeler)*, çeviri, notlar ve açıklamalar: A. Sevim, Ankara, TTK Basımevi.
- İBNÜ'L-ESİR, (1991). *El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, C. IX, (çev. Abdülkerim Özyayın), İstanbul, Bahar Yayınları.
- İBN FAZLAN, (1975). *er-Rihle (İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi)*, haz. Ramazan Şeşen, İstanbul, Bedir Yayınevi.
- İBN HALDUN, (2004). *Mukaddime*, I-II cilt, (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul, 3. Baskı, Dergâh Yayınları.
- İNAN, Abdulkadir, (1998). "Göçebe Türklerin Destanlarının Karakterleri", *Makaleler ve İncelemeler*, C. II, Ankara, 2. Baskı, TTK Basımevi, s. 202-205.
- İNAN, Abdulkadir, (1998). "Türklerde Demircilik Sanatı, Tarihte ve Folklorunda", *Makaleler ve İncelemeler*, C. II, Ankara, 2. Baskı, TTK Basımevi, s. 229-231.
- İZGİ, Özkan, (2002). "Orta Asya'nın En Eski Kültürleri ve Çin Medeniyeti ile İlişkileri", Ankara, *Türkler*, C. I, Yeni Türkiye Yayınları, s. 464-481.
- KAFESOĞLU, İbrahim, (1967). "Selçuklular", *İA*, C. X, İstanbul, MEB Basımevi, s.353-416.
- KAFESOĞLU, İbrahim, (2000). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 20. Baskı, Ötügen Yayınları.
- NASIR-I HÜSREV, (1985). *Sefername*, (Türk. terc. A. Tarzi), İstanbul, MEB Yayınları.
- OCAK, A. Yaşar, (2007). *Alevi Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, Ankara, 6. Baskı, İletişim Yayınları.
- ONG, Walter J., (2003). *Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözü'nün Teknolojileşmesi*, (çev. Sema Postacıoğlu Banon), İstanbul, 3. Baskı, Metis Yayınları.
- POLAT, M. Said, (2004). *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası, Karacuk'tan Aziz George Kolu'na*, İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- RADLOFF, W., (2002). "Kazaklar ve Kırgızlar", *Türkler*, C. II, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 368-376.
- ROUX, Jean-Paul, (2001). *Orta Asya, Tarih ve Uygarlık*, (çev. Lâle Arslan), İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- ROUX, Jean-Paul, (1998). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (Türkçesi: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil), İstanbul, 2. Baskı, İşaret Yayınları.
- SINOR, Denis, (2003). "İç Asya Kavramı", (çev. Ruşen Sezer), *Erken İç Asya Tarihi*, derleyen: Denis Sinor, İstanbul, 4. Baskı, İletişim Yayınları.
- STAVİSKY, Boris Ya, (2002). "İpek Yolu ve İnsanlık Tarihindeki Önemi", (çev. Mehmet Tezcan), *Türkler*, C. II, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 222-234.
- URFALI MATEOS, (2000). *Vekayı-name (952-1136) ve Papaz Grigo'nun Zeyli (1136-1162)*, (çev. Hrnt D. Andreasyan), Ankara, 3. Baskı, TTK Basımevi.

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Amaç ve Kapsam

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi 2004 Güz döneminde HÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün yayın organı olarak yayın hayatına başlamıştır. Dergi, Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki kez Mayıs ve Kasım aylarında yayımlanır. Dergi, Türk kültürü alanında, disiplinler arası anlayış çerçevesinde, sosyal, kültürel, ekonomik, politik, uluslararası ilişkiler, teori, uygulama ve metodolojileri konularında eleştirel bir bakış açısını özümsemiş, çağdaş ve tarihî konularda özgün, yorumlamalı, çözümlenmeli araştırma ve incelemelere yer verir.

Yazarların Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

1. Yazarlar, her tür haberleşmeyi aşağıdaki adresle yapmalıdır.

Hacettepe Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Beytepe Yerleşkesi 06532, Ankara.
Tel: + 90.312.2976771-2
Belgeç: + 90.312.2976771
E-posta: turkiyat@hacettepe.edu.tr

2. Yazarlar, yazılarını üç kopya hâlinde göndermelidir.

3. Yazıların 10.000 kelimeyi geçmemesine özen gösterilmelidir.

4. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan bir özet ve beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.

5. Yayın Kurulu, yayımlanması kabul edilmiş yazıların, son hâliyle bilgisayar disketine kaydedilmiş bir nüshasını da talep eder.

6. Yazar, Dergi'de yayımlanmış yazısının telif hakkını HÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsüne devretmiş olduğunu kabul eder.

7. Yayımcı, her makalenin 20 adet ayrı basımını ücretsiz olarak yazarına verir.

Yazı Düzeni

1. Yazı nüshaları Times New Roman yazı tipinde, A4 boyutunda kâğıtların tek yüzüne 1,5 satır aralıklı ve 11 punto yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında en az 2,5 cm. boşluk bırakılmalıdır.

2. Açıklamalar için yapılan dipnotlar, metin içerisinde üst yazı (superscript) şekillerle gösterilmeli ve sayfa altına verilmelidir.

3. Tablo ve şekiller, yazının sonuna ayrı sayfalar hâlinde eklenmeli ve yerleri metin içinde belirtilmelidir.

4. Alıntılar ve atıflar için kaynak verme, dipnot şeklinde değil, metin içinde kısa atıf sistemi kullanılarak, yani “Özönder 2000: 68; Sağlam 1999a, 1999b, Yılmaz 2001” şeklinde gösterilmeli ve kaynaklar, yazı sonunda, aşağıdaki gibi alfabetik düzende tam künye hâlinde sıralanmalıdır.

Kaynaklar dizininde aşağıdaki düzene uyulmalıdır.

Kitaplar için :

Yazar SOYADI, Adı/Adları, (yıl). *Kitap adı*, Basıldığı yer, Yayınevi.

Derleme Kitaplar için :

Derleyen SOYADI, Adı/Adları, (yıl). *Derleme kitabın adı*, Basıldığı yer, Yayınevi.

Makaleler için :

Yazar SOYADI, Adı/Adları, (yıl). “Makalenin başlığı”, *Sürekli yayının tam adı*, Cilt numarası, (Sayı numarası), sayfa numarası

Derleme kitaplardaki makaleler için :

Yazar SOYADI, Adı/Adları, (yıl). “Makalenin başlığı”, *Derleme kitabın adı*, Derleyen / derleyenlerin adı/ adları, Basıldığı yer, Yayınevi, sayfa numarası.

Bildiriler için:

Yazar SOYADI, Adı/Adları, (yıl). “Bildirin başlığı”, *Sempozyum veya kongrenin adı*, Düzenlenen yerin adı, tarihi, Derleyen/derleyenlerin adı/adları, Basıldığı yer, Yayınevi, sayfa numarası.

Tezler için:

Yazar SOYADI, Adı, (yıl). *Tezin adı*, Üniversitenin adı, Enstitünün adı, Arşiv numarası (var ise), Doktora/Master/Lisans Tezi, (yayımlanıp yayımlanmadığı).

Web siteleri için:

<http://www.site adı> (uzantıları ile verilmeli ve sitenin yazar tarafından ulaşıldığı tarih; gün, ay, yıl ve saat olarak belirtilmelidir.)

Dil ve Yazım

HÜ Türkiyat Araştırmaları dergisinin dili Türkiye Türkçesi'dir, fakat Yayın Kurulu uygun gördüğü takdirde derginin üçte biri oranında İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça yazılara da yer verebilir. Türkiye Türkçesi'yle yazılan makalelerin, yazım kuralları bakımından T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumunun yürürlükteki Yazım Kılavuzu'na uygun olması gerekir.

Değerlendirme

Dergiye gönderilen yazılardan Yayın Kurulu'nca incelenerek hakemlere gönderilmesi uygun bulunanlar, iki alan uzmanının "yayımlanabilir" onayından sonra, Yayın Kurulu'nun son kararı ile yayımlanır. Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulu'nun eleştirisi, değerlendirme ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar. Katılmadığı hususlar olması durumunda, yazar bunları gerekçeleri ile ayrı bir sayfada bildirme hakkına sahiptir. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Telif Hakkı

HÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2004. Her türlü hakkı saklıdır; bu yayımın hiçbir kısmı elektronik, mekanik, fotokopi, kayıt vb. yolla hiçbir şekilde yayıncıların izni olmaksızın bastırılmaz, çoğaltılamaz. Dergide yer alan yazılar, resim ve şekiller, üçüncü şahıslar tarafından ancak, kaynak gösterilmek suretiyle alıntılanabilir.

